

POLICEJNÍ AKADEMIE ČESKÉ REPUBLIKY V PRAZE

**Vliv diferenciacie na výkon trestu
odnětí svobody u odsouzených mužů
z perspektivy vězeňských zaměstnanců**

Rigorózní práce

ŠKOLITEL

PhDr. Alena MAREŠOVÁ, Ph.D.

AUTOR

Mgr. Martina HÁJKOVÁ

PRAHA 2023

POLICE ACADEMY OF THE CZECH REPUBLIC IN PRAGUE

**The Effect of the Classification on the
Service of a Sentence with Male Convicts
from the Prison Staff Perspective**

Rigorosum thesis

SUPERVISOR

PhDr. Alena MAREŠOVÁ, Ph.D.

AUTHOR

Mgr. Martina HÁJKOVÁ

PRAGUE 2023

ANOTACE

Práce se zabývá problematikou diferenciací v mužských věznicích. Obsahuje teoretickou bázi ohledně možností nastavení diferenciačního systému, právní analýzu obecných i interních předpisů a vlastní kvalitativní výzkum. Ten byl prováděn s vězeňskými zaměstnanci pomocí volných rozhovorů a vlastním pozorováním ve vybrané věznici. Výzkumem bylo zjištěno, že kromě zákonné diferenciací na úrovni obecných předpisů, doléhají na vězněné osoby další interní a organizační normy, které jsou svou povahou diferencující. Zásadní pravomoc má Vězeňská služba České republiky, potažmo vězeňští zaměstnanci, kteří za současného stavu rozhodují o vnitřní diferenciaci a dalších benefitech pro odsouzené osoby, což může zásadně ovlivňovat kvalitu nepodmíněného trestu a případnou možnost přestupu mezi typy věznic.

KLÍČOVÁ SLOVA

diferenciací * vězeňství * odsouzený * výkon trestu odnětí svobody * stupeň zabezpečení * typ věznice * vězeňský personál

ANNOTATION

The thesis deals with the issue of differentiation in men's prisons. It contains a theoretical basis regarding the possibilities of setting up a differentiation system, a legal analysis of general and internal regulations and own qualitative research. The research was carried out with prison employees using free interviews and self-observation in a selected prison. The research found that, in addition to the legal differentiation at the level of general regulations, there are other internal and organizational norms applied on imprisoned persons, which are differentiating as well. Main authority rests with the Prison Service of the Czech Republic, therefore prison employees, who currently decide on internal differentiation and other benefits for convicted persons, which can fundamentally affect the quality of the unconditional sentence and the potential possibility of transfer between types of prisons.

KEYWORDS

classificaton * prison system * convict * service of a sentence * security level *
type of prison facility * prison staff

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že předložená rigorózní práce je původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. V závěru je uveden seznam veškeré použité literatury a podkladů, ze kterých bylo čerpáno a které řádně cituji. Zároveň souhlasím se zveřejněním práce jak v tištěné, tak v elektronické podobě.

V Českých Budějovicích dne 11. prosince 2022

.....
Mgr. Martina HÁJKOVÁ

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Aleně Marešové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a ochotu, které mi v průběhu práce věnovala.

Poděkování patří též všem respondentům, kteří mi poskytli potřebné informace.

Obsah

Předmluva	8
Úvodní část	11
1. Metodologie.....	19
2. Diferenciace ve vězeňství.....	25
2. 1 Vývoj penologických koncepcí.....	28
2. 2 Globální pohled na separaci vězňů.....	33
2. 2. 1 Mezinárodní standardy.....	34
2. 2. 2 Vybrané zahraniční státy.....	37
2. 3 Diferenciace a psychosociální stránka osobnosti.....	45
3. Diferenciace v právní denotaci.....	56
3. 1 Diferenciace jako kvalitativní složka uloženého trestu.....	59
3. 2 Historický exkurz do podoby zákonné diferenciace na našem území.....	61
3. 2. 1 Právní úprava výkonu nepodmíněného trestu za socialismu a změny po revoluci.....	63
3. 2. 2 Novela zákona o výkonu trestu odnětí svobody a nález Ústavního soudu.....	66
3. 2. 3 Současná právní úprava v novelizovaném znění po roce 2017.....	69
3. 3 Vlastní proces rozmisťování po nástupu do věznice.....	72
3. 3. 1 Změna stupně zabezpečení.....	76
3. 3. 2 Prostupná skupina vnitřní diferenciace.....	79
3. 4 Východiska právní úpravy.....	81
4. Život za mřížemi.....	87
4. 1 Oddíly ve věznici.....	92
4. 2 Dichotomie “hodných a zlých“.....	97
4. 3 Práva a povinnosti vězněných osob podle zařazení.....	104
4. 4 Peníze, sociální a osobnostní nerovnosti.....	110

4. 5 Východiska empirické části.....	117
Závěr.....	122
Zdroje.....	128

Předmluva

Dovolím si nejprve pár slov, kterými objasním počátek této práce.

Již během studia na Policejní akademii České Republiky v Praze, tehdy ještě jako studentka, jsem se poprvé seznámila s oborem penologie, jehož problematika mě natolik uchvátila, že jsem se tomuto směru rozhodla věnovat hlouběji. Diplomová práce, jejímž předmětem byla vězeňská realita v českých věznicích, se stala prvotním startérem mého badatelského zájmu. Výzkum (tehdy s mými zkušenostmi ještě velmi povrchně pojatý) sestával z volně vedených rozhovorů s několika muži dříve odsouzenými k výkonu nepodmíněného trestu. Podobné empirie nejsou v závěrečných pracích studentů ojedinělé. Mnou oslovení respondenti neměli problém podělit se o své zážitky z výkonu nejpřísnější sankce u nás. Nicméně již zde jsem pochopila, že vlastní výpovědi vězňených osob budou vždy, ať už záměrně či neúmyslně, subjektivně zkresleny.

Tato zjištění mě přivedla k práci u sboru Vězeňské služby České republiky, nejprve na pracovní pozici vychovatelky. Vychovatel jako jeden ze skupiny odborných zaměstnanců má k odsouzeným osobám asi nejbliže, jelikož v jeho gesci je vyřizování jejich každodenních záležitostí a též účast na vězeňských aktivitách. Pouhá roční zkušenost na nástupním oddíle, který zjednodušeně představuje jakési rozřazovací místo všech nově přibylých vězňů, pro mě byla natolik významná, že jsem díky ní mohla reinterpretovat původní poznatky z diplomové práce.

Po roce na civilní pozici jsem přestoupila na místo dozorkyně a byla zařazena na oddělení výkonu vazby. Po této profesní změně započal můj výzkum pro závěrečnou práci rigorózního řízení, kde jsem se rozhodla uplatnit svůj již zasvěcený pohled z pozice vězeňského zaměstnance a zároveň se soustředit na více objektivní popis života odsouzených.

Již během mého působení na pozici vychovatelky, čili krátce po účinnosti

novely, jsem se setkávala s pro mě zajímavými momenty při jednání s odsouzenými ohledně jejich umístění do některého typu věznice. Tato praxe mě vedla k otázce, co je z pohledu vězněných osob vnímáno jako nejvýznamnější činitel jejich vlastního trestu. Kupodivu se většina odsouzených nezaobírala samotnou trestní sazbou, i ti s delšími tresty nad 10 let potvrdili, že byli schopni se s trestem nějak vypořádat. Mnohem častěji pro ně však bylo stěžejní, kde samotný trest vykonávají, tedy v jaké věznici, případně na jakém oddíle.

Poměrně často jsem také řešila požadavky odsouzených na přemístění do jiné věznice, případně žádosti o umístění na konkrétní oddíl. Paradoxně se zde vyskytovali i vězni, kteří žádali o umístění do vyššího, než původně stanoveného stupně zabezpečení, od kterého si v dané věznici slibovali větší pravděpodobnost zařazení do práce.

Práce na oddíle výkonu vazby pro mě byla přínosná v dalším směru. Měla jsem možnost zaznamenávat zásadní rozdíly v chování obviněných při rozdílném typu ubytování. U některých osob se výrazně měnil jejich přístup k vězeňskému řádu podle toho, s kým byli ubytováni na jedné cele, nebo pokud byli ubytováni samostatně.

K zamyšlení byly i poznatky mých kolegů, kteří měli zkušenosti z různých oddílů věznice a v několika případech i z jiných věznic. Na některých obecných poznatcích souvisejících s diferenciací odsouzených se jednoznačně shodovali. Zajímavé pro mě bylo, že problémy shledávali zejména na oddíle s nižším stupněm zabezpečení a naopak si "chválili" službu na oddíle pro odsouzené se zvýšenou ostrahou. Ani práce s doživotně odsouzenými vězni nebyla paradoxně zaměstnanci vnímána jako natolik psychicky náročná, jak by se možná mohlo vzhledem k jejich společenské nebezpečnosti jevit.

Má vlastní zkušenost pak hovořila v prospěch tohoto tvrzení i v tom směru, že jsem velmi záhy poznala, že samotný skutek, za který je odsouzený ve věznici, není obvykle směrodatný ve vztahu k jeho přístupu a chování během nepodmíněného trestu či pro náročnost práce s ním. Z těchto poznatků jsem

vyhodnotila, že zásadní vliv na odsouzené osoby, ostatně jako v jakékoliv jiné lidské společnosti, má zejména kolektiv a prostředí, ve kterém jsou nuceni svůj trest vykonávat. Z tohoto pro mě vyplynula potřeba zaobírat se odlišnostmi, které plodí specifikace nejen typů věznic, ale také jednotlivých vězeňských oddílů.

Získaná zaměstnanecká perspektiva, společně s tehdy ještě čerstvými legislativními změnami ohledně diferenciací vyústily ve volbu konkrétního tématu pro mou práci, které považuji za podstatné hlavně ze dvou důvodů. Jednak je to výrazný vliv, který podoba rozmístění na vězněné osoby má a pak je to také široká agenda prostupující celým justičním systémem.

Práce je poměrně úzce specializována z pohledu *genderu*. Důvod, proč se zabývám pouze skupinou mužů, je jejich naprostá početní převaha ve výkonu nepodmíněného trestu, a proto pokud budeme uvažovat obecně o nastavení vězeňského systému, pak je zřejmě vhodné zkoumat danou problematiku primárně na majoritní skupině. Do budoucna se však nabízí možnost srovnání vlivu diferenciací na odsouzené muže a ženy, případně další výzkumy spojené s tématem diferenciací.¹

Věřím, že volba tohoto tématu mi dovolí maximálně zúročit své dosavadní profesní zkušenosti a zároveň za tu dobu zde sesbírané zkušenosti kolegů, kdy mnozí z nich jsou dlouholetými vězeňskými zaměstnanci.

1 Například kvalitativní výzkum zaměřený na výskyt recidivy v rámci jednotlivých stupňů zabezpečení, potažmo zařazení na konkrétní oddíly věznice.

Úvodní část

Předkládaná práce reaguje na novelu zákona o výkonu trestu odnětí svobody, **zákon č. 58/2017**, který zásadně ovlivnil dosavadní způsob rozmisťování odsouzených osob. Původní systém členil věznice do 4 kategorií. Zmíněná novela je zredukovala na 2 typy, věznice s ostrahou a věznice se zvýšenou ostrahou. Tato *vnější diferenciac*e je ponechána v pravomoci soudů. V rámci věznice s ostrahou existují 3 typy věznic, s nízkým, středním a vysokým stupněm zabezpečení (*vnitřní diferenciac*e). O tom, do jakého stupně bude odsouzený zařazen, si již rozhoduje Vězeňská služba České republiky.

Přestože novela je v platnosti pátým rokem, můžeme až s odstupem času zhodnotit, jaký dopad měla na vězeňskou populaci, či zda se tato pod jejím vlivem v rámci jednotlivých typů věznic nějak proměnila. Jeden z cílů jejího přijetí byla účelovost v přenesení pravomocí na Vězeňskou službu České republiky (dále též VS ČR nebo Vězeňská služba), a tím snížení náporu na rozhodovací povinnost soudů o přeřazování vězňů. Zejména však bylo již delší dobu snahou umožnit Vězeňské službě rozmisťovat vězněné osoby podle aktuálních potřeb. Dalším důvodem byla například snazší organizace programů zacházení díky důslednější alokaci vězňů (viz důvodová zpráva k přijetí zákona č. 58/2017).

Penologické otázky jsou ve veřejném diskurzu poměrně často rozebírány dosti povrchně a s omezenými znalostmi tohoto prostředí, případně se stereotypním vnímáním některých kriminologických problémů. Vězeňství je typické spíše svým konsolidovaným stavem, jelikož zásahy do trestních předpisů mohou mít výrazný dopad na život vězněných osob i na práci vězeňských zaměstnanců. Sebemenší změny totiž mohou ve vězeňském režimu představovat určité riziko narušení bezpečnosti.²

² Během období pandemie Covidu jsme mohli například v Itálii sledovat, jak náhlé omezení práv odsouzených eskalovalo do několika vzpour. V našich podmínkách se toto podařilo přečkat pouze s menšími náznaky nevole vězňů, která vzešla z omezení kontaktu s osobami z vnější a zpřísněním hygienických podmínek.

Při pohledu do vězeňského života a zaměření se na určité problematické oblasti vězeňství je však patrné, že nelze jeden problém řešit odděleně a navíc výrazné systematické změny nejsou oblíbená řešení zejména u pracovníků VS ČR. Legislativní novely jsou ošemetné právě podstatou nepodmíněného trestu, kterým je limitace základních lidských práv a svobod. S každou větší obměnou pak nastává dlouhé období, než je nový systém zcela implementován v praxi a až po této fázi je možné hodnotit výsledky.

I v případě zmíněné novely existovaly jisté obavy z jejího zavedení, zejména z delegování významné pravomoci na vězeňský personál.³ O změně systému diferenciací se však na území České republiky diskutovalo v odborných kruzích již dlouho a samotný vězeňský systém prošel několika výraznými změnami, které předznamenaly jeho současnou podobu. Jelikož se Česká republika často nechává inspirovat ze zahraničí, pak i zde nastala potřeba srovnat vězeňský diferenciací systém se systémy jiných evropských států. Zmíněná novela byla implementována v průběhu roku 2018 a důvody jejího přijetí byly systematické i kriminologické.

Cíl byl zaměřen na dlouhodobě diskutované problémy českého vězeňství, jako je snížení recidivy, dekriminlizace nebo lepší využití stávajících prostor kvůli naplněným kapacitám. Vzhledem k omezené kapacitě věznic bylo zapotřebí vytvořit v těchto stávajících podmínkách adekvátní třídící systém, který by splňoval požadavek humánního a zároveň výchovného zacházení. Jako motivační prvek bylo dále zapotřebí individuálně reagovat na změny v chování a přístupu jedince ve výkonu trestu odnětí svobody (dále jen VTOS), čili jako nejschůdnější cesta se jevilo umožnit zaměstnancům Vězeňské služby zasahovat do procesu diferenciací. Proto také byl předchozí systém, závislý čistě na rozhodování soudu, shledán jako nepružný a zastaralý. Po fázi účinnosti novely ještě probíhaly dílčí úpravy systému, vyžadující již pouze interní pokyny. Až nyní pro rok 2023 připravuje Vězeňská služba analýzu současného stavu

³ Přenesením pravomocí na Vězeňskou službu se například otevřel větší prostor pro korupci.

po ukotvení redukce typů věznic.⁴

Diferenciace však není otázkou jen právních předpisů. V následující práci je diferenciace pojata komplexně nejen jako právní konstrukt rozmístování a stanovení určitých bezpečnostních opatření pro vybrané skupiny vězňů, ale též jako systém zacházení s odsouzenými během výkonu nepodmíněného trestu. Do takto pojaté konceptualizace se tím pádem promítají i poznatky z humanistických disciplín.

Pojetí práce považujeme za prohloubení snahy vytvářet penologické výzkumy reflektující podmínky v českých věznicích. Přestože na našem území není výzkumný ústav, který by se zaměřoval čistě na penologickou problematiku⁵, tak po období určitého útlumu badatelského zájmu o tuto oblast se zdá, že změny ve společnosti (potažmo ve vězeňství) od přelomu milénia vybízejí k tomu, aby se vězeňské instituci opět přikládala dostatečná pozornost.

Témata, která v poslední době rezonují oblastí vězeňství nejen v odborném diskurzu, ale i mezi vězeňskými zaměstnanci, jsou zejména trend humanizace, možnosti výstavby nových zařízení, přejímání nových vězeňských koncepcí a nástrojů ze zahraničí či rostoucí problematika zneužívání návykových látek.

Vězeňským výzkumem se u nás v současnosti zabývá převážně Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Policejní akademie České republiky v Praze, Vězeňská služba České republiky, Probační a mediační služba, případně další vysoké školy ve spolupráci se zmíněnými institucemi. Uvádíme zde také některá jména badatelů, kteří se u nás zabývají vězeňským výzkumem: Lochmannová A., Juříček P., Mařádek V., Váně J., Dirga L. (výzkumy z oblasti penitenciární sociologie), Bareš J., Mertl J., Nedbálková K. (výzkumy z pohledu odsouzených osob), Marešová A., Válková H., Kuchta J., Tamchyna M. (výzkumy osobnosti pachatelů), Scheinost M., Vlach, J., Rozum, J. (nastavení sankční politiky),

4 Viz blíže Vězeňská služba, Penologický výzkum.

5 Jediný svého druhu byl Výzkumný ústav penologický, který svou činnost utvářel za doby minulého režimu, který byl však zrušen a jeho nástupcem se stal samotný sbor Vězeňské služby (tehdy Sbor nápravné výchovy) (Vězeňská služba, Historie).

Šmausová G., Černíková V., Hála J., Sochůrek J. (starší publikace).

Princip humanizace se stal hnacím motorem pro evoluci vězeňského systému nejen u nás, ale ve většině vyspělých států. Humanizací můžeme zjednodušeně rozumět dodržování lidských práv, která jsou v právním státě zaručována pomocí psaných pravidel. Dirga (2022) traktuje téma humanizace ve své knize a upozorňuje na chybovost v úsudku, že k naplnění takto pojaté definice dochází pouhou materializací hodnot vztahujících se k lidským právům.⁶ Humanizace má však být o celkově pojatém přístupu, který je v úplném důsledku možné naplnit až jeho praktickým vyústěním, v tomto případě tedy při zacházení s odsouzenými osobami.

Stanovit optimální způsob zacházení s vězněnými osobami je poměrně ošemetné téma a je tomu důkazem i historický vývoj pojetí účelu výkonu nepodmíněného trestu. Ten se proměňuje od čistě restorativního přístupu k výchovnému zacházení. V současnosti převládá princip depenalizace a dekriminalizace, který spočívá v nahrazování nepodmíněného trestu tresty alternativními (viz blíže Gřivna a kol., 2014, Scheinost a kol., 2015). V trestní justici převládá snaha zachovat spíše optimismus ve vztahu k vězněným osobám a v soudním trestání převažuje restorativní princip (Marešová, 2021).

V zahraničí se však objevují i negativní ohlasy, které zpochybňují, zda je daný koncept udržitelný, zvláště pokud zamýšlené cíle nastoleného systému nebyly v některých státech dosud naplněny a není ani možné zavádět humanistické tendence, pokud mnoha věznic světa stále čelí problémům, jako jsou přeplněné věznice, ponižování či nedůstojné podmínky VTOS (Dirga, 2020, Marešová, 2020).

Na jedné straně se tedy pohybujeme mezi těmi, kdo tvrdí, že současný systém je příliš svévolný, humanizační tendence hřeší na naši lidskost ve vztahu k omezení statku svobody, což se nakonec obrací v příliš benevolentní systém

⁶ V zájmu humanizačních tendencí je snahou například zvětšovat prostor garantovaný pro vězněnou osobu. V současnosti se ve vězeňské instituci hovoří o opětovném navýšení m² na osobu, s čímž se pojí otázka vyřešení kapacit věznic, které jsou za stávajících podmínek už tak naplněné a většina věznic neumožňuje svým architektonickým uspořádáním jiné řešení vězeňských cel.

hraničící někdy až s bezpečnostními limity ve VTOS. Společností také neustále prostupují debaty o nastavení adekvátních trestních sazeb. Na druhé straně se ozývají ohlasy, že se současná trestní justice odklání od snah z minulých dob převychovávat osoby překračující právo a zůstává tak opět jediný cíl trestních sankcí, kterým je kontrola, případně izolace nebezpečných osob (Vávra, 2012).

Můžeme říci, že společenské naladění má co do činění se snahou koncipovat vězeňský systém, který by splňoval zásady humánního zacházení, ale zároveň spravedlivě přistupoval k vězněným osobám „podle jejich zásluh“ a umožnil do budoucna za stávajících podmínek, když ne eliminovat, tak alespoň snížit negativní jevy spojené s touto trestní sankcí.

V souvislosti s těmito dynamickými proměnami ve vězeňství považujeme za důležité posoudit reformu vězeňského systému, za kterou stojí právě zmíněná novela, která zásadně změnila způsob rozmístování vězněných osob a má výrazný vliv na celý trestněprávní systém. Vzhledem k častým debatám o tom, jak vězeňský systém uchopit, považujeme také za nutné nikoliv přicházet se stále novými opatřeními či vytvářet nové koncepce, ale v první řadě zhodnotit ty stávající. Nově zavedený systém nebyl doposud objektivně zhodnocen, pouze na úrovni studentských prací (Šulcová, 2019, Fabíková, 2016).

Tato práce tedy vychází z aktuální potřeby reagovat na aktuální zmíněná témata vězeňské problematiky, doplnit současný výzkum o praktický vhled do českých věznic, který je mnohdy v případě zavádění nových opatření opomíjen, a zejména reflektovat zavedení změn po účinnosti výše uvedené novely. Předpokládaným výstupem práce tedy bude poskytnout čtenáři pohled do vězeňského světa a umožnit vytvořit si určitý názor na psaná i nepsaná pravidla, která v tomto specifickém světě fungují. Požadovaným přínosem výzkumu budou ucelené informace o současném diferenciačním systému a veškerých jeho důsledcích pro vězněné osoby.

Práce je systematicky rozdělena na teoretickou a výzkumnou část. Teoretická část se zabývá obecnými možnostmi nastavení vězeňského systému, krátkým mezinárodním srovnáním a rozbořem stávající legislativy, analýzou i srovnáním s předchozí právní úpravou. Výzkumná část zahrnuje poznatky vlastního výzkumu se zaměřením zejména na srovnání jednotlivých oddílů ve zvolené věznici (dále též Věznice) a pohled respondentů (vězeňských zaměstnanců) na různé kategorie vězněných osob. Každá část zvlášť bude zakončena krátkou sumarizací poznatků. Těmi, společně s vlastním závěrem práce se budeme snažit zodpovědět na hlavní výzkumnou otázku, která je i samotným názvem celé práce: **Jak ovlivňuje systém diferenciací výkon nepodmíněného trestu u odsouzených osob (mužů)?**

Jelikož je výzkumná otázka uchopena poměrně široce, pokusíme se ji usměrnit následujícími úvahami:

- *Splňuje vězeňská legislativa de lege lata požadavky moderního vězeňského systému a přijetí novely vedlo, alespoň z části, k zamýšleným cílům?*
- *Dopad novely na změnu struktury odsouzených v jednotlivých typech věznic.*
- *Umožňuje současný systém minimalizovat negativní dopady pobytu za mřížemi a slouží zároveň jako prostředek zacházení?*
- *Nemá převažující vliv kolektiv vytvářející se na jednotlivých oddílech díky interním a organizačním normám nad zákonnou klasifikací?*
- *Zhodnocení účinku delegování pravomocí na Vězeňskou službu ČR.*
- *Soulad právních předpisů se skutečným stavem ve věznicích (zda nastavení kritérií pro rozřazování odpovídá struktuře současné kriminální populace).*
- *Případné návrhy či doporučení de lege ferenda.*

Nejprve považujeme za důležité osvětlit samotný vznik této práce, proto v 1. kapitole věnované **metodologii** představíme vlastní metody a techniky sběru a zpracování dat. Zároveň osvětlíme jisté ontologické a epistemologické

předpoklady, které vedly ke zvolení vlastního výzkumného tématu. Navazující 2. kapitola otevírající **teoretickou část** práce slouží jako teoretický podklad k výzkumným otázkám. Nejprve představíme pojem diferenciacce a to, co znamená v podmínkách nepodmíněného trestu. Následně budeme pracovat zejména s poznatky z dílen sociální psychologie, kriminologie či penologie.

Výběr vědních oborů, ze kterých je čerpáno, byl ovlivněn jednak samotnou podstatou diferenciacce a také tím, že sociologie umožňuje nahlížet na problematiku ze širšího úhlu pohledu než jen jako na daný fakt. Spojení sociologie a psychologie se zde výslovně nabízí a zároveň se ztotožňuje se současným pohledem na genezi kriminality, která je spatřována v působení částečně sociálního vlivu a z části vnitřního (duševního) nastavení. Kromě představení vývoje samotného penologického myšlení se zde zabýváme i několika, dnes již historickými penologickými koncepcemi vězeňského systému. Nakonec se pokusíme teoreticky rozpracovat, jak co nejefektivněji nastavit systém diferenciacce, aby splňoval svůj motivační účel a zároveň se dařilo redukovat negativní jevy pobytu za mřížemi.

V teoretické části se budeme snažit vysledovat takové lidské podstaty náchylné na sociální vlivy, které tudíž mohou souviset s tím, v jakém kolektivu bude odsouzený svůj trest vykonávat. Diskutujeme zde typy osobností pachatelů, kteří mohou představovat kriminogenní jedince v prostředí věznic a otázku, zda systém diferenciacce nastavit jako prostupný či nikoliv, vzhledem k rizikům plynoucím z efektu kriminální nákazy. Taktéž zde přineseme krátké mezinárodní srovnání klasifikačních systémů odsouzených v několika vybraných evropských státech.

3. kapitola je věnována **trestněprávnímu rozboru** legislativy a souvisejících dokumentů VS ČR. Zabýváme se zde historickým vývojem právní úpravy na našem území, současným procesem umisťování odsouzených při příjmu do věznice a jejich přemisťování během VTOS. Představíme zde nejen principy vnější a vnitřní diferenciacce, ale též vězeňský systém *Prostupné skupiny vnitřní diferenciacce*, který je rovněž svým způsobem třídícím nástrojem.

Empirická část se skládá ze zobecněných poznatků sesbíraných během vlastního výzkumu provedeného ve Věznici a postřehů vězeňských zaměstnanců, které jsou vzhledem k potvrzení vícero výpověďmi možné určitým způsobem generalizovat. Budeme se snažit postihnout rozdíly napříč jednotlivými oddíly Věznice a zároveň jisté charakteristiky vězněných osob, které jsou podstatné pro jejich rozmístění a nepřímo také pro utváření specifické atmosféry jednotlivých oddílů. Abychom toto mohly rozklíčovat, je nutné pochopit, jaké kolektivy se v návaznosti na právní aspekty na oddílech utváří a jaké jsou podmínky života za mřížemi s veškerými jeho trestněprávními, organizačními a bezpečnostně-stavebními prvky.

Předpokládanými výstupy tedy bude deskriptivní funkce této práce, zejména co se týče psaného práva a podmínek na jednotlivých oddílech výkonu trestu odnětí svobody. S ohledem na právní problematiku je to snaha zmapovat legislativní vývoj a poskytnout srovnání s jinými evropskými státy, ze kterých vychází inspirace v případě zavádění nových opatření v českém vězeňství. Podrobně se budeme věnovat kritériím vztahujícím se k osobnosti pachatelů, která jsou důležitá pro rozřazování osob v rámci kategorizace věznic.

V **závěru** se pokusíme diskutovat, zda takto nastavené pojetí diferenciací je správné, ve smyslu splňující současné požadavky na účel výkonu nepodmíněného trestu a zda po účinnosti zmíněné novely systém zaznamenal nějaké radikální proměny. Již známé teorie související s výkonem nepodmíněného trestu uplatníme v syntéze se získanými empiriemi, díky nimž se dobereme závěrečných tvrzení. Spojení již ověřených penologických teorií s vězeňskou praxí a zasvěcenými pohledy zúčastněných osob vězeňského světa lze považovat v našem prostředí za unikátní a svým způsobem za aktualizaci již ověřených teorií ve světle proměn českého vězeňství posledních let.

1 Metodologie

Otázkou pro metodologii jsou jednak ontologické či epistemologické předpoklady výzkumu, dále je úkolem seznámit čtenáře s vlastními metodami sběru dat, tedy způsob, jakým byly informace získány a následně analyzovány. Předkládaná práce vychází z vlastního terénního šetření založenému na kvalitativním výzkumu, při kterém byly uplatněny nestrukturované rozhovory se zaměstnanci Vězeňské služby, vlastní zúčastněné i nezúčastněné pozorování a analýza právních a podpůrných dokumentů souvisejících s tématem diferenciací.

Práce má charakter převážně explanační. Je tedy vedena snahou vysvětlit, na základě jakých zákonitostí funguje vytváření kolektivů ve věznicích a osvětlit příčinné vazby těchto vztahů, pro které je předpokladem zejména právní úprava diferenciací v trestních zákonech. Dále je účelem postihnout, jak je díky tomuto systému vykonávám u nás nejpřísnější trest, jak se liší jeho charakter na jednotlivých oddílech věznice, tedy co do omezení osob v pohybu, v materiálních podmínkách oddílů, případně rozdílných možnostech pracovního zařazení. K empirickému výzkumu jsme využily autorčina (nyní) čtyřletého působení u sboru Vězeňské služby, které umožnilo jednak samotný vstup do specifického prostředí věznice⁷ a dále přístup k interním předpisům VS ČR a úzkému kontaktu s dalšími aktéry vězeňského světa.

Za pilotní výzkum považujeme bádání započaté v rámci magisterského studia, které bylo cíleno na pachatele trestné činnosti se zkušeností s výkonem nepodmíněného trestu. Pilotní výzkum se obvykle uskuteční, aby bylo možné určit lépe některé parametry plánovaného výzkumu. V tomto směru pro nás byly přínosné pohledy vlastních aktérů vězeňského světa, které podnítily náš zájem

⁷ Dirga (2016) ve své práci popisuje vězeňské prostředí jako těžko přístupný a metodologicky náročný terén pro badatele.

o oblast penologie.

Na počátku tohoto výzkumu byla poměrně široce položená výzkumná otázka – vliv diferenciací na výkon nepodmíněného trestu. Předpoklad byl téma usměrnit v průběhu výzkumného procesu⁸, což se také stalo. Výzkum byl nejprve omezen pouze na mužskou vězeňskou populaci ve věznici, profilované jako věznice s vysokým stupněm zabezpečení, jelikož z hlediska četnosti je právě tato skupina tou nejpočetnější. Další modifikace nastala v průběhu výzkumu, kdy se naskytla možnost oslovit různou sortu vězeňských zaměstnanců, jejichž názory na danou problematiku byly natolik svérázné, že bylo zcela legitimizující upravit výzkumný předmět podle jejich perspektivy.

V teoretické části nejprve analyzujeme problém diferenciací z pohledu různých společenskovedních oborů pomocí kritické diskurzivní analýzy a pomocí tematické analýzy. Teoretickými východisky jsou zde vědecké teorie psychologicko-sociologického charakteru pro vytvoření adekvátního diferenciacního systému. Zejména hledíme na určité patogenní faktory, které souvisí s různými koncepty diferenciací. V případě teoretického pojetí bude diskutována volba vhodných parametrů, které umožňují určit nebezpečnost jedince a tedy jeho ideální zařazení do některého z typů věznic, a dále možnost motivace odsouzených v případě možnosti přestupu mezi nimi.

Jako myšlenkový proces zde prosazujeme zejména dedukci, kdy premisou jsou humanitní teorie, jako obecné množiny tvrzení, ze kterých se předpokládá, že tyto vlastnosti budou aplikovatelné i na skupinu podrobenou výzkumu, tedy vězeňskou populaci. V analýze právních předpisů se zaměříme na diferenciaci *de lege lata*. Zároveň poskytneme přehled vývoje právní úpravy na našem území. Syntézou dat z teoretických podkladů a právní úpravy se pak pokusíme vysvětlit, jak tyto zákonitosti fungují v reálném provedení vězeňského světa. Poznatky získané během výzkumu jsou generalizovány⁹ na fungování

⁸ Jelikož kvalitativně pojatý výzkum je v tomto obvykle emergentní.

⁹ V tomto případě upozorňujeme na omezenost výzkumu pouze na teritorium jedné věznice. Nicméně, jak praví Dirga (2020), kvalitativní výzkum nám umožňuje zmapovat *lokální kontext* a následně dojít od jednotlivého bodu až k širším obecnostem. V tomto případě tedy pochopit interakce mezi odsouzenými na jednotlivých oddílech věznice utvářené pomocí psaných

konkrétních oddílů a doplňovány tvrzením oslovených respondentů.

Základní metodou, ze které zde vycházíme v případě potřeby selekce dat, je tzv. *grounded theory* (zakotvená teorie). Respondentům v rámci empirického výzkumu byla tedy dávana naprostá volnost v zaměření se na jimi vnímané nejpalčivější problémy v oblasti rozmisťování odsouzených. *Grounded theory*, jak již název napovídá, vychází z empiricky generovaných dat, z nichž následně vyvstává takto podložená nová teorie.¹⁰

Během kvalitativního výzkumu je třeba mít na paměti objektivnost získaných dat a také vyvarovat se snaze o předčasnou generalizaci, jelikož již v průběhu výzkumu se vynořují různé hypotézy. Z epistemologického hlediska bylo tedy k celému výzkumu přistupováno formou interpretativní fenomenologické analýzy (dále jen IPA), v níž se badatel snaží oprostit od vlastních předpokladů, snaží se uchopit zkoumaný problém fenomenologicky v jeho čisté podobě a až následně jej interpretuje individuálním přístupem.¹¹

Jistá míra subjektivity bude zřejmě vždy součástí kvalitativně prováděného výzkumu, jelikož výsledná interpretace, byť objektivně sesbíraných dat, je vždy částečně ovlivněna výzkumníkem a jeho osobními preferencemi (Hendl, 2016). J. Hendl dále uvádí možnosti, jak se přílišné subjektivitě vyvarovat. Zásadou při identifikaci výzkumníka se zkoumaným jevem je zejména kritická a dialektická distance. Objektivnost je dále možné podpořit triangulací použitých metod, schválením závěrečné zprávy účastníky, či porovnáním s obdobnými výzkumy.¹²

Vlastní pozicionalita autorky ve výzkumu (tedy jako jednoho z respondentů) by mohla nasvědčovat vyšší ovlivnitelnosti výsledků, nicméně

i nepsaných pravidel, pomocí nichž je možné popsat fungování vězeňského systému jako celku.

¹⁰ Technika *grounded theory* vychází ze školy symbolického interakcionismu. Jedná se o směr v sociologickém myšlení, který zkoumání chování a sociální role lidí, tedy jak lidé interpretují své prostředí a na základě této interpretace na ně reagují (Hendl, 2016).

¹¹ Metoda umožňuje nejprve stanovit výzkumnou otázku, která může být zformulována pomocí literatury ve smyslu absence některých dosud nezkoumaných témat a ve které je již obsažen předpoklad charakteru hledaných dat.

¹² Pro potvrzení objektivity jsme v tomto případě využili možnost předložit konečnou podobu práce respondentům výzkumu.

snaha zachovat výzkumný odstup byla podpořena zejména posloupností výzkumu, který započal samotným sběrem dat a následoval studiem literatury ve snaze identifikovat některé významné proměnné ve vztahu k vybranému tématu.

Srovnání práce s podobnými výzkumy není příliš možné, jelikož je jen omezené množství prací věnujících se tématu vězeňství, o to méně prací pak na téma diferenciací. Obvykle také nejsou vězeňští výzkumníci zároveň *insidery* tohoto světa, což by v tomto případě mohlo být vnímáno nikoliv za slabinu práce, ale naopak jako možnost potvrzení validity sesbíraných dat. V pilotním výzkumu bylo totiž shledáno, že zásadním problémem v případě výpovědí samotných vězňených osob je jejich snaha prezentovat se v lepším světle.¹³

Zakladatel behaviorální psychologie J. B. Watson (1914) kritizoval introspekci, kterou stavěl do opozice vůči extrospekci – případ, kdy je člověk pozorován z vnějšku. Z výše uvedených důvodů tak bylo přistoupeno pouze k oslovení zaměstnanců VS ČR, jako aktérů vězeňského světa, kteří mohou objektivně nahlížet na vězeňskou realitu a na to, jak působí diferenciací na vězňené osoby. V tomto případě tedy respondenti byli zároveň v roli pozorovatelů uplatňujících metodu dlouhodobého zúčastněného pozorování. Tím, že zaměstnanci jsou obvykle v každodenním kontaktu s vězňenými osobami a sdílí s nimi stejný prostor, tak je opodstatněný předpoklad, že se dokáží adaptovat na toto prostředí a vžít se do role vězňených osob.

Během výzkumu jsme si vedly terénní deník (z části v psané a z části v elektronické podobě) s veškeré poznatky souvisejícími s tématem diferenciací. Dotazování respondentů probíhalo formou hloubkových rozhovorů. Během rozhovorů jsme vedly doslovný přepis výpovědí. V závěru jsme měly k dispozici asi 30 stránkový datový soubor v elektronické i psané podobě. Rozhovor je obecně považován za náročnou techniku, zvláště v případě pokládání

¹³ Toto bylo zjištěno zejména při samotné práci s vězňenými osobami, kdy zaměstnanec má přístup k oficiálním dokumentům či zprávám o odsouzených osobách, díky kterým dokáže porovnat jimi prezentované názory s realitou. Dále je častým problémem výzkumů prováděných externími osobami neochota personálu spolupracovat, či sdělovat jakékoliv interní informace.

otevřených a nestrukturovaných otázek, jelikož zde není jasná zpětná vazba. Posiluje se tím role výzkumníka, který musí identifikovat významné faktory.

Oslovení respondentů pro rozhovory spočívalo v účelovém výběru těchto osob tak, aby konečný soubor obsahoval zástupce z řad příslušníků i civilních odborných zaměstnanců. Zaměstnance jsme vybíraly podle jejich pracovní pozice, tak aby splňovali podmínku nejbližšího kontaktu s odsouzenými osobami a měli možnost vstupu na ubytovny vězňů. Dále jsme přihlížely k tomu, zda tito zaměstnanci vykonávali či vykonávají práci na více různých oddílech, či zda mají zkušenost i z jiných věznic. Kritériem výběru byla tedy dlouhodobější a variabilní zkušenost s prací u vězeňského sboru.

Konečný soubor probandů nakonec sestával z 22 vybraných respondentů (z toho 10 tvořili dozorcí oddělení výkonu vazby a trestu, 2 psychologové, 1 sociální pracovník, 5 vychovatelů, 1 speciální pedagog, 1 referent zaměstnávání vězněných osob, 2 vrchní dozorcí). Nicméně pozice zaměstnanců byly proměnlivé. Mnozí z nich byli dříve umístěni na rozdílná pracovní místa oproti těm aktuálním, což bylo pro názorovou škálu jediné přínosné. Z oslovených dozorců mělo 6 zkušenost i z jiných bezpečnostních složek a 4 z nich působili i v jiných věznicích. Jedná se tedy o značně heterogenní skupinu probandů co do pracovního zařazení, věku, případně počtu let působení u vězeňského sboru, což opět považujeme za přínos této práce ve zvýšení kvality jejich výpovědí. V uváděných citacích z výzkumu jsou pak respondenti označováni podle svého aktuálního pracovního zařazení ve zvolené věznici.

Podle principu IPA jsme s nezaujatým postojem poskytly prostor pro vyjádření respondentů na téma diferenciací ve vězeňství, konkrétně pak na novelizaci typů věznic a fungování jednotlivých oddílů. Ze zápisů rozhovorů byly následně vybírány body, ve kterých se alespoň 3 a více respondentů shodovalo. Tyto údaje byly shledány jako relevantní, a nikoliv pouze jako subjektivně vnímané problémy. Na ty jsme se tedy zaměřily i v druhé fázi rozhovorů, pokud bylo třeba podpořit kvantitu těchto dat.

Z interních materiálů jsme čerpaly zejména ve 3. kapitole věnující se právní úpravě diferenciací. Jelikož se jedná o dokumenty určené pouze vězeňským zaměstnancům či osobám spjatým s Vězeňskou službou, zažádaly jsme ředitele Věznice o možnost využití těchto materiálů k analýze a následnému zveřejnění relevantních údajů.¹⁴

S ohledem na etiku výzkumu jsou všechny výpovědi anonymní a stejně tak zachováváme i anonymitu Věznice, která se stala půdou pro tento výzkum.

¹⁴ Jelikož se jedná o interní dokumenty, tak v rámci citací či parafrází není možné uvést konkrétní odkaz, neboť dokumenty nejsou veřejně přístupné ani jako celek publikovatelné, proto v těchto případech uvádíme pouze jako zdroj interní dokumenty VS ČR.

2 Diferenciace ve vězeňství

Oblast vězeňství přitahuje pozornost výzkumníků ve všech vyspělých společnostech, které se zabývají efektivním nastavením systému sankční politiky. Vysoká míra recidivy¹⁵, nespokojená veřejnost, to jsou negativní průvodní jevy, které nutí kompetentní osoby zamýšlet se nad možnostmi nových nástrojů, případně nad mezerami, které by současný systém mohl mít.

V poslední dekádě u nás můžeme sledovat trend klesající kriminality. Tento optimistický pohled se ovšem nepřenáší do vězeňského systému, který se již po dlouhá léta (nejen u nás, ale i ve světě) potýká s notoricky známými problémy, jako je vysoký počet recidivistů či přeplněné kapacity věznic. Počet odsouzených se navzdory této skutečnosti v posledních letech také výrazně nemění a s menšími výkyvy se pohybuje průměrně kolem 20 000 vězňů ročně (Statistická ročenka VS ČR 2020).

Z těchto skutečností můžeme vyvodit dvě premisy – státní instituce neumí s recidivisty, potažmo s odsouzenými pachateli efektivně pracovat, a dále že vězeňské instituce i přes současný trend humánního a výchovného zacházení nejsou vhodnými místy na nápravu. Diferenciace je jedním z nástrojů moderního vězeňství stavící na propracovaném systému separace pachatelů podle závažnosti jejich kriminálního chování a současně spolupráci soudů a vězeňské instituce. Systém by měl odsouzené osoby dostatečně motivovat k nápravě a zároveň předcházet negativním jevům ve vězeňství.

Pod pojmem diferenciace obecně rozumíme rozlišení nebo třídění. V současném vězeňském pojetí diferenciaci chápeme jako *systém zacházení¹⁶ přiřazovaný jedincům na základě poznatků o jejich kriminální zatíženosti¹⁷*, jehož

15 Podíl recidivistů se pohybuje kolem 50 % z celkové vězeňské populace a v posledním desetiletí má mírně stoupající tendenci, nicméně na hodnotě 40 % se drží zhruba od roku 2002 (Rozum a kol., 2016).

16 Zacházením zde rozumíme jak výchovné, vzdělávací a terapeutické programy, pracovní zařazení, tak právní omezení plynoucí z trestněprávních předpisů.

17 Kriminální zatíženost zde nahlížíme pod pojmy ze strategického vězeňského nástroje SARPO (viz níže v textu), který pracuje se statickými a dynamickými faktory z anamnézy odsouzeného,

základní podobu nám v právním státě udávají obecné trestní předpisy. Diferenciace je považována za prostředek separace více nebezpečných pachatelů od méně rizikových jedinců, což implicitně vyjadřuje snahu o zabránění přenosu kriminálního chování. Jako trestněprávní nástroj se jedná též o volbu bezpečnostních opatření pro jednotlivé odsouzené podle určení míry jejich rizika vůči společnosti i vůči sobě navzájem.

Diferenciace vstupuje do celého trestněprávního procesu již v momentě odsouzení pachatele, kdy jej soud má určit do některého typu vězeňského zařízení. Jelikož však předpokládáme (a chceme) změnu v chování odsouzeného i během pobytu ve VTOS, pak tato diferenciace musí individuálně reagovat na každého jedince i v průběhu jeho odsouzení. Zde se právě uplatňuje nezastupitelná role zaměstnanců Vězeňské služby. Věznicím je navíc do jisté míry umožněno upravovat určitou část této agendy vlastními interními předpisy.

Systém diferenciace vychází z momentálního přístupu společnosti ke kriminalitě. Odvíjí se tedy od aktuální trestní politiky (zde se prosazuje buďto punitivní či výchovný princip) a také od společenských poznatků o osobnosti pachatele (víra v možnost nápravy pachatele, či teorie o rozeném zločinci). V tomto duchu se poté utváří i vězeňský systém, potažmo systém diferenciace odsouzených, který bude laděn spíše jako výchovný, nebo represivní prvek.

V současnosti by měl vězeňský systém respektovat zejména moderní proud myšlení, prosazující dohled nad dodržováním zákonnosti a respekt k lidským právům. Znamená to, že jisté charakteristiky, které by odsouzené předurčovaly ke speciálnímu zacházení (diferenciaci), by je zároveň neměly nijak limitovat na jejich právech.¹⁸

Manifestní funkcí diferenciace ve vězeňství je její bezpečnostní charakter,

což jsou jak údaje o trestné činnosti odsouzeného, tak údaje ze sociálních aspektů jeho dosavadního života (rodina, vzdělání a další).

18 Pokud budeme uvažovat o odsouzených s rozpoznanou duševní poruchou, kteří vyžadují odlišné zacházení a umístění oddělené od ostatních spoluvězňů, pak jejich práva během VTOS by tímto přístupem neměla být nijak dotčena a systém by měl zajistit stejné podmínky výkonu jejich trestu jako pro ostatní vězněné osoby.

který vychází ze stále přetrvávající představy oddělovat odsouzené podle závažnosti spáchaného trestného činu. Tedy čím nebezpečnější delikt, tím spíše je třeba osobu separovat od ostatních spoluvězňů a umístit ji do přísněji střežené věznice. Jak bude tato nebezpečnost hodnocena, záleží již na širších společenských tendencích.

Vězení může být nahlíženo jako mocenská struktura, která je ustavována a reprodukována skrze psaná pravidla. V druhé perspektivě jej můžeme vnímat jako život utvářející se skrze sociální interakce mezi jednotlivými aktéry vězeňského světa (Goffman, 1961). Výkon nepodmíněného trestu je tím svou podobou unikátní oproti jiným trestním sankcím, neboť pohlcuje osobu v celé šíři. Vězeňské prostředí obklopuje člověka 24 hodin denně a kontroluje veškeré oblasti jeho života (tzv. *Totální instituce*¹⁹).

Tyto zákonitosti vlivu prostředí jsou však stále součástí širšího legislativního rámce, které deformují přirozený výběr kolektivu a přiřazující zde vznikajícím skupinám specifická práva a povinnosti. Pokud jsou pravidla nastavena efektivně, může mít vězeňský pobyt na účastníky i pozitivní dopad. V případě diferenciací tak uvažujeme o zařazení člověka do jemu adekvátní skupiny společníků, vhodného pracovního zařazení²⁰ a nastavení odpovídajících limitů, tak aby odsouzený vyšel, pokud možno, nedotčen zde přetrvávajícími patogenními vlivy. V opačném případě hrozí, že zde osoba pochytlí další kriminální způsoby chování, které sem nutně vnáší povaha účastníků tohoto světa.

19 Náročnost pobytu ve vězeňském zařízení vykreslil E. Goffmann (1961) na modelu *Totální instituce*. Definoval ji poměrně široce jako sociální zařízení (typu léčeben či internátních škol), které má pohlcující charakter vůči chovancům, ale projevuje se i na chování zaměstnanců. Podle tohoto modelu se život ve vězeňském zařízení vyznačuje distancí personálu vůči vězňům, oproti životu v běžné společnosti jsou zde stírány hranice mezi místy, kde jedinec normálně spí, tráví volný čas nebo pracuje, což se za normálních okolností neděje pod dohledem nějaké autority. Zde bude veškerá činnost součástí striktního harmonogramu a bude dozorována, případně při vybočení trestána. Takový systém stírá rozdíly v sociálních rolích a nutí jedince přijmout novou identitu v rámci instituce. Nefunguje zde klasický rodinný život ani zdravý vztah k práci.

20 Věznice například nabízí vězňům pracovní zařazení na pozici lapiducha. Takové místo ale pravděpodobně nebude vykonávat rizikový vězeň, který by mohl práce zneužít k vynášení léků nebo vězeň s rozpoznanou závislostí na návykových látkách. Naopak pro odsouzené s určitými dovednostmi či vzděláním je snahou nalézt adekvátní pracovní pozici, například práce na údržbě či v knihovně.

To nás vede k latentní funkci diferenciaci, která vychází nikoliv z diferenciaci ve smyslu platných právních předpisů, ale z důsledku umělého vytváření kolektivů ve vězeňském prostředí. Rozmísťování osob do jednotlivých věznic, zejména oddílů, je příčinou kumulace určitých skupin osob, které výrazně ovlivňují atmosféru na těchto oddílech a tím i samotnou podobu výkonu nepodmíněného trestu, která se odráží na chování odsouzených osob. Vliv těchto skupin se projevuje nejen během pobytu za mřížemi, ale u některých jedinců může přetrvávat i po propuštění na svobodu. V opačném směru můžeme diferenciaci vnímat jako možnost přivyknout osobu na jistý řád a naučit ji povinnostem či pracovním návykům.

Diferenciaci je tedy třeba vnímat jako významný aspekt nepodmíněného trestu, zvláště proto, že se zde mísí nejen vlivy trestněprávní s bezpečnostními prvky, ale též širší institucionální a společenskovední rámec. V neposlední řadě se zde budou projevovat obecné zákonitosti vlivu sociálního prostředí na člověka.

2.1 Vývoj penologických koncepcí

Diferenciaci prochází postupným vývojem od dob, kdy přestal být pobyt za mřížemi vnímán pouze jako mezistanice od soudu k popravišti, případně jako doživotní žalář, a stal se samostatným uplatněním trestní sankce (Farrington, 2009). Penologická věda, zabývající se trestem a jeho funkcí, rozvíjející se soustavně se vznikem věznic jako kárných zařízení, nicméně institucionálnímu ukotvení jako poměrně mladé vědy se dočkala teprve v průběhu 20. století (Černíková a Sedláček, 2002), přispěla svými poznatky k formování vězeňského systému, aby bylo možno využívat instituci vězeňství co nejeefektivněji. Určité standardy jako oddělování mužů od žen, později i mladistvých od dospělých pachatelů, začaly být postupně dodržovány vesměs ve všech vyspělých státech.

Vězeňství se dále odvíjí od veřejného diskurzu týkajícího se nejpřísnějšího trestu u nás a diskuze o tom, jakou funkci ve společnosti zaujímá. Jedna z věčných polemik na poli psychologie se vede o původu kriminálního chování, které můžeme vnímat jako vrozenou charakteristiku, tedy „nemoc“, nebo jako racionální jednání pachatele. Podle toho, v čem budeme spatřovat příčinu kriminality, se bude měnit i podoba samotného trestu. Pachatele se v návaznosti na určitý přístup budeme snažit spíše izolovat, nebo disciplinovat.

Justiční systém se taktéž proměňuje v průběhu času. Od dob, kdy byl kladen důraz spíše na pachatele, se začalo následně přihlížet i k problematice oběti. Trestání se tedy proměnilo od čistě represivního přístupu ve snahu o nápravu vztahu pachatele s obětí, a pokud možno, i navrácení předchozího stavu před spácháním deliktu. Tento přístup se rovněž promítá i do následné (post)penitenciární péče.

První teorie o účelu trestání z historického vývoje, která s ukládáním trestu nespojuje žádný další efekt na pachatele mimo trestání samotného, se nazývá *teorie absolutní* (Mezník a Kalvodová, 1995). Jedná se o čistě punitivní přístup, kdy trest je odplatou společnosti za spáchaný trestný čin. Trest má být v tomto ohledu roven povaze deliktu²¹. Vězni v této době byli obvykle zavíráni pouze za účelem čekání na vykonání poprav, nebo vykoupení se z trestu, případně vykonávali doživotní žalář. Umísťovali se buď samostatně do cel nebo do hromadných kárníc. Toto platilo zhruba do přelomu mezi 17. a 18. stoletím (Farrington 2009).

Relativní teorie již s trestem spojují jistý účel, kterým je v tomto případě ochrana společnosti před nebezpečným pachatelem. V této době tedy ještě nemluvíme o nějakém pozitivním vlivu na pachatele během VTOS, pouze o jeho izolaci. Nicméně již zde se začínají objevovat první teorie o pachateli, které se snaží přijít na to, jak pachatele nejen trestat, ale i předcházet jeho dalšímu kriminálnímu jednání. Samotný trest již sám o sobě nestačí plnit požadovaný účel. Tyto myšlenky mají základ v osvícenství a můžeme zde hledat i zrod

²¹ Jedná se tedy o spravedlivé trestání, nikoliv snahu o individualizaci trestu

výchovných aktivit spojených s trestním právem (Mezník a Kalvodová, 2002). Otázka „s kým a jak“ bude odsouzený umístěn tak nabývá na významu.

Smíšené teorie usilují o spojení funkce odplaty trestu a myšlenky jeho účelu. Sankce má trestným činům předcházet prostřednictvím tzv. *generální prevence*, která je zaměřena na celou společnost, tedy potencionální pachatele. Zároveň je snahou prostřednictvím speciální prevence spolupůsobit na odsouzeného a odradit jej od dalšího páčání (Kuchta, Válková a kol, 2005).

Diferenciace v případě represivního přístupu práva neměla příliš velký význam než jako nástroj maximálního zabezpečení vězňů. Zásadně se oddělovali muži od žen, mladiství pachatelé a případně političtí vězni. Zacházení s pachateli spočívalo čistě v jejich naprosté izolovanosti od okolního světa a pokud možno i od sebe navzájem. Tato forma věznění byla převedena do své extrémní podoby ve Spojených státech amerických v tzv. *silent system* (systém ticha). Vězni se zde díky většině času strávenému pouze s vlastními myšlenkami měli dopracovat k pokání a následně i k nápravě.

První vězeňský koncept tohoto typu byl nazván *pensylvánský systém* a prosazoval se v 19. století. Vězni v těchto zařízeních byli drženi na samotkách, kde také pracovali a byli zcela vyloučeni ze společenského života. Systém byl ve své době považován za humánní a zároveň účinný. Omezením kontaktu mezi vězni se věřilo ve vyloučení jakéhokoliv narušení bezpečnosti z jejich strany. Na tento koncept navázal i *auburnský systém*, spočívající obdobně jako předchozí v tichosti a izolovanosti vězňů. Rozdíl spočíval v tom, že zde mohli vězni trávit čas společně během jídla a práce. Ani během této aktivity spolu však nemohli komunikovat. Časem se oba systémy ukázaly jako neúčinné, a jak se později zjistilo, u mnoha osob vedl tento způsob věznění k trvalým duševním poruchám (Farrington, 2009).

Během let 1890 až 1970 se prosazoval přístup *penal welfarism*, jenž jako hlavní cíl výkonu nepodmíněného trestu považoval rehabilitační zacházení, spíše než odvetu za spáchaný trestní čin (Garland, 2001). Teorie těžila z pozitivní motivace pachatelů a zajištění jejich rovného přístupu v trestní justici.

Tento rehabilitační přístup vyústil, kromě zavedení terapeutických programů, v nastavení individualistického přístupu trestního soudnictví pro mladistvé pachatele, kteří mají být v zájmu zamezení přenosu kriminálního vlivu oddělováni od dospělých pachatelů a má s nimi být zacházeno tak, aby dopad sankce byl pokud možno minimální.²²

Optimismus 70. let z nově zavedených terapeutických programů prosazujících resocializaci pachatelů však záhy vystřídalo rychlé vystřízlivění. Výzkumy totiž poměrně brzy přinesly výsledky o zjevné neúčinnosti *penal welfarismu*. Kritika konceptu přinesla zcela nový pohled na pachatele, jehož kriminální sklony nebyly více vnímány jako důsledek sociálních vlivů, ale čistě jako jeho promyšlený čin. Trestní právo a podmínky ve VTOS tak šly k opětovnému nastolení nových podmínek.

V současnosti převládá vědecký přístup v trestání, který spočívá v individualizaci trestu²³ a staví na diferenciaci pachatelů podle jejich kriminální narušenosti, která se určuje na základě diagnostiky osobnosti. Prolíná se zde zejména humanistický proud myšlení, zakládající na požadavku dodržování lidských práv, který jedině diferencovaný trest považuje za humánní (Hála, 2006).

U nás poměrně novým konceptem ve vězeňství jsou *otevřené věznice*, které v zahraničí fungují běžně jako jeden z typů věznic s mírnější ostrahou. Tento trend do jisté míry boří dosavadní stanoviska ohledně potřeby diferenciaci. Koncept vznikl v Norsku a postupně se přenesl i do dalších států, mimo jiné i do České republiky. Otevřená věznice zjednodušeně představuje zařízení pro vybrané skupiny vězňů, u kterých je shledáno minimální riziko porušení bezpečnosti. Spoléhá se zde na sebekázeň vězňů. U nás jsou otevřené

²² Věznice pro mladistvé u nás v současnosti nejsou diferencovány, ale mladiství vykonávají trest jednotně. Jsou pro ně zřizovány soudy pro mladistvé a specializované orgány pro celý průběh trestního řízení. Využívá se pouze systém vnitřní diferenciaci jako výchovný prostředek (Marešová a Tamchyna, 2016).

²³ Opakem je trest spravedlivý, jenž určuje stejnou trestní sazbu pro všechny pachatele bez rozdílu jejich možnosti nápravy (Vávra, 2012). Moderní trestání však vychází z nebezpečnosti pachatele, nikoliv trestného činu jako takového.

věznice užívány na principu *Domů na půli cesty*, což je další koncepce z Norska určená na přípravu vězňů pro výstup na svobodu.²⁴ Má se za to, že otevřené věznice poskytují nejpříznivější podmínky pro vytváření pozitivních vlastností (zodpovědnost, samostatnost, práceschopnost) vybraných vězňů. Vězni jsou zde ubytováni na pokojích zpravidla po dvou, ovšem je jim umožněno se běžně setkávat po většinu části dne.

Otevřené věznice neposkytují téměř žádnou fyzickou ochranu proti útěku, dozor v podobě příslušníků vězeňského sboru sem obvykle dochází pouze na sčítací prověrku, nikoliv kvůli zajištění chodu věznice. Vězni se po maximum času věnují pracovní činnosti. V českých podmínkách byla taková věznice otevřena v roce 2017 v Jiřicích. Jedná se, nicméně, o jedinou věznici takového typu u nás, tedy o jakési mimořádné ubytování, nikoliv o standardní typ věznice. Odsouzení jsou sem ubytováni v závěru trestu, tedy ve smyslu režimu výstupního oddílu.

V posledních letech se v odborných kruzích mluví o dalším propadu ideálů z víry v humánní zacházení s pachateli. V mnoha zemích světa je situace ve věznicích neutěšená vlivem stále neřešených potíží z minulosti, které neumožňují nastolit "nová pravidla ve starém světě" (Marešová, 2020). Ani v našich podmínkách zřejmě nelze mluvit o bezpodmínečném nástupu humanismu ve věznicích, který je zejména ze strany personálu vnímán spíše jako přítěž v práci s odsouzenými. Ne vždy jsou také oficiálně proklamovaná pravidla uvedena i do praxe (blíže Dirga, 2020).

Můžeme teoretizovat, zda se současný systém trestní justice nepřesouvá od snahy nastolení disciplíny, založené na myšlence převýchovy pachatele, k prosté kontrole, tedy pouze minimalizaci rizik a maximální izolaci. Podle Vávry (2012) jsou toho důkazem nové prostředky zajišťující důslednou kontrolu pachatelů, například systém detence jako nástroj léčby deviantních pachatelů.

²⁴ Domy na půli cesty jsou ve veřejném diskurzu často propírány jako zásadní nedostatek v penitenciární péči s odsouzenými osobami. Zástupní řešení představují tzv. výstupní oddělení ve věznicích (viz. dále v textu). (Post)penitenciární péči mají na starosti státní či neziskové orgány spolupracující na úseku vězeňství (př. Probační a mediační služba).

2.2 Globální pohled na separaci vězňů

Potřeba rozdělovat odsouzené podle jistých měřítek vyvstávala automaticky již od samotného počátku vzniku vězeňských zařízení. Zpočátku však můžeme mluvit spíše o potřebě organizační. Různé úrovně vězeňských zařízení, které se liší co do zabezpečení, nejsou dnes záležitostí nikterak novou ani ojedinělou. V zahraničních publikacích nalezneme příspěvky k tématu diferenciaci pod názvy jako „*separation*“ nebo „*classification*“ (of detainees). Například mezinárodní organizace Association for the Prevention of Torture (dále též APT) *Sdružení pro prevenci mučení* uvádí účel diferenciaci v „*zajištění ochrany a bezpečnosti zbavených svobody a zajištění optimálního managementu věznic*“ (Association for the Prevention of Torture, 2021).

Úvodní normou přijatou na půdě mezinárodních institucí, která má sice povahu pouhého doporučení (tzv. *soft law* – není možné její vymáhání pod pohrůzkou sankce), nicméně představuje jakési vodítko pro tvorbu, aplikaci a interpretaci vnitrostátních předpisů, jsou **Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s vězni** (pravidla Nelsona Mandely).²⁵ Pravidla v odstavci 11 (*Separation of categories*) uvádějí potřebu rozdělovat kategorie vězňů na základě pohlaví, věku, kriminální minulosti, právních důvodů jejich zadržení a dalších potřeb.

2.2.1 Mezinárodní standardy

Oddělování **mužů od žen** bylo v evropských věznicích jakousi samozřejmostí již od prvopočátků vězeňství. Jedná se o jeden ze zažitých

²⁵ Nejvýznamnější dokument v historii penologie, Evropská vězeňská pravidla, byl přijat v roce 1973, jeho kořeny však leží v 1. mezinárodních konferencích na téma vězeňství, které se začaly konat na přelomu 19. a 20. století. V roce 1935 byla Společností Národů vyhlášena svým členům 1. Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni. Po 2. světové válce převzala iniciativu OSN, která vyhlásila 1955 novou verzi pravidel. Poté nastaly diskuze, které vyústily ve schválení rezolucí Hospodářské a sociální rady OSN 1957. Již v té době však byly považovány verze za zastaralé a proto roku 1987 byla výborem ministrů Rady Evropy schválena nová Evropská vězeňská pravidla (Kalivodová, 1997).

mezinárodně uznaných standardů, který je, až na výjimky, dodržován v téměř většině států světa.²⁶ Nicméně i v tomto případě se lze setkat s názory, které jsou zejména mezi vězeňským personálem vnímány jako lehce kontroverzní, obhajující možnost setkávání odsouzených (případně obviněných) mužů a žen, u kterých by byla shledána stejná míra bezpečnostního rizika.

Na podporu tohoto tvrzení uvedla například španělská studie z roku 2007 na základě provedeného výzkumu mezi odsouzenými muži a ženami, že po zhodnocení psychického zdraví odsouzených osob je v zájmu umožnit setkávání pohlaví v rámci vězeňských zařízení.²⁷ U nás jsme se mohli s podobným názorem setkat u bývalé ombudsmanky Anny Šabatové, která navrhovala společné vězeňské aktivity pro obviněné muže a ženy. Stěžejními argumenty proti separaci mužů od žen je sexuální frustrace a schopnost sociální komunikace s opačným pohlavím jako nezbytná součást každodenního života. Nicméně nutnost ochrany, zejména žen, před možným verbálním, fyzickým či sexuálním násilím je stále převažující.

Další zažitý úzus je oddělování **mladistvých pachatelů od dospělých**, a to z obdobného důvodu, jímž je jejich vnímání jako více zranitelných osob. Zároveň se zde sleduje zájem na ochraně zdravého vývoje mladistvých ve vztahu k možnému negativnímu vlivu dospělých pachatelů (tzv. *kriminální infekce*).

Jako poslední, ale neméně důležité, je oddělování již **odsouzených vězňů od obviněných** osob. Ve výkonu vazby se ctí zásada *presumpce nevinny*, která vychází z právního principu *in dubio pro reo*. Díky této formulaci je u obviněných osob obvykle aplikován odlišný vězeňský režim, který by měl zmírnit dopad omezení svobody ve vězeňském zařízení. Vazební režim zaručuje větší

26 Například ve věznicích států Jižní Ameriky není toto pravidlo zcela striktně dodržováno a odsouzení muži se mohou na celách stýkat s odsouzenými ženami. Nicméně zdejší věznice žijí skoro vlastním životem bez přímého vlivu dozorců, kteří vězení zajišťují spíše z vnějšku.

27 Výzkum, který na základě osobních setkávání se 118 vězni a 70 ženami vězeňkyněmi navrhuje v zájmu zlepšení psychického stavu probandů možnost setkávání opačných pohlaví během VTOS. Ženy podle všeho vykazují lepší psychické zdraví, zejména v oblasti mezilidských vztahů, které v případě absence (samota, sexuální půst) nabourávají lidskou psychiku (Carcedo a kol., 2008).

svobodu ve smyslu více intenzivního kontaktu s okolním světem (možnost častějšího přijímání návštěv či balíčků)²⁸, hojněji nabízené volnočasové aktivity (garance času stráveného mimo celu) a zvýšenou ochranu obviněných osob.

Při srovnání dvou základních norem, tedy zákona o výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody, a rozsahu práv obviněných a odsouzených osob, však dojdeme k závěru, že jejich uplatnění je obdobné (například právo na užívání telefonu, seznamování se s korespondencí, nákupy, režim stanovený pro uskutečnění návštěv). Vše podléhá kontrole nebo je nějak limitováno.

Specifikem u obviněných osob je přístup ke vzdělání a k práci. Pokud je to v možnostech věznice, pak jsou vzdělávací aktivity nabízeny v hojné míře. Přístup k práci je již komplikovanější. Na odsouzené osoby se vztahuje speciální norma, kde jsou stanoveny výše odměny za odvedenou práci. Není třeba dodávat, že zaměstnávání odsouzených osob může být výhodným byznysem pro zaměstnavatele, i přes jisté bezpečnostní a právní překážky, kterých je třeba dbát. U obviněných osob nicméně žádná taková norma neplatí (vracíme se tím zpět k presumpci nevinu). Obviněný má tudíž nárok na stejnou mzdu jako běžný občan na svobodě. V současnosti to tedy vypadá tak, že ačkoliv zákon zaměstnávání obviněných zmiňuje, v praxi se nerealizuje a režijní práce na vazbě zajišťují odsouzení.²⁹

Postupem času se ve vězeňství začínají objevovat další možnosti prohloubení diferenciací a přizpůsobení odborného zacházení na specifické skupiny pachatelů. Bude se jednat například o krizová oddělení pro pachatele se zvláštními požadavky na zacházení³⁰, nebo oddělení pro trvale pracovně

28 § 14 odst. 1 zákon č. 345/1999 o výkonu vazby: „Obviněný má právo na přijetí návštěvy v počtu nejvýše 4 osob jednou za 2 týdny v trvání devadesáti minut. V odůvodněných případech může ředitel věznice povolit přijetí návštěvy většího počtu osob nebo za dobu kratší než 2 týdny, případně na dobu delší než devadesát minut.“

§ 16 odst. 2: „Obviněný má právo jedenkrát za 3 měsíce přijmout balíček s potravinami a věcmi osobní potřeby do hmotnosti 5 kg.“

29 Viz zákon č. 262/2006 Sb. Zákoník práce, § 19 zákon o výkonu vazby a § 59 řád výkonu vazby.

30 Zpravidla půjde o doporučení psychologa, případně jiných odborných zaměstnanců na separování konkrétního pachatele od ostatních spoluvězňů z důvodu psychického defektu či specifické trestné činnosti, která pro odsouzeného může představovat hrozbu v kolektivu vězňů (sexuální trestná činnost).

nezařaditelné osoby (tzv. TPN). Opatření, která slouží převážně k ochraně takových skupin, by neměla být nijak diskriminující, tedy i přes separované ubytování by měl být umožněn stejný přístup ke zdravotní péči, aktivitám či dalším službám a opatření by mělo být provedeno s informovaným souhlasem (Association for the Prevention of Torture, 2021).

Omluvou pro neprovedení striktní klasifikace podle současných požadavků je obvykle nízká kapacita vězeňských zařízení či nedostatek personálu. Podle Brennana a Wellse (1992) je nicméně klasifikace vnímána jako jedna z nejkritičtějších otázek týkajících se řízení, účinnosti a zajištění bezpečnosti věznic. Je nutné ji dodržovat ve všech zařízeních, nejen ve větších věznicích, jelikož účel separace zůstává stejný, byť by se jednalo pouze o dva odsouzené, které je třeba držet odděleně.

Důvodem pro separaci naopak nejsou některé zdravotní důvody. Podle APT by osoby žijící s HIV/AIDS neměly být oddělovány od zbytku vězeňské populace pouze na základě tohoto zdravotního statusu. Zdravotní riziko představují pouze infekční choroby přenášené vzduchem nebo dotykem s nakaženou osobou. V takovém případě jsou vězni umisťováni do zdravotních cel (izolace), kde jsou drženi do doby, než je uznáno, že rizikem pro kolektiv.

2. 2.2 Vybrané zahraniční státy

Důvody pro rozdílné zacházení s vězni podle jejich zařazení, případně změny v soudobém systému, jsou ve většině zemí obdobné. Je to stále se skloňující problém přeplněnosti vězeňských zařízení. Častá inspirace zahraničními trendy je v Česku při zavádění nových nástrojů patrná. Oblíbené je i srovnávání s již zmíněnými skandinávskými věznicemi. Ty jsou považovány za nejvyspělejší svého druhu a nízká čísla recidivujících osob svědčí za toto tvrzení (Dorjsuren Bolorzul, 2020).

Většina zahraničních států pracuje na systému 3 typů věznic: *otevřené*,

polootevřené a uzavřené věznice. Nicméně legislativa i administrativa těchto procesů je mnohdy těžko srovnatelná vzhledem k rozdílnému způsobu vykazování kriminálních charakteristik osob, odlišnému pojetí trestných činů v trestních předpisech či vůbec rozdílným podmínkám v typech věznic.³¹ Vzhledem k obtížnému nalezení nějaké paralely přistoupila Česká republika k vytvoření si vlastního mechanismu vnější a vnitřní diferenciaci. Inspirací osobám, které se podílely na vzniku tohoto mechanismu, byly návštěvy v jiných evropských věznicích (Holandsko, Polsko, Slovinsko, Chorvatsko).

Přestože je tuzemský systém svou povahou *sui generis*, tak se můžeme pokusit nalézt jisté analogie s dalšími evropskými státy. Země, které nám v tomto textu posloužily pro porovnání, jsme vybíraly podle dostupnosti údajů k jejich vězeňskému systému a podle relevantnosti jejich vlivu jako partnerské země s českou institucí.³² Následující poznatky jsou souhrnem údajů z interních dokumentů VS ČR.

Norsko má nastavenou svébytnou ideu výkonu nepodmíněného trestu, ve které jsou věznice vnímány jako „rehabilitační zařízení“. O tom svědčí jednak důraz kladený na množství nabízených programů zacházení, jednak vybavení cel i ve zdejších nejpřísnějších věznicích, nebo architektonické řešení některých zařízení, kdy mnoho věznic v Norsku má již zcela zakázáno užívat mříže. Často jsou zde budovány buňky tzv. otevřeného stylu, které mohou v mnohém připomínat spíše studentské koleje než vězeňské cely.

Co se týče diferenciaci, stojí Norsko na systému dvou typů věznic – *věznice s vysokou úrovní zabezpečení a věznice s nižší úrovní zabezpečení*. Mimo to je zde možnost (kromě zmíněných domů na půli cesty) převést osoby ve věznici s vysokou úrovní zabezpečení do režimu „*especially high security*

³¹ Například v Polsku od roku 2013 došlo ke změně trestního zákona, kdy krátkodobé tresty jsou nahrazeny alternativním způsobem trestání. Další zajímavostí je to, že v Chorvatsku se nesetkáme s doživotními tresty, maximální délka trestu odnětí svobody činí 40 let (interní dokumenty VS ČR).

³² Jako partnerské země uvádí Vězeňská služba na svých webových stránkách Slovensko, Maďarsko a Polsko. Zároveň intenzivně spolupracuje s Německem či Slovinskem, nicméně situace během pandemie Covidu výrazně zasáhla do partnerských vztahů a pozastavila vzájemné návštěvy ve věznicích.

level“, který představuje nejpřísnější možný a v zákoně je vyjádřen formou *ultima ratio*. Většina věznic v Norsku (zhruba 60 %) jsou vedeny jako uzavřené a systém je nastaven progresivně. Odsouzený tedy začíná v nejvyšším oddělení ostrahy, ze kterého může následně postoupit na nižší ostrahu (proto je zde také nejvyšší počet těchto zařízení).

Kritéria pro umístění do věznice s vyšším zabezpečením jsou nastavena pro trestní sazbu do dvou let, nebo pokud jsou zde zvláštní bezpečnostní důvody. Zároveň je ale při těchto důvodech možné umístit vězně do vysokého zabezpečení rovnou v rozsudku i přes nesplněnou hranici trestní sazby 2 let. Vězeňská služba si také může rozhodnout u trestů kratších 1 roku o umístění do domu na půli cesty.

Norská vězeňská služba je tedy zplnomocněným orgánem k přemísťování vězňů podle zákonných pravidel i podle vlastního uvážení. Zákon například uvádí, že lze vězně přemístit i *preventivně*, když nejsou naplněny konkrétní podmínky (například spáchání trestného činu v rámci VTOS, nebo vytváření negativního vlivu na spoluvězně). Tato praktika se vžila jako tzv. *ghost trains* („přízraková vozidla“) a je určena k předcházení bezpečnostních incidentů. Pokud je tedy určitý vězeň shledán jako potenciální agresor, může být pravidelně přemísťován mezi věznicemi, tak aby se eliminoval jeho negativní vliv na kolektiv.

Zásadní rozdíl norské právní úpravy je však v rozdílně stanovených právech odsouzených osob podle stupně ostrahy. Stěžejní zákon *The Execution of Sentences Act* uvádí odlišná pravidla například u kontroly korespondence v nejpřísnějším vězeňském režimu. Ve vyšší ostraze mohou mít vězni nařízeno vést korespondenci v jazyce, kterému zaměstnanci VS rozumí, zatímco kontrola dopisů u domů na půli cesty či v nižší ostraze je vyžadována jen, je-li to nezbytně nutné. Obdobně toto platí i u kontrol návštěv či telefonických rozhovorů.³³ Naopak u možnosti opuštění věznice nebo provádění

33 Section 30 a 31 *The Execution of Sentences Act Norway* (v originálně *Lov om gjennomføring av straff mv*).

volnočasových aktivit či držení vlastního majetku jsou práva stanovena shodně.

Přestože se norský systém může jevit jako vysoce humánní instituce a vězeňské cely jako příliš luxusně vybavené, je toto spíše zdáním, které obvykle budí média. Podle zákona jsou zde poměry VTOS striktní, ne-li přísnější než v českých podmínkách, svědčí o tom i možnost ponechat čistě na uvážení Vězeňské služby Norska, zda jsou splněna kritéria umožňující zpřísnit kontroly a omezit režim vězně.

Další zemí s obdobnou penologickou praxí je sousedící **Švédsko**. To je uváděno jako země s vůbec nejnižším číslem recidivy (pouhých 16 %) v celé Evropě (Akhar Madeeha, 2020). Švédsko provozuje státní a lokální věznice. Rozdíl je v hranici trestní sazby, kdy v státních zařízeních jsou zejména lidé s alespoň ročním trestem, kteří vyžadují vyšší zabezpečení. Některé státní věznice fungují také v režimu *high-security*. Do místních věznic jsou umísťováni věznic s trestem do 1 roku a vězni před výstupem (Wikstrom a Dolmen, 1994).

Švédský systém zahrnuje tři typy věznic podle míry zabezpečení, obdobně jako je tomu v Norsku. *Otevřené a uzavřené věznice*, s tím že v uzavřených věznicích může být buď celá věznice, nebo její jednotlivá křídla přeměněny na *security wing* se speciálním dohledem a limitovaným setkáváním vězňených osob. Důvodem pro umístění osoby do uzavřeného oddělení je riziko, že osoba bude dále páchat trestnou činnost, chovat se násilně nebo užívat drogy (section 7³⁴).

V zákoně jsou upravena práva odsouzených osob vždy se speciálním ustanovením vzhledem k umístění v uzavřeném oddělení či v *high security wing*. Zde je kladen větší důraz na bezpečnost a limity se vztahují zejména na pachatele s více jak čtyřletým trestem nebo, pokud je to potřeba, tak odsouzené ke dvěma a více letům VTOS (section 7). Jinak jsou dodržovány běžné standardy pro klasifikaci, obdobně jako je tomu v českých věznicích, tedy separování osob závislých na návykových látkách, mladistvých, rizikových pachatelů či sexuálních deviantů.

34 Swedish Code of Statutes (v originále *Fängelselag* 2010:610).

Na **Slovensku**, jako s námi historicky nejbližším spjatým státem, obdobně bojují s překročenými kapacitami míst pro vězněné osoby. Pro vnější diferenciaci jsou vytvořeny 3 typy *Nápravně výchovných ústavů*, které se od sebe liší stupněm střežení:

- *minimální stupeň*: osoby se určitou dobu nezamykají, mohou se pohybovat ve vymezených prostorách, pracují mimo věznici, je jim umožněn volný pohyb mimo ústav,
- *střední stupeň*: odsouzení se uzamykají pouze na ubytovně, nikoliv na cele, pohybují se pod dohledem, mimo ústav se volný pohyb nepovoluje,
- *maximální stupeň*: stálé uzamčení, pohyb pod dozorem příslušníka, práce je možná pouze ve věznici, návštěvy probíhají bez přímého kontaktu.

Vnitřní diferenciaci funguje na zařazování do diferenciačních skupin (A, B, C), případně do specializovaných skupin (doživotní tresty mají vnitřní diferenciaci pouze v rámci zařazení do D1 a D2). Vyhláška stanovuje podrobně způsob zacházení s odsouzenými, včetně práv a povinností v každém stupni střežení v kombinaci s jednotlivými stupni vnitřní diferenciaci.³⁵ Pro zařazení do nejmírnějšího stupně střežení, které se svou povahou podobá tuzemským výstupním oddílům, se zohledňuje například i to, zda odsouzený dobrovolně nastoupí trest odnětí svobody.

Polsko má rovněž 3 typy vězeňských zařízení – *otevřené, polootevřené a uzavřené oddělení*. Zdaleka nejméně odsouzených se nachází v otevřených věznicích (cca 4 %)³⁶. Základním rozdílem mezi nimi je stupeň zabezpečení a souhrn práv a povinností vězněných osob. Existují zde však i typy věznic

³⁵ Například v minimálním stupni střežení a diferenciační skupině A se odsouzený umísťuje do tzv. otevřeného oddělení. V případě určení diferenciační skupiny B může být přemístěn do otevřeného oddělení pouze na základě plnění programu. V případech, že odsouzený neplní PZ, vážně porušuje řád věznice, nebo na základě psychologického vyšetření, je mu určena diferenciační skupina C, což už má charakter uzavřeného oddělení. Analogicky se postupuje i ve středním a maximálním stupni střežení.

³⁶ 47% připadá na polootevřené oddělení a 49% v uzavřeném oddělení.

specializovaných pro konkrétní cílovou skupinu. Jedná se o věznice pro mladistvé, prvovězněné, recidivisty a pro vojáky.

Penitenciární komise složená z odborných zaměstnanců rozhoduje, do kterého typu věznice bude odsouzený zařazen. Stejně tak stanovuje i program zacházení (dále též PZ), který však může nařídít i soud.³⁷ Soud jinak rozhoduje „pouze“ o vině a délce trestu, případně může stanovit ochranné opatření. Vězeňská služba si sama rozhoduje o zařazení odsouzeného do některého ze tří stupňů věznic.

Třístupňový systém věznic je užíván i v **Chorvatsku**, kde má již téměř třicetiletou tradici. Zařazování do věznic je pravomocí pro tzv. Centrum diagnostiky (*Centar za diagnostiku*). Odsouzení zde stráví zhruba měsíc a mezitím je vypracována jejich kompletní diagnostika (sociální, psychologická a právní). Výsledkem je návrh na konkrétní věznici s výběrem jednoho ze 3 stupňů diferenciací. Tento návrh poté přijímá ředitelství, které jej může akceptovat, anebo může realizovat změnu v podobě vlastního návrhu.

Hlavní diagnostická kritéria pro rozřazení zde jsou:

- *délka a druh trestu,*
- *recidiva,*
- *další trestní řízení,*
- *vyhodnocení rizik.*

V **Holandsku** o umístění do konkrétní věznice a režimu, případně o zařazení do oddílů pro zvláštní skupiny vězňů rozhoduje dispečerské středisko. Děje se tak na základě *Nařízení o vybírání, umisťování a přemísťování vězněných osob* (holandská zkratka *RSPOG*). Toto nařízení obsahuje okruh kritérií pro umisťování do věznic s ohledem na stupeň zabezpečení (*věznice nebo oddělení s minimálním zabezpečením, nízkým, středním nebo maximální*

³⁷ V případě rozhodnutí soudu o terapeutickém programu se tak může dít již během rozhodování o vině a trestu.

stupněm zabezpečení), zvláštní režim a na umístění v zařízení či oddělení pro zvláštní skupiny³⁸. Standardní průběh věznění zde začíná typicky na vazebním oddělení, pokračuje středním stupně zabezpečení, přes nízký a minimální stupeň, zakončen je obvykle penitenciárním programem a končí podmíněným propuštěním.

Rozdíly v omezení pohybu osob jsou následující. Osoby v nízkém stupni zabezpečení mohou každé 4 týdny opustit věznici k návštěvě domova. Vězni umístění ve věznici s minimálním zabezpečením mají nárok na opuštění věznice a návštěvu domova dokonce každý týden. Faktory ovlivňující rozhodnutí k zařazení do některého stupně jsou povaha a závažnost spáchaného trestného činu, způsob, jakým vězněná osoba v minulosti přistupovala k získané svobodě, chování během pobytu za mřížemi, drogová závislost, případně kázeňské postihy ve VTOS.

Konkrétní osoby, které nejsou způsobilé pro zařazení do věznice s nízkým stupněm zabezpečení, jsou tyto:

- *vězněné osoby, kterým bylo potvrzeno, že po propuštění budou vydány nebo deportovány (nebo čekají na toto potvrzení),*
- *doživotní odsouzení,*
- *vězněné osoby se státem nařízenou léčbou,*
- *vězněné osoby se záznamem o odmítnutí účasti na reintegračním programu na snížení recidivy.*

38 Zvláštní režim:

- *režim se sdílenými aktivitami a zařízením,*
- *režim s omezeným sdílením aktivit a zařízením,*
- *režim vysokého zabezpečení s omezeným sdílením aktivit a zařízením,*
- *režim samovazby.*

Zvláštní skupiny (příklady):

- *penitenciární psychiatrické centrum,*
- *oddělení pro teroristy,*
- *soudní zdravotní centrum,*
- *věznice pro cizí státní příslušníky uvězněné podle trestního práva,*
- *zenská věznice,*
- *centrum Pietera Baana (Forezní psychiatrická klinika pozorování).*

Pro umístění do minimálního stupně střežení musí osoby splňovat další podmínky. Musí jít například jen o ty, kteří byli odsouzeni k trestu trvání do 6 měsíců, nebo je jejich zbývající část trestu minimálně 6 týdnů a maximálně 6 měsíců, musejí mít vykonánu alespoň polovinu trestu a jejich finanční pokuty nesmějí převyšovat částku 226 EUR. Musí také existovat pouze zanedbatelné riziko útěku a společenské nebezpečnosti.

Slovinsko využívá obdobně systém 3 typů režimů – *uzavřený, polootevřený a otevřený*. Rozhodnutí o režimu, do kterého bude odsouzený umístěn, vychází z vyhodnocení bezpečnostních rizik a individuálního plánu zacházení. O tom může ve svém výroku rozhodnout již soud, jedná se však o výjimečnou záležitost a ve většině o tom rozhoduje Vězeňská služba Slovinska. V průběhu VTOS může dojít ke změně, pokud si to vyžaduje bezpečnostní situace. Každý režim může být realizován v samostatných odděleních. Pokud tato oddělení nejsou zřízena a nebrání-li tomu bezpečnostní důvody, dochází v rámci jednoho oddělení k separování odsouzených dle stanovených režimů.

Typ režimu se projevuje zejména v úrovni zabezpečení a míře kontroly, v dohledu při realizaci aktivit mimo věznici a počtu či možnosti udělení povolení opustit věznici³⁹. Součástí každého režimu je i systém výhod (tzv. *benefity*), které se dělí podle toho, zda jsou realizovány uvnitř či vně věznice. Může se jednat o vyšší počet přijímaných návštěv či realizaci návštěv bez dohledu zaměstnanců, v druhém případě o možnost přerušování trestu či účast na akcích pořádaných mimo věznici. Hlavním účelem benefitů je motivovat odsouzené k plnění režimu a podporovat udržení kontaktu s rodinou.

³⁹ Opuštění věznice je možné maximálně 2x do měsíce v uzavřeném oddělení, 4x do měsíce v polootevřeném a 5x do měsíce v otevřeném režimu.

2.3 Diferenciace a psychosociální stránka osobnosti

Některé výzkumy zaměřené na vliv vězeňského prostředí dokazují, že zážitek z pobytu ve VTOS je trvalý a může dosti zásadně pozměnit osobnost po zbytek života (Mertl, 2020, Farrington, 2009, Sykes, 2007). S ohledem na poznatky ze společenských věd nemůžeme s určitostí tvrdit, jak se na kterého jedince tato zkušenost podepíše, jelikož každý bude tuto zátěž snášet jinak. Můžeme však vyvodit jisté obecné zákonitosti vlivu tohoto prostředí na jedince.

Společenskovědní vývoj nám umožňuje ohlédnout se za proměnami instituce vězeňství, které jsou určovány především směřováním systému trestní politiky. Teoretickým rámcem pro přístup k pachatelům trestné činnosti jsou poznatky společenskovědních disciplín, zejména psychologie či sociologie, jejichž rozvoj od poloviny 19. století nám umožnil zabývat se nitrem člověka. V případě diferenciace nás zajímá, jak nastavit kritéria pro třídění odsouzených, aby přispívala k maximální efektivnosti nepodmíněného trestu. Tím rozumíme zajištění dostatečné ostrahy pro vězně se stejnou mírou nebezpečnosti, dále snahu vytvářet skupiny navzájem se pozitivně ovlivňujících jedinců a zabránění šíření negativního vlivu rizikovými osobami.⁴⁰

V návaznosti na již zmíněné vlastnosti nového diferenciačního systému se nabízí v první řadě otázka, zda je vhodné, aby sami zaměstnanci Vězeňské služby rozhodovali o umístění osoby do určitého bezpečnostního režimu. Zaměstnanci jsou nejbližší vězněným osobám, nejlépe mohou zhodnotit jejich přístup k vykonávanému trestu, mohou prohlédnout osobnost vězně, kterého hodnotí při každodenních aktivitách, při účasti na programech zacházení, či při běžném jednání. Zdá se, že jsou nejvíce kompetentní pro posouzení vězně, zda je jeho konformita se systémem předstíraná, či skutečná.

40 Můžeme takto uvažovat o nejpočetnější skupině recidivistů, které obvykle oddělujeme od prvotrestaných pachatelů. Je otázkou, pokud tyto osoby kumulujeme do jedné skupiny, zda je pak vůbec nějaká šance na jejich nápravu, nebo se tím spíše budou stupňovat jejich negativní vlastnosti?

Pokud rozhoduje vnější orgán, pak tento náhled chybí. Na druhou stranu zde není riziko zpětného vlivu vězněných osob. Je třeba si uvědomit, že vězení není atypickým prostorem jen pro vězněné osoby, ale též pro vězeňský personál. Toto představuje úskalí zejména při rozhodování o přeložení do nižšího stupně zabezpečení, které se děje až v průběhu výkonu nepodmíněného trestu. Vězni se často s personálem pokouší manipulovat, zastrašují či vyhrožují, nebo jej mohou zkoušet jakkoliv uplácet (Shammas, 2017).

Riziko pro zaměstnance plyne z podstaty jejich práce. Pravidelně se setkávají s kriminální subpopulací, se kterou se snaží nějakým způsobem pracovat, nicméně úspěchy svého snažení vidí jen těžko. Dirga (2020) ve své práci popisuje současnou atmosféru ve věznicích, konkrétně pesimistický pohled vězeňských zaměstnanců na trend humanizace a další úskalí práce spojené například se syndromem vyhoření.

Prostředí věznice vytváří specificky fungující interakce mezi jednotlivými aktéry vězeňského světa. Pokud se jedinec v průběhu VTOS ocitá v narušeném prostředí s negativními vzory, pak je poměrně vysoká šance, že tyto způsoby od kolektivu pochyť. Špatné návyky si s sebou odsouzení nenesou jen během pobytu ve VTOS, ale mohou je přenášet i do života venku.

Na druhé straně však pobyt ve vězení nemá znamenat konečnou stanici bez šance na nápravu. Tu je snahou odsouzenému nabídnout vždy. Přijmutí negativních vzorců chování bude hrozit zejména při dlouhodobějším pobytu ve věznici. Vidina propuštění je v nedohlednu a odsouzení ztrácejí motivaci. Snáze se tak adaptují na zdejší podmínky, což na jedné straně může znamenat určitý benefit díky zapadnutí do kolektivu, na druhé straně však může slábnout snaha zlepšit svou situaci venku (Shammas, 2017).

Krátkodobé opakované tresty znamenají obdobný problém. Zde platí zažitá pravidlo, že s vězni s trestem v trvání do 6 měsíců se obecně hůře navazuje spolupráce. Bohužel toto jsou obvykle pachatelé drobných deliktů, zejména majetkových trestných činů, několikanásobní recidivisté, kteří si odsedí své několikaměsíční tresty a po velmi krátké době se do výkonu trestu navrací.

Pro zaměstnance mohou právě oni představovat vynaložené úsilí celého vězeňského systému, které mnohdy přichází vniveč.

Adaptace člověka na určité prostředí podle sociálních věd probíhá jako přizpůsobení se vnějším podmínkám.⁴¹ Obvykle je adaptace tématem různých teorií vývoje osobnosti, které úzce souvisí s procesem socializace. Jako socializaci chápeme vrůstání jedince do společnosti.⁴² Pospolitost jedince a prostředí umožňují různé formativní procesy, jako je kupříkladu právě zmíněná socializace, které nás stimulují, nebo naopak brzdí v nežádoucím procesu (Smékal, 1993). Socializace postupuje v určitém vývoji. Počíná návykem reagovat na životní situace stejným způsobem a pokračuje ustálením názorových postojů. V případě dlouhodobého vlivu může vyústit až do stereotypů, což jsou poměrně stabilní prvky smýšlení, které mohou vést k celkové změně osobnosti (Vojtko, 2022).

Giddens (1999) definuje stereotypní vzorce v chování člověka, takto: člověk je predisponován vytvořit si novou soustavu pravidel pokaždé, když v jeho životě dojde k výraznější změně. Z těchto pravidel se časem může stát stereotyp, což je návyk jen těžko odbouratelný. Právě takto upevněné a naučené způsoby chování jsou značně problematické, jelikož se uchovávají dlouho, jsou hůře měnitelné a tím pádem mohou přetrvávat i přes změnu vnějších podmínek (v našem případě například i po výstupu z nápravného zařízení).

Člověk se tedy v průběhu celého života socializuje, zejména pak pomocí sociálního okolí a skupin, které si vybírá, nebo do kterých se vlivem okolností dostává (Sullivan, 1968). Při výraznější změně v sociálním prostředí, prožitém stresu, případně vlivem nastalých extrémních podmínek může u jedince dojít i k tzv. *resocializace*. Podle Baumana (2000) se tak děje v případě, že první socializace proběhla nedostatečným či neadekvátním způsobem. Pod vlivem změny vnějších podmínek pak nastává tzv. *sekundární socializace*. Takový

41 V psychologii se pracuje s pojmy akomodace a asimilace, což jsou způsoby učení či přizpůsobování se vnějším podmínkám a souvisí s kognitivními (poznávacími) vlastnostmi (Nakonečný, 2020).

42 Jean Piaget označuje vývoj jako kognitivní přizpůsobení jedince k udržení vnitřní rovnováhy (Giddens, 1999).

proces bude charakteristický rozpadem dosud přijímaných hodnot a vzorců chování, po kterých následuje přijetí nových, radikálně odlišných vzorů, z nichž vyplynou i nové rysy chování.⁴³

„Jedním typem okolností, za kterých k tomu může dojít, je vstup jedince na půdu instituce omezující osobní svobodu psychiatrické léčebny, vězení, kasáren nebo jiné instituce, kde je oddělen od vnějšího světa a vystaven tvrdému tlaku nových zákazů a příkazů. Za extrémně stresujících okolností mohou být změny postoje a osobnosti jedince velice dramatické.“

(Giddens, 1999, s. 34)

Můžeme tedy nepřímou odvodit souvislost s pobytem ve vězení, který čím delší trvání bude mít, tím spíše se u jedince zakotví určité způsoby chování typické právě pro toto prostředí, a čím větší bude pobyt znamenat šok či změnu oproti stávajícímu stavu, tím spíše bude osoba nucena změnit své dosavadní zvyklosti, aby se přizpůsobila místní komunitě.

Mezi psychology se odehrává již letitý spor o to, zda je člověk určen biologicky a geneticky (*deterministé*), anebo má na chování zásadní vliv situace, do které se dostáváme (*situacionisté*). Část odborníků zastává názor, že se jedná o individuální záležitost, tedy někdo je více ovlivnitelný výchovou, u jiného jsou výraznější vrozené rysy. Obecně se genetická výbava nejsilněji projevuje v emočním prožívání, sociabilitě a energetizaci chování (Svoboda, 2021).

Vrozené rysy jsou podle pojetí psychologie označovány jako temperament, tedy jako základní nastavení osobnosti. Temperament se v průběhu života téměř nemění, spíše se jedinec učí své temperamentové vlastnosti ovládat vzhledem ke společenským normám. Zatímco charakter, označovaný za získanou složku osobnosti, se rozvíjí působením vnějších vlivů, zejména díky mezilidským vztahům.⁴⁴

⁴³ Srovnej Giddens, 1999.

⁴⁴ Temperament je též možné změnit, nicméně děje se tak spíše pod vlivem extrémních podmínek (například pobyt v koncentračním táboře, vězení apod.), též jej člověk může ovládat

Dominantním vlivem pro rozvoj charakteru se stává nápodoba lidí a skupina, do níž je člověk zapojen. Ačkoliv je charakter vnímán jako soubor relativně stabilních vlastností, je utvářen procesem sociálního učení, které se odehrává v průběhu celého života jedince (Cakirpaloglu, 2012). Osobnost takto můžeme rozebrat na jednotlivé části, které více či méně podléhají vlivu okolí.

Ze sociologického hlediska je tedy každá životní zkušenost či sociální interakce důležitá pro utváření osobnosti jedince. Sociální interakce člověka provází celým životem, osobnost jedince se tedy díky sociálnímu vlivu neustále formuje. Bezpochyby zůstává, že pobyt ve vězení je náročnou životní zkušeností. Čím delší má trvání, tím spíše se na osobnosti podepíše.

Sociologie zohledňuje právě vliv skupiny na utváření osobnosti a přirozenou potřebu člověka udržet si vlastní identitu v rámci skupiny i přes adaptační procesy. Ty probíhají internalizací skupinových norem. Jinými slovy, člověk je společenský tvor, který se utváří až díky jeho fungování ve skupině lidí. Normy skupiny pak přijímá za své vlastní, aby zde byl schopen přežít a zároveň utvářet své skupinové „já“ (Nakonečný 2020).

Nakolik bude člověk ovlivnitelný skupinovými vlivy, záleží jednak na jeho osobnosti a jednak na profilu samotné skupiny. Ovlivnitelnost souvisí s mírou inteligence. Tedy vysoce inteligentní člověk bude málo sugestibilní. Obecně platí, že skupinovému tlaku se snáze podléhá v případě řešení složitějších problémů a v případě, kdy pro nás má tlak nějaký osobní význam nebo pokud trpíme nejistotou ze svého vlastního úsudku (Nakonečný, 2020). Někteří lidé se mohou v průběhu času stát více konformními, jiní naopak méně. V případě, že se ocitáme mimo skupinu, máme tendenci vracet se k původním vlastním názorům a efekt skupiny se zmenšuje, nicméně nezmezí úplně. Otázka setrvačnosti je opět individuálně odlišná (Hochschild, 1979).

ve snaze o maskování. Osobnostní rysy a charakter jsou namísto toho ovlivnitelné sociálním vlivem. Od toho je i přeneseně užíváno označení „charakter“ pro člověka, který nejedná účelově, podle toho, co se momentálně hodí, ale podle své povahy. Charakter je považován za relativně trvalé rysy (povahu/ráz).

Donald Clemmer tvrdí, že člověk je vždy nutně ovlivněn kulturou, ve které momentálně pobývá.⁴⁵ S tím souvisí jisté negativní jevy pojící se k pobytu ve věznici. Pojmem *prisonizace* označil Clemmer (1950) přivyknutí si vězeňské subkultury.⁴⁶ Zdejší vztahy jsou vytvářeny charakterem vězněných osobností (vrazi, násilníci, sexuální útočníci). Tyto vztahy nutně ovlivňují veškeré zde umístěné osoby jako v kterékoliv jiné sociální komunitě. Vězni tak spíše přivykají uznávaným hodnotám v této specificky se utvářející komunitě a nikoliv hodnotám oficiálně proklamovaným institucí. Jedná se v podstatě o maladaptaci vůči normám instituce (potažmo společnosti). Vězni přitom stále mohou být v konformitě s nastaveným řádem, jejich skutečná role ve vězeňské komunitě se však projevuje až mimo zraky vězeňského personálu.

Tento fenomén implikuje další negativní jev pobytu za mřížemi, kterým je tzv. *druhý život vězňů*. V podstatě se jedná o skutečný život, který vězni žijí mimo dohled autorit, tedy vězeňský personál. Druhý život je typický svébytnou hierarchií a uznáváním hodnot vězeňské subkultury.

Prisonizace má dvě roviny, institucionalizaci, tj. přijetí řádu věznice, a ideologizaci, neboli přijetí postojů a hodnot vězňů. Problém nastává, když se jedinec má po propuštění z věznice znovu readaptovat na život v běžných podmínkách (Sochůrek, 2007b). Otázkou pro diferenciaci tak zůstává, zda systém nastavit jako propustný, tedy umožnit osobě pozdější přestup od původně určeného typu věznice, či nikoliv. Poznatky o prisonizaci by spíše hovořily za to, aby se vězni příliš "nepřelávali" z jednoho typu věznice do druhého, jelikož si s sebou mohou přenášet určité návyky z jiného kriminogenního prostředí. Zejména je snahou zabránit setkávání recidivistů a prvopachatelů, právě kvůli zmíněné kriminální nákaze.

45 Mnozí odborníci však míru ovlivnitelnosti zpochybňují. Podle některých naopak v rámci skupiny vyvstává tzv. sociální identita. To jest v momentech, kdy se ztotožňují se skupinou a dochází tak ke zvnitřnění sociálních rolí. Sociální identita do jisté míry souvisí s „deindividualizací“. Člověk ztrácí personální identitu, nebo se těžiště jeho osobnosti přesouvá na sociální identitu.

46 Tímto jevem se snažil vysvětlit vzrůstající trend recidivy ve 30. letech minulého století ve Spojených státech amerických.

Myšlenky Michela Foucaulta naopak hovoří spíše za prostupnost, respektive individualizaci trestu na základě chování vězně. Podle Foucaulta (2000) funguje instituce vězeňství na 3 principech – je jím jednak fyzická izolace vězňů od okolního světa, dále princip práce, jako motivační a společenskou užitečnost zvyšující prvek a v poslední řadě je to pružnost délky trestu, která závisí na chování odsouzeného. Tím dochází k individualizaci trestu na pozadí obecného mechanismu trestání.

Foucault se zmiňuje o délce trestu, transcendentně však toto můžeme vykládat jako míru omezení svobody během výkonu trestní sankce. Pokud tedy uvažujeme o „přísnosti“ trestu, který se má měnit v závislosti na chování pachatele, pak to znamená nejen délku jeho trvání, ale i omezení osoby při jejím výkonu. Takto můžeme vykládat různě nastavená režimová omezení napříč jednotlivými stupni zabezpečení. V současném progresivním systému typů věznic se tedy prostupnost mezi jednotlivými typy jeví jako nezbytnost.

Pokud již máme nastavený obecný rámec typů věznic, které se liší podle míry zabezpečení, pak je důležité se zamýšlet nad tím, jak posuzovat pachatele spadajícího do konkrétního typu zařízení. Otázka tedy zní, jaké jsou podmínky (charakteristiky) pro to, aby pachatel splňoval zařazení do určitého stupně střežení? Míru nebezpečnosti pachatele totiž můžeme chápat z více hledisek.

Věda nám může pomoci nebezpečnost rozpoznat, nicméně určení míry společenské nebezpečnosti jednotlivých deliktů bude vždy vycházet z morálního ukotvení, které aktuálně ve společnosti přetrvává. Mluvíme tedy o obecném povědomí toho, proč jisté trestné činy řadíme jako nejvíce ohrožující pro společnost. Toto je zřetelné i na uspořádání trestního zákoníku, který řadí trestné činy od společensky nejzávažněji vnímaného deliktu. Současná hierarchie zvláštní části trestního zákoníku (dále též TZ) vychází z představy o nedotknutelnosti osoby, a proto na první místo staví zločin vraždy.⁴⁷

47 Nebylo tomu tak vždy. Například ve středověké společnosti neměl lidský život příliš velkou cenu, pouze život panovníka. U nás například trestní zákon platný za vlády komunistického režimu ve svém původním znění z roku 1961 uváděl v hlavě I. trestné činy proti republice a jako první, tedy nejzávažnější zločin, byla vnímána vlastizrada.

V první řadě může být nebezpečnost pachatele vyjádřena čistě udělenou trestní sazbou. Umístění pachatele do konkrétního typu věznice by pak korespondovalo se sazbou za aktuálně spáchaný trestný čin. Podle Sochúrka (2007a) by se jednalo o kvantitativní stránku trestu, kdy délka je specifickou formou kvantifikace nebezpečnosti pachatele a tedy i potřebnou délkou ochrany společnosti před ním. Této hypotéze by odpovídalo praktické vyústění do několika typů věznic dělených čistě podle délky trestní sazby odsouzených či oddělování pachatelů podle charakteru jejich trestné činnosti, kupříkladu násilné, majetkové a mravnostní kriminality.

Narušenost pachatele je obtížně definovatelnou množinou dynamických fenoménů, které je možné uchopit pod různými hledisky. Je třeba ji také vyhodnocovat průběžně i během samotného výkonu trestu. Do diferenciačního systému je tedy třeba zahrnout i další faktory, jako jsou poznatky o osobnosti pachatelů a specifické vzorce jejich chování.

V současné době je jako výrazný faktor diskutována problematika zneužívání návykových látek. Tento fenomén se nevztahuje jen na dobu před nástupem do věznice, nýbrž zasahuje i do doby výkonu nepodmíněného trestu. Podle některých statistik tvoří uživatelé drog značnou část vězeňské subkultury (Zeman, 2019). Drogy jsou navíc významným spouštěcím faktorem pro páchání kriminality a to opět nejen vně vězeňského života, ale i v jeho průběhu.⁴⁸

Specifickou skupinou jsou odsouzení s diagnostikovanou duševní poruchou. Pokud již za určitou deformaci ve zdravém vzorci chování člověka nepovažujeme páchání kriminality samotné, pak se jedná o poměrně početnou skupinu ve vězeňské populaci, v níž mají hojné zastoupení zejména počty psychopatů (Marešová, 2021). Ani tento typ duševní poruchy by však neměl být stopkou při práci s vězněným, jelikož podle vědeckých poznatků jsou i psychopaté léčitelní a tudíž schopni přijmout pozitivní změnu (Praško, 2003).

48 Prostředí věznic trpí na jevy spojené s užíváním drog. Zejména je zde snahou zabránit pronášení zakázaných látek a jejich předávání mezi vězněnými osobami. Nejen, že užívání drog znemožňuje práci s osobami, ale působí i jako spouštěč agresivního chování (Honzák, 2020).

2.4 Východiska teoretické části

Podoba současného vězeňství, tedy i potřeba třídit kriminální populaci podle jistých měřítek vychází z širšího společenského a politického diskurzu, který ustavuje současnou trestní politiku a účel výkonu nepodmíněného trestu. Měnící se legislativa má poměrně velký vliv na strukturu i počet vězeňské populace. Pojetí funkce trestného činu jsou povětšinou maximalistická a v reálném světě je není možné naplnit.

Minimalistické pojetí výkonu trestu je naproti tomu méně náročné. Hlavní myšlenkou je, aby situace pachatele nebyla po propuštění horší než před jeho uvězněním (zejména v potenciálním riziku recidivy). Zároveň by samotný trest neměl způsobit žádné tělesné, psychické či sociálně-ekonomické újmy (Mařádek, 2005). I tento cíl se však mnohdy zdá obtížně naplnitelný.

Při pohledu na vývoj vězeňských koncepcí vidíme, že každé nově nastalé období přináší slibný potenciál, který však záhy přejde ve zklamání z jeho neúčinnosti. Ani čistě represivní, nebo naopak výchovně-terapeutické zacházení nepřineslo v minulosti zjevné účinky. Jak izolování vězňů, tak jejich hromadné ubytování nebývá šťastným řešením.

Současný systém diferenciací staví na smíšeném principu hodnotících kritérií, při zařazení tedy zohledňuje nejen osobnost pachatele a jeho aktuální trestnou činnost, ale i kriminální minulost. Při hodnocení aktuálně spáchaného trestného činu se bere v úvahu délka uloženého trestu i typ kriminality. Diferenciační systém je založen na pozitivně-motivačním přístupu s možností prostupu mezi typy věznic v závislosti na hodnocení chování vězně. Jsou zde zohledněny důsledky předchozích koncepcí i poznatky penologického charakteru, které provázely globální vývoj vězeňství.

Srovnání s jinými evropskými státy nám ukazuje, že systémy diferenciací (klasifikace) jsou v hrubých rysech podobné. Pracuje se s obdobnými kritérii při hodnocení kriminality jedince a jeho společenské nebezpečnosti (př. recidiva⁴⁹,

⁴⁹ Nesmíme však zapomenout na odlišné hodnocení pojmu recidivy mezi jednotlivými státy.

dobrovolný nástup do věznice, vykonaná ochranná opatření, plnění PZ). Státy obecně pracují se třemi typy vězeňských zařízení (režimů). Míra, s jakou předpisy umožňují vězeňskému sboru zasahovat do rozhodování, se však liší. Rozchází se i pohled na rozdílná práva a povinnosti v kontextu různě nastavených pravidel v jednotlivých typech věznic.

Některé země umožňují vzhledem k diferenciaci přisuzovat odsouzeným rozdílná práva mající za cíl zvýšený bezpečnostní dohled zejména nad pachateli trestných činů souvisejících s organizovaným zločinem či terorismem. Tyto bezpečnostní podmínky jsou upraveny na úrovni obecných předpisů. Norsko navíc umožňuje výrazně široké pole působnosti bezpečnostnímu sboru při přemísťování osob z různých bezpečnostních (i preventivních) důvodů. Na Slovensku je diferenciacie vnímána obdobně jako u nás, tedy jako stupeň bezpečnostních kritérií v jednotlivých režimech. Je zde nastaven i systém vnitřní i vnější diferenciacie, obdobně jako je tomu v České republice.

Srovnání diferenciačních systémů jiných států umožňuje vyhodnotit český systém jako srovnatelný a zřejmě i vhodně napasovaný na společenské požadavky. Je možné například uvažovat o dalších kritériích, která jsou jinde zohledňována a které by bylo možné využít i u nás. Holandsko pro zařazení do nízkého stupně zabezpečení požaduje, aby odsouzený neměl žádné finanční závazky či nesplacené pokuty. Slovinsko nejprve vytvoří PZ a až na základě něj, tedy ke konci celého přijímacího procesu, je navrženo umístění odsouzeného do některého typu věznice.

Současné zpřísnování sazeb u drogových deliktů hovoří za společenskou snahu eliminovat tento typ kriminality. Stejně tak je v rámci vězeňství drogový abúzus vnímán jako problém. Proto jsou také v některých českých věznicích vytvořeny tzv. specializované oddíly s protidrogovým programem. Je to jediný oddíl se zcela odlišným režimem a přístupem k vězněným osobám (viz dále). Jiné státy disponují i dalšími specializovanými oddíly pro určité skupiny vězňů

V České republice se recidivou rozumí opakovaný pobyt za mřížemi v průběhu celého života jedince. V jiných státech (například Norsko) je tak vnímán opakovaný pobyt ve VTOS do 5 let po propuštění.

(např. oddíly pro pachatele organizovaného zločinu).

Poznatky z humanitních věd, jež se týkají fungování osobnosti člověka v kolektivu, je rovněž vhodné využívat pro práci s kriminálními osobnostmi. Je třeba brát v úvahu, které vlastnosti jsou člověku vrozené a které se naopak mění během jeho života a může je tedy snáze ovládat vlastní vůlí. Temperament považujeme za trvalejší rysy. Člověk je může usměrňovat, pokud je k tomu sociálním okolím veden. I navenek prezentovaná změna v chování se totiž následně může odrazit ve změně ve vzorcích myšlení. Přístup ve VTOS by tak měl být veden snahou dávat pozitivní příklad, vést osoby ke zvládnutí svých temperamentových vlastností a následně i k možné pozitivní změně charakteru.

3 Diferenciace v právní denotaci

Psané právo poskytuje jedno z dalších možných hledisek na otázku diferenciace. V předchozích kapitolách byly nastíněny různé koncepty z oblasti společenskovedních disciplín. V této části práce se naopak pokusíme pojem rozebrat po stránce juristické. Právo totiž v současné podobě vytváří dostatečně uspořádaný a vnitřně inherentní systém, proto i považujeme za žádoucí věnovat se v samostatné kapitole právnímu výkladu diferenciace. Koneckonců jsou to v první řadě zákonná ustanovení, která jsou tím prvním řídicím kritériem v praxi při rozhodování o umístění vězně.

Právo se v průběhu času stalo natolik svébytným a složitě strukturovaným aparátem, až by mohlo budít zdání, že se již vyvíjí jako zcela autonomní systém. Typické je to při výkladu některých ustanovení, kdy se právo obrací na sebe samé (k výkladu se užívá jiná právní norma).⁵⁰ Nicméně právo odjakživa vycházelo, a i nyní mu stále jako opěrné body slouží poznatky z jiných vědních oborů, zejména pak z oblasti medicínské (psychologie či psychiatrie). Jsou to převážně vědomosti o člověku jako individu, které nám dovolují říci, zda dotyčný vůbec může být podle práva potrestán, či nikoliv, a zda u něj trest v podobě společenské sankce bude mít nějaký význam.⁵¹

Rozdíl mezi vědeckým (v oblasti práva jím rozumějme převážně psychologické a sociologické) a juristickým pojetím je zejména v určitosti právního pojetí.⁵² S novým Trestním zákoníkem č. 40/2009 Sb. se ještě více projevila snaha oprostit psané právo od subjektivních úvah, což se asi nejmarkantněji odrazilo v novém pojetí trestného činu, který nebyl více chápán

50 Vávra (2012; s. 33) mluví o právním poli jako o „*sebereferenčním* subsystému“ se svými vlastními pravidly fungování.

51 Toto nastává při rozpoznání nepřičetnosti, kdy osoba není schopna vnímat smysl trestního řízení, a tak je od něj zcela upuštěno, nebo u zmenšené přičetnosti při rozpoznání duševní poruchy.

52 Zákon jasně stanoví, co je a co není kriminalita, v tomto případě tedy zvláštní část Trestního zákoníku. Oproti tomu sociologie míní trestným činem jeho kriminologické pojetí jako činu společensky škodlivého.

jako čin pro společnost nebezpečný (materiální pojetí), ale jako čin, jehož znaky jsou uvedeny v zákoně a vyznačuje se společenskou škodlivostí (formální pojetí).⁵³

Právní normy mají svůj podklad ve vědeckém bádání. Například taková psychologie nikdy nebude exaktní vědou, tak tam kde se v právu budou objevovat poznatky ze společenskovedních disciplín, se stále budeme setkávat s jistými vágními formulacemi, které následně mohou být předmětem znaleckých zkoumání.⁵⁴

Právo navíc stále musí vycházet z přirozené představy o fungování člověka ve společenství lidí a jeho vnitřním nastavení dodržovat určité společenské normy, které jsou ze své podstaty vnímány jako hodné následování (díky tomu je možné použít princip *ignorantia juris non excusat*). Toto je nezbytné, jelikož nikdy nebude možné popsat veškeré oblasti společenského života. V současné době se však právní systém emancipuje od jiných vědních oblastí a je stále větší snahou explikovat právní normy.

Diferenciace v moderním vězeňství vyjadřuje potřebu nejen rozmisťovat pachatele čistě podle spáchaného trestného činu, ale též podle osobnostních charakteristik. Proto je oblast diference natolik významnou a zároveň složitou záležitost, jelikož na jedné straně musí respektovat objektivní, zákonná kritéria a na druhé jedinečnost každého pachatele s jeho individuálními potřebami na zacházení a stanovením vhodného trestu. Aby trest měl význam, nelze jej totiž hodnotit jen podle jeho délky trvání v případě výkonu nepodmíněného trestu, ale též podle dalších aspektů, které s sebou přináší. Pobyt v jedné věznici nemusí být pro člověka tak citelný jako v jiné (byť z bezpečnostního hlediska rovné) věznice.

53 Před přijetím nového trestního zákona v roce 2009 se v rámci posuzování trestného činu jako činu společensky nebezpečného více spoléhalo na posouzení soudem, zda bude spáchaný delikt vnímán jako trestný čin, či zda postačí jeho posouzení v rámci jiného (např. správního) řízení. Nyní v kontextu formálního pojetí jsou znaky trestného činu jasně vymezeny TZ. (K tomu blíže Chmelík a kol., 2016)

54 Například formulace v § 46 TZ „*přihlédne se k osobnosti pachatele*“, nebo u přitěžujících okolností nutnost rozpoznání pohnutky trestného činu.

V této části práce nás především bude zajímat, jak právo nahlíží na potřebu diferenciaci, jak ji formuluje, jelikož trest jako takový má sloužit nejen jako odplata státu za spáchaný trestný čin, ale v současném pojetí má být i dostatečně účelný a pro konkrétního pachatele spravedlivý⁵⁵. Zkoumáme také, jak moc jsou v tomto případě obecné předpisy exaktní a nakolik je ponechán prostor interním normám.⁵⁶

Zajímat nás bude nejen formální rozbor právních ustanovení, ale i to, zda právo na diferenciaci nahlíží jako na uměle vytvořený konstrukt, který slouží spíše organizačnímu účelu a potřebě udržet vězeňský aparát v chodu, nebo vychází z podstaty člověka a jeho potřeby fungovat v jistém uskupení lidí. Zjednodušeně tedy, zda diferenciaci umožňuje shlukování lidí určitého osobnostního nastavení, nebo se řídí, již zmíněnými, zákonnými měřítky.

Otázka diferenciaci bude právě tou oblastí, kde se střetává potřeba právní vědy pregnančně formulovat trestněprávní kritéria a v opozici k němu nemožnost společenských věd exaktně formulovat něco tak jedinečného jakým lidské individuum bez pochyby je.

3.1 Diferenciaci jako kvalitativní složka uloženého trestu

Je logické, že v dnešní složité infrastruktuře a rozmanité společnosti je více než kdy dříve kladen důraz na požadavek individualizace uloženého trestu. (Post)moderní společnost je sama o sobě vnímána jako značně diferencovaná⁵⁷,

55 Účel výkonu trestu odnětí svobody podle § 1 odst. 2 zákona č. 169/1999 Sb.:

„Účelem výkonu trestu odnětí svobody je prostředky stanovenými tímto zákonem působit na odsouzené tak, aby snižovali nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a vedli po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit jim v dalším páchání trestné činnosti.“

56 Z tohoto důvodu se také do současné doby vytvořil poměrně členitý systém trestů a ochranných opatření, které umožňují za spáchaný delikt uložit adekvátní trest, a které se stále rozšiřují.

57 Například německý sociolog Ferdinand Tönnies zkoumal přechod společnosti pospolitě, založené na pevných vazbách mezi lidmi ke společnosti diferencované s převahou neosobních vztahů ve vztahu ke změnám v trestání. Podle sociologické koncepce přechod od společnosti typu *Gemeinschaft* ke *Gesellschaft* (Deflem, 1999).

což bez pochyby vedlo k tomu, aby se tato skutečnost odrazila i na vězeňském aparátu. Hlavní snahou totiž vždy bylo pachatele co nejefektivněji potrestat. Efektivnost, respektive účinnost trestu, může nastat jedině, pokud bude uložený trest co nejlépe odpovídat poměrům a osobnosti pachatele.⁵⁸

Na tomto místě bychom rádi připomněly hlavní **zásady** pro ukládání trestních sankcí, kterými je, vedle již zmíněného znaku individualizace, také *zásada zákonnosti* (§ 37 odst. 1 TZ), *zásada humanity* (§ 37 odst. 2 TZ), *subsidiarita* (§ 38 odst. 2 TZ) či *zásada přiměřenosti sankce* (§ 39 odst. 1 TZ) vzhledem ke spáchanému trestnému činu (dále též TČ).⁵⁹ Z uvedeného je zřejmé, že uložený trest (rozumějme jím dále již jen výkon trestu odnětí svobody) není soudem ukládán podle nějakého jednoduchého algoritmu odvíjejícího se pouze od paragrafu zvláštní části TZ.

Právě ve snaze individualizovat trest se nejvíce bude sahat po poznatcích z dílny psychologie osobnosti, jelikož míra nebezpečnosti pachatele není spatřována jen v samotné definici deliktu, ale též podle negativního účinku, jaký toto jednání má na celou společnost.⁶⁰

V případě ukládání nepodmíněného trestu musí odsuzující rozsudek obsahovat výměru trestní sazby a určení typu věznice, ve které bude odsouzený svůj trest vykonávat. Ustanovení § 56 TZ Výkon trestu odnětí svobody stanoví, že nepodmíněný trest se vykonává diferencovaně ve **věznici s ostrahou a se zvýšenou ostrahou**. V § 56 odst. 2 písm. b) TZ je exaktní výčet podmínek, za kterých je pachatel umístěn do věznice se zvýšenou ostrahou a negativním vymezením je stanoveno, že pachatel, který neodpovídá těmto kritériím

58 Trestat kupříkladu pachatele majetkového deliktu bude zřejmě účinnější pomocí uložení trestu obecně prospěšných prací, ve kterém bude spatřována možnost naučit jej pracovnímu návyku, oproti uložení pokuty nebo nepodmíněného trestu, který takovou osobu uvrhne do ještě větší majetkové propasti.

59 Viz blíže Chmelík a kol., 2016.

60 Foucault ve své knize Dohlížet a trestat mluví o tom, že „*mezi zločinem a trestem nelze hledat kvalitativní vztah*“ (Foucault, 2000; s. 145). Nebezpečnost podle něj nespočívá ve velkých zločinech, které jsou spíše výjimečné, ale v drobných přečinech, které se mohou rychle množit. Podle této teze by tedy měl být vyměřován nikoliv podle účinku spáchaného deliktu, ale podle možnosti jeho opakování. Trest má tedy působit tak, aby jej zločinec neměl chuť opakovat a stejně tak nikdo jiný jej následovat.

je zařazen do věznice typu ostrahy. Ta se dále člení na tři stupně zabezpečení.

Již samotný rozsudek trestu v sobě tedy ponese diferenciační hledisko. Výše trestní sazby bude *kvantitativní* stránkou uloženého trestu a rozhodnutí soudu o konkrétní věznici bude hlediskem *kvalitativním*. Co však toto mimo trestní paragrafy znamená?

Odjakživa justiční systém naráží na otázku, zda stanovit spravedlivý přístup k odsouzeným, což by znamenalo přísné dodržování principu „*jaký zločin, takový trest*“. V takovém případě si lze představit v jistém smyslu zjednodušení Trestního zákoníku, který by za každý trestný čin vyměřil jasně danou sazbu bez možnosti jejího rozpětí. Podle vědeckého přístupu, který je zároveň vnímán jako humánní, je však třeba trest individualizovat podle konkrétního pachatele.⁶¹ Jednotný trest navíc nikdy nepůsobil dobře ani z hlediska možné nápravy pachatele (Vávra, 2012).⁶²

Soud má však během doby rozhodování o trestu omezené informace, rozumějme tedy informace o odsouzeném, a to pouze do doby spáchání trestného činu. V případě snahy rozmístit odsouzené již při odchodu od soudu by tedy bylo zapotřebí mnohem více než jen současné dva, potažmo čtyři typy věznic.⁶³ Takto tedy v průběhu času docházelo k hierarchizaci vězeňských zařízení podle míry ostrahy a také propracování systému rozmisťování vězňů nejen při vlastním odsouzení, ale též v průběhu výkonu nepodmíněného trestu.

Ve zkratce tedy můžeme říci, že kvantitativním hlediskem rozumíme délku trestu a kvalitativním hlediskem to, nakolik bude skutečně omezena svoboda odsouzeného. Diferenciace se takto prolíná do základních zásad ukládání trestních sankcí, jelikož v moderním justičním systému je nediferencovaný trest považován za nehumánní. Pro porozumění současnému systému diferenciace bude tou nejschůdnější cestou jít po historických stopách právní úpravy na našem území.

61 Např. § 39 odst. 1 TZ: „*Při ukládání trestu se přihlédne... k možnosti nápravy (pachatele)*“.

62 Sankce v podobě peněžitého trestu bude jistě citelnější pro nemajetného pachatele, který kradl z těchto pohnutek než pro bohatého, jehož vedly k činu jiné motivy (Dirga, 2013).

63 Mimo to se bližší psychologické zkoumání osobnosti obvykle dělá pouze u zvlášť závažných zločinů, nikoliv u méně závažných deliktů.

3.2 Historický exkurz do podoby zákonné diferenciacie na našem území

Podstata oddělování určitých skupin vězněných osob vznikla až s myšlenkou využívat samotného uvěznění jako trestu, z čehož postupně začala vycházet i představa možnosti pozitivního ovlivnění trestanců během jejich uvěznění. Toto mělo přispět k větší efektivnosti trestání, jelikož v průběhu času se ukázalo, že ani nejpřísnější tresty nedokážou kriminalitě předejít.⁶⁴ Vlastní podoba diferenciacie se tedy mění nejen v závislosti na penologické představě o tom, jakou má mít trest funkci, ale též na vlivech v právní i mimolegální sféře (sociální, ekonomické podmínky).⁶⁵

Jistým zažitým *územ* (nejen u nás, ale i v zahraničí je dělení věznic zpravidla do tří typů. Ponoříme-li se do dávné historie, pak první kategorizaci věznic podle míry bezpečnostních opatření a přístupu k vězněným osobám zavedl Josef II. Koncem 18. století se vytvořil jednoduchý třístupňový systém věznic – *těžký žalář, tuhé vězení a obyčejné vězení*, kam se odsouzení umisťovali podle spáchaného zločinu či recidivy a vězení se lišila kvalitou stravy, poutáním v okovech či možností přijímat návštěvy. Oddělování mladistvých pachatelů od dospělých se například u nás stalo zvykem až počátkem 19. století (Sochůrek, 2007a; s. 28)

Je vesměs známo, že po vzniku samostatného Československého státu roku 1918, ve snaze předejít právní anomii v narychlo ustaveném státě, byl nejprve přejet justiční systém habsburské monarchie. Již v této době se však výrazně projevovala snaha modernizovat trestnice po vzoru jiných států. Využívalo se progresivně zvýhodňujícího systému VTOS, který spočíval na třech disciplinárních třídách a zmírňoval vězeňský režim podle toho, v jaké skupině se

⁶⁴ Podle konstruktivistických teorií je možný vznik myšlenky na nějakou změnu až v momentě, kdy je to, co má být změněno vnímáno jako problém (Vávra, 2012; s. 12).

⁶⁵ Typickým příkladem je změna politického režimu u nás, kdy po normalizaci byla zrušena definice tzv. politických vězňů, nebo asi poslední markantní změna v zákoně o VTOS (zákon č. 165/2020 Sb.), která umožňuje i ženám s novorozenými dětmi do 1 roku věku dítěte pokračovat ve výkonu trestu. Tyto ženy mají být rovněž oddělovány od ostatních žen ve věznicích.

trestanec nacházel.⁶⁶

Po roce 1945 bylo snahou vrátit se k rozvoji vězeňství v předválečné době a navázalo se na stejný systém tříd podle závažnosti trestné činnosti a recidivy. Nicméně do kategorií vězňů zasahovala výrazně politizace vězeňství (odsouzení za trestné činy proti režimu byli označováni jako političtí vězni, třídní nepřátelé či kolaboranti). Značně rozdílné podmínky byly v klasických věznicích pro skutečné zločince a v tzv. táborech nucených prací pro třídní nepřátele (zákon č. 247/1948 Sb.), které fungovaly bez legálního podkladu (Sochůrek, 2007a; s. 29-30).

Při pohledu na zákonnou úpravu diferenciaci na českém území je možné vysledovat zlomový moment po změně režimu v roce 1989, kdy na právní systém měly vliv i změny poměrů ve společnosti, ale také otevření hranic a umožnění pronikání vlivů z mezinárodní sféry. Do vězeňství se toto promítlo zejména tlakem humanizačních tendencí s důrazem na lidská práva.⁶⁷

3. 2.1 Právní úprava výkonu nepodmíněného trestu za socialismu a změny po revoluci

Politická diferenciaci v počátcích Československého státu byla zrušena až s přijetím nového zákona o výkonu trestu odnětí svobody č. **59/1965 Sb.** Od jeho účinnosti se na diferenciaci pohlíželo podle kriminální narušenosti vězňů, o které již vždy měl rozhodovat soud (Černíková, 2002).

Věznice byly za účinnosti původního zákona označovány jako tzv. *nápravně výchovné ústavy* a odsouzení byli soudem zařazováni do třech nápravně výchovných skupin.⁶⁸ Od původního znění byl účel diferenciaci formulován jednoduše s cílem předcházet kriminální nákaze.⁶⁹ Čím vyšší byla

66 Převedení do I. třídy bylo předpokladem k návrhu na podmíněné propuštění z výkonu trestu, které vstoupilo v platnost roku 1919 (Sochůrek, 2007a).

67 Viz blíže Dirga, 2020.

68 Podle § 5 odst. 1 zákona č. 59/1965 Sb.

69 § 5 odst. 2 zákona č. 59/1965 Sb: „*Výkonem trestu v nápravně výchovných skupinách se sleduje cíl, aby méně narušení odsouzení vykonávali trest odděleně od více narušených odsouzených a aby v nápravně výchovné činnosti u odsouzených, u nichž to vyžaduje vyšší stupeň nebo povaha jejich narušení, se uplatňovaly účinnější prostředky k jejich nápravě.*“

nápravně výchovná skupina (dále jen NVS), tím byla práva vězně více omezena. Vězeň měl samozřejmě možnost se „svým chováním a poctivým poměrem k práci“, kterým prokazoval snahu po nápravě, dostat do nižší NVS, o čemž opět musel rozhodnout soud.⁷⁰

Již v té době se pravomoc rozřazování odsouzených dělila mezi soud a Vězeňskou službu (tehdy ještě Sbor nápravné výchovy ustavený zákonem č. 59/1965 Sb., jenž plnil úkoly současné VS ČR). Zpravidla soud rozhodoval o zařazení odsouzeného do typu věznice a na Vězeňském sboru bylo umístění do konkrétního ústavu.⁷¹ Zákon však toto ve své době neupravoval, zmiňuje se o tom až novela č. 179/1990 Sb.⁷²

Zvláštní režim pak upravovalo ustanovení o *zostřené izolaci*. Sem se odsouzený mohl dostat, pokud měl zřejmě negativní postoj k nápravné výchovné činnosti, dále po rozhodnutí soudu, že se jedná o zvlášť narušeného jedince, nebo v případě, že byl vězni změněn trest smrti na trest odnětí svobody. *Zostřená izolace* však mohla trvat jen omezenou dobu, a to od 6 měsíců do 2 let.

K vnitřní diferenciaci bylo stanoveno pouze toliko, že odsouzení zařazení do téže NVS jsou rozdělováni do ústavů, případně kolektivů v těchto ústavech podle stupně narušení.⁷³ Poprvé se důslednější diferenciaci upravuje až s novelou č. 179/1990 Sb., která zmiňuje několik kritérií přetrvávajících dodnes.

V nápravně výchovných skupinách se trest vykonává podle zásady, že čím je vyšší nápravně výchovná skupina, tím je menší rozsah práv odsouzených ve výkonu trestu a tím je větší rozsah jejich omezení; obdobně diferencovaně jsou upraveny též formy a metody pracovní výchovy a kulturně výchovné práce, rozsah oprávnění samosprávy a způsob ostrahy.“

70 Opět zde platily jisté lhůty, po kterých může sám vězeň žádat o přeřazení, případně tak mohl rozhodovat soud na návrh prokurátora nebo náčelníka nápravně výchovného ústavu.

71 § 5 odst. 2 č. 179/1990 Sb.: „Do ústavů se k prohloubení výchovného vlivu výkonu trestu odsouzení rozdělují podle nápravně výchovných skupin. O tom, do které nápravně výchovné skupiny se odsouzený zařadí, rozhoduje soud. O tom, do kterého ústavu se odsouzený umístí, rozhoduje správa Sboru nápravné výchovy. Přitom se řídí konkrétními potřebami jeho resocializace, zejména aby odsouzený mohl udržovat vztahy s příbuznými.“

72 Výkladem a *maiori ad minus* lze dovodit, že i rozhodování o umístění do věznice byla do té doby pravomoc soudu.

73 § 8 zákona č. 59/1965 Sb.: „K prohloubení výchovného vlivu výkonu trestu se odsouzení zařazení do téže nápravně výchovné skupiny rozdělují do nápravně výchovných ústavů, popřípadě do kolektivů v těchto ústavech, a to zejména s přihlédnutím ke stupni a povaze jejich narušení a k dosaženému stupni jejich nápravy. S přihlédnutím k těmto hlediskům se též diferencovaně provádí nápravně výchovná činnost.“

Novela též zrušila ustanovení o zvýšené izolaci, a naopak zavedla možnost umístění do polootevřených nebo otevřených oddělení příslušné NVS.

Co se týkalo přijímání návštěv, nákupu věcí či přijímání balíčků, tak zákon umožňoval diferencované uplatňování těchto práv díky formulaci „...v rozsahu stanoveném pro nápravně výchovnou skupinu“.⁷⁴ Explicitně toto upravila novela č. 179/1990 Sb. u ustanovení o přijímání návštěv, jejichž frekvence se lišila v závislosti na NVS.⁷⁵ Též ukládání nejpřísnějšího kázeňského trestu umístění do uzavřeného oddělení či samovazby bylo možné jen v případě vězně zařazeného do 2. nebo 3. NVS. Zároveň zde bylo umožněno i delší trvání trestu.⁷⁶ Rozdílná mohla být i výše kapesného ukládaného z pracovní odměny odsouzených. Původní zákon s několika novelami platil v podstatě v příliš nezměněné formě až do roku 1999, kdy jej nahradil již současný zákon č. 169/1999 Sb.

Sametová revoluce byla přirozeným mezníkem, který oddělil dva zcela odlišné politické režimy, ale také znamenal konec do té doby relativně stabilní a koherentní úpravy trestního řízení v tehdy monokodifikované podobě. Pro orientaci v trestněprávní oblasti tak postačily pouze dva základní předpisy - trestní zákoník a trestní řád, oba z roku 1961, a s nimi související dva stěžejní zákony, zákon o VTOS a zákon o výkonu vazby, což přispívalo k přehlednosti úpravy trestního řízení. V 90. letech pak nastal značně dynamický vývoj. Došlo k zmnohonásobení právní úpravy, větší rozvětvenosti, a tím pádem i složitosti právních norem (Provazník, 2018).

Můžeme říci, že v uvedeném období tedy existovaly tři typy věznic diferencovaných podle narušenosti vězňů a možností jejich nápravy. Zásadní

74 Nepočítalo se s další diferenciací ve výchovných ústavech pro mladistvé, stejně jako je tomu dnes, a jejich rozsah práv byl vymezen jednotně (§ 54 zákon č. 294/1993 Sb.).

K tomu blíže Marešová a Tamchyna, 2016.

75 § 12 odst. 2 zákon č. 179/1990 Sb.: „Odsouzený smí přijímat návštěvy blízkých osob v rozsahu stanoveném řádem výkonu trestu odnětí svobody pro nápravně výchovnou skupinu, do které je zařazen. Nejméně však jednou za 2 týdny při zařazení do I. nápravně výchovné skupiny, jednou za měsíc při zařazení do II. nápravně výchovné skupiny a jednou za 6 týdnů při zařazení do III. nápravně výchovné skupiny. Je-li to v zájmu jeho nápravy nebo je-li pro to jiný závažný důvod, může se mu povolit návštěva jiné osoby.“

76 Viz § 20 odst. 3 a 4 zákon č. 59/1965 Sb. v původním znění.

rozdíl oproti současnému systému byl v možnosti omezení práv vězňů v závislosti na určené NVS, zatímco zajištění vnější bezpečnosti v jednotlivých ústavech nijak upraveno nebyla.

Pojem diferenciacie tedy znamenal požadavek diferencovaného výkonu trestu s odlišnými právy a povinnostmi pro jednotlivé skupiny odsouzených a od toho se odvíjející rozmístování.

3. 2.2 Novela zákona o výkonu trestu odnětí svobody a nález Ústavního soudu

Zásadní změnu v diferenciaci přinesla až novela **č. 294/1993 Sb.**, po které dochází k jejímu prohloubení. Zároveň účinností novely nastávají změny v možnostech plynulejšího přechodu odsouzených v rámci nově zavedených typů věznic díky přenesení částečné pravomoci na Vězeňskou službu. Do té doby existující nápravě výchovné skupiny nahradily nově vzniklé čtyři typy věznic, které se lišily podle míry vnější ostrahy, zajištění bezpečnosti a způsobu uplatňování resocializačních programů. S rozdílnou mírou ostrahy korespondovala i rozdílná míra omezení pohybu odsouzených v rámci ústavu i mimo něj.

Prvotní zařazení do věznice *s dohledem, dozorem, ostrahou nebo se zvýšenou ostrahou* měl na starosti soud, nicméně o následném přeřazení (vždy nejvýše o jeden stupeň) podle dosaženého stupně resocializace mohl rozhodnout ředitel věznice. Pro přeřazení bylo třeba dodržet zákonné lhůty.⁷⁷

Návrh na přeřazení mohl odsouzený podat až po výkonu třetiny trestu (nejméně však po šesti měsících). Pokud rozhodnutí bylo z iniciativy ředitele, pak zde žádná zákonná lhůta uvedena nebyla. V případě uložení výjimečného trestu a zařazení do nejvyššího typu věznice – zvýšené ostrahy byla možnost přeřazení do nižšího stupně až po deseti letech trestu, jinak po výkonu jeho třetiny, a doživotně odsouzení byli zcela vyňati z možnosti podat vlastní žádost.

⁷⁷ § 9 zákon č. 294/1993 Sb. *Přeřazování odsouzených.*

Novela vzešla v platnost v době, kdy byl v debatě návrh novelizace Trestního zákona. Počítalo se s vytvořením dvou hlavních norem upravujících trestní řízení (TZ a TR) a k nim adekvátnímu zákonu o VTOS, který bude reagovat na nově nastalé poměry. Nový trestní zákoník (přijatý nicméně až v roce 2009) již předpokládal zrušení NVS a vymezení širší působnosti orgánů, které zasahují do výkonu nepodmíněného trestu. Navržená úprava sledovala širší propustnost mezi jednotlivými typy ústavů, tak aby odsouzení byli aktuálně zařazováni v takovém typu věznice, který odpovídá jejich postoji k výkonu trestu (důvodová zpráva k 294/1993 Sb.).

Toto byl dosti výrazný zásah do té doby exkluzivního práva soudů rozhodovat o kvalitativní stránce trestu. Ředitel věznice mohl rozhodnout o přeřazení v případě, že bylo žádoucí odsouzeného přemístit. Typ věznice se mohl lišit o jeden stupeň, nicméně takový přestup mohl odsouzený absolvovat opakovaně, čímž zákon umožňoval i to, aby se vězeň v zájmu jeho motivace mohl „prosedět“ ze zvýšené ostrahy do věznice s dozorem, to vše pouze na základě zvážení zaměstnanců Vězeňské služby. Stejně tak si ale mohl zhoršit situaci nekázní, nebo spácháním dalšího trestného činu během VTOS.

Smysl diferencovaného výkonu nepodmíněného trestu definovala již předchozí právní úprava, nicméně po zavedení čtyřech typů věznic se opouští i od do té doby platného diferencovaného zacházení. V ustanovení zákona o VTOS mizí věta o tom, že trest se „*vykonává podle zásady, čím vyšší je nápravně výchovná skupina, tím je menší rozsah práv odsouzených ve výkonu trestu a tím je větší rozsah jejich omezení*“.⁷⁸

Novela neměla příliš dlouhé trvání a po zhruba roce, kdy byla v platnosti (od 31. prosince 1993 do 6. února 1995), Ústavní soud rozhodl o nezákonnosti tohoto postupu a zrušil pravomoc Vězeňské služby k přeřazování odsouzených. Stejně tak byla zrušena k tomu se vztahující ustanovení nově vydaného prováděcího předpisu, a sice vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 110/1994 Sb. řád o výkonu trestu odnětí svobody (zde upraven administrativní charakter

78 § 5 odst. 4 zákona č. 294/1993 Sb.

procesu přeřazování).

Nález Ústavního soudu České republiky č. **8/1995 Sb.** byl iniciován návrhem skupiny 44 poslanců, kteří v zásadě namítali, že svěřením této pravomoci do rukou výkonného orgánu, tedy Vězeňské služby, je narušením ústavněprávního principu, kdy o trestu, jak o jeho kvantitativní, tak kvalitativní stránce, může rozhodovat pouze soud. Ředitel věznice měl tímto postupem moc rušit rozhodnutí soudů a tím i právo odsouzených, *aby pouze jejich zákonný soudce v prvním a druhém stupni rozhodoval o způsobu výkonu trestu odnětí svobody uloženém soudem* (nález č. 8/1995 Sb.).⁷⁹

Novela umožňovala soudní ochranu před rozhodnutím ředitele o přeřazení, nicméně odvolání (rozhodoval okresní soud v obvodu věznice) bylo řešeno podle občanského soudního řádu v rámci civilního řízení, nikoliv již jako trestní řízení jako v případě prvotního zařazení soudem.⁸⁰

S argumenty Ústavního soudu můžeme v zásadě souhlasit. Jak zmiňuje i důvodová zpráva k novele, tak jednotlivé typy ústavů byly rozdílné i v míře omezení pohybu osob, což je samo o sobě podstatou výkonu nepodmíněného trestu a zároveň výrazným zásahem do omezení práv a svobod člověka, což má podle ústavních předpisů rozhodovat jedině příslušný soud. Po ústavním zásahu tedy bylo obnoveno předchozí ustanovení, které umožňovalo opět jen soudu rozhodování jak o umístění, tak o přemístění odsouzených do nadále platných čtyř typů věznic.

Z historického pohledu je nicméně možné vysledovat již v této době zájem na nastavení pružnějšího systému zařazování odsouzených, který bude reagovat na to, jak se odsouzený bude chovat a jak bude schopen akceptovat resocializační programy.⁸¹ Ačkoliv se první snahy nesetkaly s kýženým účinkem,

79 Problematické byly i podmínky, na základě kterých měl ředitel takto rozhodovat, neboť novela kromě dodržení zákonných lhůt uvádí pouze velmi obecně dispoziční část normy o dodržování nebo porušení kázně a pořádku (§ 9 zákon č. 294/1993 Sb.).

80 Viz blíže Šulcová, 2019.

81 Z nabídky resocializačních programů si odsouzený mohl nyní vybrat, pokud tak neučinil, tak byl povinen podrobit se minimálnímu programu, jehož náplní byla zejména pracovní činnost. Odsouzení s obdobnými resocializačními programy vytvářely skupiny, které byly základem vnitřní diference.

bylo jisté, že v budoucnu bude třeba vytvořit nový model, který umožní Vězeňské službě podílet se na rozhodování o diferenciaci.

3. 2.3 Současná právní úprava v novelizovaném znění po roce 2017

O přijetí nového zákona o VTOS se začalo diskutovat již po roce 1989, nicméně přijat byl až v roce 2019 a v platnost vstoupil k 1. lednu 2000 jako zákon č. 169/1999 Sb. (dále jen zákon o VTOS).⁸² S novým právním předpisem byl přijat i nový prováděcí předpis, tedy **vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb** (dále jen vyhláška MS). V důvodové zprávě je uvedeno, že jedním z cílů nové právní úpravy je *prohloubit diferenciaci výkonu trestu odnětí svobody*.

Zákon nicméně přebírá členění věznic do čtyř základních typů podle způsobu vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti (§ 8 odst. 1 zákon o VTOS).⁸³ Rozšiřují se však skupiny vězňů, které zákon uvádí v § 7, jež je nutné fyzicky oddělovat od ostatních. Do té doby platilo pouze oddělování žen, osob starších 60 let a pracovně nezařaditelných. V zájmu usnadnění práce se specifickými skupinami, jako jsou recidivisté, pachatelé nedbalostních deliktů či osoby závislé na návykových látkách, však vyvstala nutnost rozšíření diferenciaci o tyto skupiny (důvodová zpráva k zákonu č. 58/2017 Sb.).⁸⁴ Práva a povinnosti odsouzených zůstávají nadále stanoveny jednotně pro všechny typy věznice.

⁸² Je třeba dodat, že starý zákon vydržel po několika novelizacích téměř celých pětadvaceti let.

⁸³ Vedle těchto základních typů se zřizují věznice pro mladistvé. V rámci jedné věznice mohou být zřízena oddělení různých typů. Obvykle půjde o zpravidla dva sousední typy. Ve věznicích pro mladistvé bude existovat vnitřní diferenciaci, spočívající v členění těchto věznic na jednotlivá oddělení (důvodová zpráva k zákonu č. 169/1999 Sb.)

⁸⁴ § 7 zákon č. 169/1999 Sb. v původním znění.

„Odděleně se umísťují odsouzení muži od odsouzených žen a dále zpravidla odsouzení:

- a) mladiství od dospělých,
- b) recidivisté od odsouzených, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé,
- c) za úmyslně spáchané trestné činy od odsouzených za trestné činy z nedbalosti,
- d) trvale pracovně nezařaditelní,
- e) s poruchami duševními a poruchami chování,
- f) k doživotnímu trestu, a
- g) s uloženým ochranným léčením.“

Zásadní zlom přináší až novela **č. 58/2017 Sb.**, která změnila pojetí *vnější a vnitřní diference*. Již předchozí snahy o změnu legislativy hovořily za to, aby se systém rozmisťování urychlil a zefektivnil. Problém byl spatřován v zahlcování soudů žádostmi odsouzených o přeřazení a zároveň v jejich rozdílném přístupu ke stejným kriminogenním faktorům u odsouzených, kteří by jinak mohli vykonávat trest ve stejné věznici a plnit stejné programy zacházení.⁸⁵

S možností novelizace však vyvstávaly v odborném diskurzu i obavy z takové změny. Přenesení pravomocí na Vězeňskou službu s sebou neslo určitá rizika v možnosti vytvoření korupčního prostředí a také se muselo počítat s průtahy v samotném rozhodovacím procesu při umísťování vězně, který bude do rozřazení čekat na nástupním oddíle, kde nemůže vykonávat program zacházení ani být zařazen do práce. Výhody nakonec převážily nad možnými riziky. Změna je navíc součástí i stále platné Koncepce vězeňství do roku 2025. I vzhledem k úpravě okolních států se přistoupilo k novelizaci původního zákona.

Do zavedení čtyřstupňového systému věznic se rozumělo *vnější diference* rozdělování do věznic soudy a *vnitřní diference* představovaly kolektivy odsouzených v rámci NVS. Podle nového systému typu věznic byla *vnější diference* zajišťována rozdělováním odsouzených soudy do 4 typů věznic (neoficiálně též označováno jako věznice *A, B, C, D*). *Vnitřní diference* se rozumělo shodně jak rozmisťování do konkrétní věznice, tak zavedený progresivně-motivační systém pro odsouzené, tzv. *Prostupná skupina vnitřní diference* (viz dále).

Se zpravomocněním Vězeňské služby přicházely v úvahu možnosti buď ponechat současný systém *diference*, který však byl za léta praxe shledán jako neefektivní, nebo zcela vypustit *vnější diference* a ponechat pouze jeden typ věznic. Též se zamýšleno zavést po vzoru jiných evropských států dva základní typy věznic (*vnější diference*) a v rámci nich vytvořit vnitřní členění

⁸⁵ V České republice je projednáváno více než 150 návrhů na přeřazení odsouzených měsíčně, ročně se jedná průměrně o bezmála 2000 projednávaných věcí. Soudy přitom vycházejí v podstatě pouze z podkladů poskytnutých Vězeňskou službou. Přírozeným důsledkem je pak formální přístup k rozhodování o přeřazení (důvodová zpráva k zákonu č. 58/2017 Sb.)

(vnitřní diferenciaci), které si již bude obstarávat Vězeňská služba (důvodová zpráva k zákonu č. 58/2017 Sb.).

Přistoupeno bylo nakonec k řešení zavést dva základní typy věznic – *ostraha a zvýšená ostraha*, o nichž je rozhodováno soudem. Za vnitřní diferenciaci je nově považováno členění základního typu věznice s ostrahou do dalších třech kategorií – *nízký, střední a vysoký stupeň zabezpečení* (dále též NSZ, SSZ a VSZ). Práva a povinnosti vězňených osob jsou nastavena shodně pro všechny kategorie věznic. Rozdíl v jednotlivých typech představuje míra vnějšího zabezpečení a vnitřní bezpečnosti věznic vyplývající z rozpoznávaného vnějšího a vnitřního rizika odsouzeného (viz dále).

Prováděcí vyhláška MS uvádí explicitně zákonné důvody pro stanovení stupně zabezpečení (§ 6a vyhláška MS) a upravuje rozdíly v zajištění bezpečnosti v jednotlivých odděleních. Ve věznici s dohledem a dozorem nejsou užívány žádné speciální stavebně-technické prostředky ani ozbrojené strážě k zabránění útěku odsouzených. Další rozdíly spočívají ve volnosti pohybu uvnitř i mimo věznici (např. propustka) a v možnosti zaměstnávání osob na vnějších pracovištích (§ 51-54 tamtéž).

O přeřazení vězně mezi základními dvěma typy rozhoduje okresní soud, v jehož obvodu se trest odnětí svobody vykonává, a *to na návrh státního zástupce, ředitele věznice, na žádost odsouzeného nebo i bez takového návrhu* (§ 324 trestního řádu).⁸⁶ O přeřazení soud rozhoduje na základě chování odsouzeného. Pokud však byl pravomocně uznán vinným z trestného činu, který spáchá během VTOS, tak jej může přeřadit do zvýšené ostrahy (§ 57 TZ). Přeřazení do jiného typu věznice je možné po vykonání alespoň jedné čtvrtiny trestu, minimálně ale po 6 měsících, u doživotních trestů až po 10 letech.

V posledním znění zákon rozvádí klasifikaci odsouzených oproti předchozí právní úpravě, u nichž se doporučuje oddělené umístování:

⁸⁶ Zákon o VTOS dokonce uvádí povinnost ředitele podat návrh na přeřazení, má-li za to, že přeřazení přispěje k dosažení účelu výkonu trestu (§ 11 odst. 1).

„Odděleně se umísťují odsouzení muži od odsouzených žen, odsouzené ženy, které mají ve výkonu trestu u sebe dítě, odsouzení s infekčním onemocněním nebo u nichž je podezření na infekční onemocnění a dále zpravidla odsouzení, kteří jsou:

- a) mladiství od dospělých,*
- b) opakovaně ve výkonu trestu od odsouzených, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé; k zahlázení odsouzení podle zvláštního právního předpisu se nepřihlíží,*
- c) odsouzení za úmyslně spáchané trestné činy, od odsouzených za trestné činy z nedbalosti,*
- d) trvale pracovní nezařaditelní,*
- e) osobami s poruchami duševními, poruchami chování,*
- f) osobami s uloženým ochranným léčením a zabezpečovací detencí a*
- g) velmi nebezpeční podle § 72a.“ (§ 7 zákon o VTOS)*

Ve srovnání s předchozím zněním zákona vymizela kategorie doživotně odsouzených. Naproti tomu dovětek o zahlázení odsouzení v písm. b) se objevil až s novelizací po roce 2020. S novelou č. 220/2021 Sb. přibylo ustanovení o příslušnících bezpečnostních sborů, vojácích a strážnících obecní policie (§ 7 odst. 2), kteří ačkoliv jejich služební poměr již nemusí trvat, mají nárok na výkon trestu ve specializovaných oddílech věznice (novela měla dělenou účinnost a tato část vstoupila v platnost 1. lednu 2022).

3.3 Vlastní proces rozmísťování po nástupu do věznice

Nyní se věnujme vlastnímu procesu rozřazování odsouzených po nástupu do VTOS. V rámci celé ČR je celkem 12 nástupních věznic, kam odsouzený může nastoupit svůj trest s určením konkrétní věznice ve výzvě vydané soudem

(může být dodán i policií, pokud se například vyhýbá trestu).⁸⁷ V nástupní věznici je vězeň nejprve umístěn do **příjmového oddílu**⁸⁸, kde se nejprve provede vstupní lékařské vyšetření, dále se zpracovává trestní minulost odsouzeného a vyhodnotí se míra vnějších a vnitřních rizik.⁸⁹ Jsme ve fázi prvotního zařazení do jednotlivých stupňů zabezpečení podle zákona č. 58/2017 Sb.

Do NSZ se umísťuje odsouzený s nízkým vnějším i vnitřním rizikem, což zpravidla znamená odsouzený za nedbalostní trestní čin s trestní sazbou do 3 let, nebo za úmyslný TČ nepřevyšující 1 rok, prvotrestaný a nejde-li o specifickou trestnou činnost.⁹⁰ Do SSZ se umístí odsouzený za nedbalostní TČ nepřevyšující 3 roky, nebo za úmyslný TČ nepřevyšující 3 roky, který je ve VTOS nejvýše potřetí, opět nesmí jít o specifickou trestnou činnost.⁹¹ VSZ pak zahrnuje všechny ostatní odsouzené nesplňující podmínky pro zařazení do NSZ ani do VSZ.

87 Pokud je odsouzený ještě před tím umístěn do výkonu vazby, zůstává po převodu do výkonu trestu ve stejné věznici, která ho následně určí do konkrétní věznice.

88 Podle předchozí právní úpravy do účinnosti zákona č. 58/2017 Sb. se oddělením mínily jednotlivé oddíly, po změně zákona jsou oddílem míněny úseky pro jednotlivé skupiny odsouzených podle stavebně-kapacitních podmínek každé věznice, např. krizový oddíl, a oddělením se rozumí konkrétní úsek stupně zabezpečení.

89 **Vnější rizika** (viz. § 6a vyhláška MS)

Specifická trestná činnost (násilí, sex, drogy),
Délka věznění s ohledem na formu zavinění (nedbalost/úmysl),
Počet pobytů ve výkonu trestu (včetně toho aktuálního).

Vnitřní rizika

- hrozba útěku,
- specifická trestná činnost (násilí, sex, drogy) v minulosti,
- další trestní řízení zejména pro specifickou trestnou činnost,
- míra opětovného selhání,
- velmi vysoké statické riziko,
- nevykonaná ochranná opatření,
- další významné skutečnosti, např. stupeň a povaha narušení odsouzeného průběh předchozích trestů, bez závažného důvodu nenastoupí do VTOS apod.

90 Specifická trestná činnost podle zákona č. 345/1999 Sb. je „*trestný čin proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti, trestný čin zahrnující nakládání s omamnými nebo psychotropními látkami nebo trestný čin spáchaný pod vlivem takové látky, kdy došlo nebo hrozilo, že dojde k újmě na zdraví nebo na životě člověka, anebo trestný čin, který zahrnoval nebo měl zahrnovat násilí, včetně pohrůžky násilí.*“

91 Již v roce 1852 publikoval páter František. J. Řezáč, významná osoba českého vězeňství, knihu *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestnání a polepšování zločinců*, ve které rozpoznává vnější a vnitřní příčiny zločinnosti. Vnějšími příčinami bylo míněno okolí zločince a vnitřní byly psychické pohnutky pachatele (Sochůrek, 2007; s. 28).

Zákon dále prohlubuje diferenciaci o další hlediska, kdy je možné modifikovat základní určení stupně zabezpečení na základě *trestní minulosti odsouzeného, podle povahy a stupně narušení odsouzeného, hrozby útěku, dalšího trestního řízení, či specifické trestné činnosti v minulosti*. Pro umístění do nižšího stupně zabezpečení se *zohledňuje zejména závažnost trestné činnosti odsouzeného, charakteristika jeho osobnosti a dosavadní způsob jeho života* (§ 6a odst. 7 a 8 zákona č. 345/1999 Sb.).

V zásadě se v praxi jedná o to, že odborní zaměstnanci úseku VTOS, je jím speciální pedagog, psycholog, sociální pracovník a vychovatel (§2 odst. 2 vyhlášky MS) pracují se standardizovaným dotazníkem v modulu vězeňského systému, který na základě údajů o spáchaném trestném činu a trestní minulosti umožní vyhodnocení vnějších rizik. Systém následně sám navrhne stupeň zabezpečení, který je ještě možno pozměnit na základě vyhodnocení vnitřních rizik. K vnitřním rizikům se vyjadřují v podstatě všechna oddělení věznice (Oddělení Prevence a Stížností, Vězeňská a justiční stráž, Oddělení výkonu trestu a vazby). Podle doporučení Vězeňské služby by doba pobytu na nástupním oddíle neměla přesáhnout 2 týdny.

Ředitel následně rozhodne na základě doporučení odborné komise o umístění odsouzeného do odpovídajícího stupně zabezpečení a odešle rozhodnutí Generálnímu Ředitelství VS ČR, tzv. dispečerské hlášení.⁹² Odsouzený současně s rozhodnutím ředitele obdrží toto písemné rozhodnutí (předává jej vychovatel), ve kterém je zároveň poučen o možnosti podání návrhu (odvolání) na umístění do nižšího stupně zabezpečení, než jak bylo rozhodnuto, a to ve lhůtě do 3 dnů. Po vyrozumění je však bezodkladně umístěn na příslušné oddělení.

Tento návrh odsouzený neodůvodňuje a podává jej prostřednictvím ředitele. Odvolání nemá odkladný účinek a jedná se pouze o přezkum rozhodnutí, zda Vězeňská služba postupovala podle objektivních kritérií a zda

⁹² Liší-li se rozhodnutí ředitele od doporučení odborné komise, musí tento postup ředitel písemně odůvodnit a o odchýlném rozhodnutí informovat Ministerstvo spravedlnosti (dále jen MS) ve stanovené lhůtě, k čemuž však v praxi dochází zcela výjimečně.

nedošlo k pochybení. Soud jako takový zde nemůže rozhodovat podle vlastního uvážení, jelikož by tímto zasahoval do pravomoci VS ČR.⁹³

Během dispečerského hlášení je v rámci celé republiky rozhodováno o nově přibylých odsouzených a jejich rozmístění do konkrétních věznic. Dispečer se při rozhodování řídí, kromě typu věznice a stupně zabezpečení, i aktuální naplněností věznic, realizovanými druhy PZ či závěrem zdravotní klasifikace (například dietní omezení vězně, nebo pracovní omezení). Též se podle možností přihlíží k tomu, aby odsouzený vykonával trest co nejbližší místu pobytu blízkých osob (§ 7 vyhlášky MS). Podrobnosti postupu stanovuje vnitřní předpis.⁹⁴

V momentě určení dispečerem je odsouzený přemístěn buď dálkovou eskortou do určené věznice na **nástupní oddíl**, nebo zůstává v nástupní věznici. Zde se již začíná realizovat výchovné zacházení s odsouzeným. Dochází nejprve ke zpracování tzv. *komplexní zprávy*. Na tomto procesu se opět podílí odborní zaměstnanci s příslušnou pravomocí. Psycholog hodnotí osobnost či závislosti, sociální pracovník rodinné zázemí, předchozí zaměstnání, vychovatel adaptaci na nástupním oddíle. Veškeré výsledné poznatky jsou označeny jako tzv. statické faktory, faktory neměnné⁹⁵, vztahující se k trestné činnosti odsouzeného, a dynamické faktory, tedy v průběhu času se proměňující.

Ještě zde se může modifikovat stupeň zabezpečení snížením/zvýšením, v případě že se vyskytnou skutečnosti toto odůvodňující.⁹⁶ Poté by nastal stejný proces rozhodování o stupni zabezpečení jako v prvopočátku. V této fázi již pobyt na nástupním oddíle není limitován žádnou časovou lhůtou, zpravidla zde

93 Soud může odvolání odsouzenému zamítnout, nebo rozhodnutí zruší a buďto sám ve věci rozhodne, anebo uloží řediteli věznice, aby znovu o umístění rozhodl.

94 Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 42/2015, kterým se stanoví některé podrobnosti pro umístování a přemísťování odsouzených do konkrétní věznice ve Vězeňské službě České republiky

95 **Statické faktory**: sebehodnocení odsouzeného, rizika související s TČ v minulosti i aktuálním deliktem. **Dynamické faktory**: riziko újmy, bydlení, zaměstnání, finance, rodina a sociální kontakty, vzdělání a výchova, závislosti, osobnost a chování, adaptace v nástupním oddíle (viz blíže Drahý, Hůrka a Petras, 2018).

96 Důvodem pro zvýšení stupně zabezpečení může být například odchod z nestřeženého pracoviště, nebo narušení a povaha odsouzeného.

však odsouzený zůstává zhruba další 2 týdny, než je vytvořena komplexní zpráva.⁹⁷ Na základě té je pak vytvořen program zacházení, poté již může být odsouzený umístěn na **standardní oddíl** věznice.

3. 3.1 Změna stupně zabezpečení

Výše byl popsán systém prvotního umístění (tedy stanovení stupně zabezpečení) odsouzeného při nástupu do věznice, nyní se podíváme na možnosti změny jeho umístění v průběhu výkonu trestu.

Přemístění mezi základními typy věznic je věcí pouze soudu. Změna stupně zabezpečení je však již v pravomoci Vězeňské služby (§ 11a vyhláška MS) a je možná v případě změny v míře vnějších a vnitřních rizik. Toto může nastat ve dvou případech, buďto odsouzený ve VTOS "obdrží" další trest, který zvýší míru jeho rizik (v takovém případě je možné zvýšit stupeň maximálně o jeden, zatímco zvýšení je možné o dva stupně zabezpečení), nebo vězeň soustavným porušováním kázně zvyšuje své potenciální riziko, či naopak dodržováním režimu prokazuje svou nápravu a je tedy žádoucí jej přemístit.

Pak je třeba návrhu některého z odborných zaměstnanců na zvýšení/snížení stupně zabezpečení, které musí projít schvalovacím procesem od komise a ředitele věznice. Děje se tak zpravidla při hodnocení programu zacházení, což je standardně jednou za 3 měsíce ve věznici typu ostrahy, nebo jednou za 6 měsíců ve zvýšené ostraze (§ 38 odst. 1 vyhlášky MS). Mimo to předpisy připouští ještě další varianty.

Možnosti ovlivnění stupně zabezpečení v průběhu VTOS upravuje až **NGŘ č. 40/2017 Sb.**⁹⁸ Zde je v první řadě definováno, co se rozumí vnějším a vnitřním rizikem. *Vnější rizika „směřují mimo věznici; prioritou v tomto ohledu je ochrana společnosti a vyplývají z aktuální trestné činnosti a trestní minulosti*

⁹⁷ Poprvé se koncept zpracování ucelené zprávy o odsouzeném objevil v právní úpravě o výkonu trestu odnětí svobody po novele č. 294/1993 Sb.

⁹⁸ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 40/2017, kterým se stanoví některé podrobnosti pro umísťování odsouzených do některého z oddělení věznice s ostrahou.

odsouzeného“ (§ 2 NGR 40/2017). Vnitřní rizika naproti tomu „představují nebezpečí, které je směřováno dovnitř věznice. Prioritou je ochrana příslušníků a zaměstnanců Vězeňské služby věznice a ostatních odsouzených. Vnitřní rizika vyplývající z potenciálního rizika odsouzeného se člení na:

- a) primární,
- b) sekundární.“ (§ 3 NGR 40/2017).

Vyhláška MS k tomuto uvádí, že změna v rizicích je (mimo jiné) možná během hodnocení dodržování vězeňského režimu, což umožňuje změnu stupně zabezpečení v podstatě kdykoliv, například pokud bude odsouzený opakovaně kázeňsky odměněn, nebo trestán.⁹⁹

Primární vnitřní rizika jsou v podstatě skutečnosti vztahující se ke kriminální minulosti odsouzeného, tak jak je chápe vyhláška MS (§ 6a), tedy jako taková jsou v průběhu trestu neměnná.¹⁰⁰ NGR č. 40/2017 detailněji rozvádí

99 Vyhláška MS v § 11a odst. 2 uvádí, že vyhodnocení míry vnějších a vnitřních rizik se posuzuje vždy alespoň při:

- a) hodnocení plnění programu zacházení,
 - b) hodnocení dodržování vězeňského režimu,
 - c) realizaci programu výstupního zacházení, nebo
 - d) zjištění nedostatků ve vyhodnocení míry vnějších a vnitřních rizik při kontrole provedené MS.
- Změna stupně zabezpečení je podle NGR 40/2017 možná v případech:

- zpracování komplexní zprávy,
- při přeměně nebo uložení nového trestu,
- při změně vnějších a vnitřních rizik,
- při zjištění nedostatků ve vyhodnocení míry vnějších a vnitřních rizik při kontrole provedené MS.

100 § 3 odst. 4 NGR 40/2017: „Primární vnitřní rizika vyjadřují míru ohrožení bezpečnosti během výkonu trestu s ohledem na individuální charakteristiku odsouzeného, v níž se zohledňují zejména povaha jeho trestné činnosti, nevykonaná ochranná opatření, průběh předchozích výkonů trestů a hrozba útěku“.

„Vyhodnocení **primárních vnitřních rizik** se provádí prostřednictvím taxativně stanovených kritérií, kterými jsou:

- a) míra statického rizika,
- b) nevykonaná ochranná opatření,
- c) hrozba útěku,
- d) další trestní řízení, zejména pro specifickou trestnou činnost,
- e) skutečnost, že odsouzený byl v minulosti odsouzen pro specifickou trestnou činnost,
- f) stupeň a povaha narušení odsouzeného,
- g) průběh předchozích výkonů trestů,
- h) další skutečnosti významné pro stanovení stupně zabezpečení.“ (§ 3 odst. 6 tamtéž).

další skutečnosti, které mohou být důvodem pro modifikaci zákonných důvodů stanovených vyhláškou MS. Tak například významnou skutečností může být i to, že odsouzený nenastoupí sám do VTOS, ale je dodán policií. Hodnotí se také odsouzení za konkrétní trestnou činnost podle TZ či TŘ za období 5 let do nástupu aktuálního trestu.¹⁰¹

Sekundární vnitřní rizika jsou již podstatná pro aktualizaci stupně zabezpečení během VTOS¹⁰². Tato již NGŘ výslovně neupravuje, jako je tomu v případě primárních vnitřních rizik. Předpis stanoví pouze postup při změně stupně zabezpečení, kdy o takovém je třeba rozhodnout neprodleně při změně míry vnějších a vnitřních rizik. Změna stupně zabezpečení v průběhu VTOS je již možná pouze o jeden stupeň, nikoliv o dva v případě zvýšení, jako je tomu u prvotního stanovení stupně zabezpečení.

K samotným kritériím, které by odůvodňovaly změnu stupně zabezpečení však NGŘ uvádí již jen, že „*při posuzování, zda u odsouzeného nastaly skutečnosti odůvodňující umístění do vyššího / nižšího stupně zabezpečení, se vedle průběhu aktuálního výkonu trestu zohledňují skutečnosti uvedené v § 6a odst. 7 a 8 vyhlášky MS*“ (§ 6 odst. 3 a 4), což jsou opět jen trestněprávní kritéria vztahující se k dosavadní trestné činnosti, měnící se pouze v případě, že je vězeň odsouzen za další trestní čin.¹⁰³

Chováním během VTOS může odsouzený též ovlivnit změnu umístění, jelikož vyhláška u zvýšení stupně zabezpečení připouští, že skutečností toto

101 § 4 odst. 4 a 5 *tamtéž*: „*Stupeň a povaha narušení odsouzeného zohledňují nebezpečnost odsouzeného na základě odůvodněných skutečností, například účast v organizované zločinecké nebo teroristické skupině (§ 129 a § 129a TZ), pobyt ve výkonu trestu v době 5 let před nástupem aktuálního trestu odnětí svobody za trestnou činnost uvedenou v § 88 odst. 4 TZ nebo § 62 odst. 1 TZ, označení odsouzeného jako velmi nebezpečného (§ 72a zákona o VTOS).*

„*Za další skutečnosti významné pro stanovení stupně zabezpečení se považují konkrétně odůvodněné skutečnosti, například, že odsouzený bez závažného důvodu nenastoupil na výzvu soudu trest odnětí svobody nebo se neoprávněně bránil nástupu výkonu trestu.*“

102 **Sekundární vnitřní rizika** aktualizují stupeň zabezpečení v průběhu výkonu trestu s ohledem na:

- a) plnění programu zacházení,
- b) dodržování vězeňského režimu,
- c) blížící se konec trestu (§ 3 odst. 4 *tamtéž*).

103 § 6a odst. 9 vyhlášky MS: *Pro účely stanovení stupně zabezpečení se postupně uložené na sebe navazující tresty považují za trest jediný.*

odůvodňující je i *stupeň a povaha narušení odsouzeného* (§ 6a odst. 7) a u snížení stupně zabezpečení se *zohledňuje zejména závažnost trestné činnosti odsouzeného, charakteristika jeho osobnosti a dosavadní způsob jeho života* (§ 6a odst 8). Další konkrétní skutečnosti již nerozvádí ani vyhláška, ani zmíněné NGŘ.

Je tedy věcí odborných zaměstnanců, jak hodnotí chování vězněného, jeho plnění PZ, zda bude kázeňsky hodnocen či trestán. Podstatná část pravomoci na rozhodování o změně stupně zabezpečení je tedy delegována na úroveň odborných zaměstnanců. Přestože je to ředitel, kdo dělá konečné rozhodnutí, tak jako takový nemá (ani nemůže mít) vlastní poznatky o odsouzeném a řídí se tedy doporučením odborných zaměstnanců.

3. 3.2 Prostupná skupina vnitřní diferenciac

NGŘ 31/2017, kterým se stanoví zásady pro zpracování a vydávání vnitřního řádu věznice pro obviněné, pro odsouzené a pro osoby ve výkonu zabezpečovací detence, je obecným vzorem pro zpracování vnitřních řádů věznic, tak aby byly podmínky výkonu trestu ve všech zařízeních nastaveny vesměs shodně. Vnitřní řád je v podstatě rozvinutím práv a povinností stanovených obecnými předpisy a schématem pro nastavením režimu každé věznice. Na této úrovni se projevuje poslední třídící kritérium, které již nespočívá ve fyzické separaci, ale v diferenciaci odsouzených podle jejich chování. Jedná se o progresivně-motivační systém prostupné skupiny vnitřní diferenciac (dále jen PSVD), který umožňuje odsouzeným přiřazovat různé výhody na základě jejich zařazování do 3 prostupných skupin.

Ačkoliv obecné předpisy stanoví, že *odsouzeným přísluší stejná práva stanovená zákonem o VTOS* (§ 15 rovnost práv), tak NGŘ 31/2017 připouští v článku 29 rozdělování odsouzených dle vnitřní diferenciac, čímž se míní právě systém PSVD. V PSVD je odsouzený hodnocen na základě jeho přístupu

k naplňování cíle programu zacházení, charakteristice osobnosti, možnosti resocializace, dále dle jeho chování, či postoje ke spáchanému činu.

Při příjmu je odsouzený automaticky zařazen do 2. PSVD. Následně se může propracovat do 1. PSVD, anebo se naopak propadnout do 3. PSVD, kde je režim nejvíce omezený.¹⁰⁴ Návrh na přeřazení do jiné skupiny podává vychovatel a rozhoduje o něm ředitel věznice (případně jeho zástupce). Zpravidla se tak děje při hodnocení programu zacházení, případně se může jednat o přeřazení v souvislosti s uložením kázeňského trestu. Vždy musí být dodrženy lhůty stanovené pro prostup z jednotlivých skupin.¹⁰⁵

Obecný vzor NGR předpokládá stanovení rozdílného režimu u jednotlivých PSVD, tím že v článku ohledně uspokojování kulturních potřeb stanoví, že doba sledování televizních pořadů je vymezena podle oddílů

104 NGR 31/2017: „Do **I. PSVD** se zařazují odsouzení, kteří převážně aktivně plní PZ své další povinnosti, chovají se a jednají v souladu s vnitřním řádem, a kteří se aktivně ve spolupráci se zaměstnanci podílí na činnostech souvisejících s organizací života ve věznici nebo mimo ni. Do **II. PSVD** se zařazují odsouzení, kteří částečně plní PZ a převážně se chovají a jednají v souladu s vnitřním řádem, a kteří se občasně ve spolupráci se zaměstnanci podílí na činnostech souvisejících s organizací života ve věznici i mimo ni. Do **III. PSVD** se zařazují odsouzení, kteří převážně odmítají přijmout nebo neplní PZ, neplní své povinnosti či se chovají a jednají v rozporu s vnitřním řádem.“

105 NGR 31/2017: „Do **I. nebo II. PSVD se přeřadí** odsouzení vždy o jeden stupeň, přičemž: a) lhůta pro přeřazení z III. do II. PSVD je nejdříve po uplynutí dvou hodnotících období, pokud odsouzení vzorně plnili všechny stanovené povinnosti, nespáchali žádný další kázeňský přestupek nebo jim byly dříve uložené kázeňské tresty zahlazeny a vyhovují stanoveným kritériím, a nejedná se o odsouzené k výjimečnému trestu odnětí svobody. U odsouzených k výjimečnému trestu odnětí svobody je to po uplynutí nejdříve čtyř hodnotících období, pokud jsou zařazeni do věznice s ostrahou do oddělení s vysokým stupněm zabezpečení a do věznice se zvýšenou ostrahou,

b) lhůta pro přeřazení z II. do I. PSVD je nejdříve po dvou hodnotících obdobích, pokud vzorně plní všechny stanovené povinnosti, nespáchali žádný kázeňský přestupek nebo jim byly dříve uložené kázeňské tresty zahlazeny a vyhovují kritériím, a nejedná se o odsouzené k výjimečnému trestu odnětí svobody. U odsouzených k výjimečnému trestu odnětí svobody je to po uplynutí nejdříve čtyř hodnotících období, pokud jsou zařazeni do věznice s ostrahou do oddělení s vysokým stupněm zabezpečení a do věznice se zvýšenou ostrahou.

Do II. nebo III. PSVD se přeřadí odsouzení:

a) z I. do II. PSVD při uložení kázeňského trestu a dále odsouzení, kteří nevyhovují kritériím pro zařazení do I. PSVD.

b) z I. do III. PSVD při uložení kázeňského trestu umístění do celodenního uzavřeného oddílu nebo samovazby anebo při důvodném podezření ze spáchání trestného činu.

c) z II. do III. PSVD, kteří po uplynutí zpravidla jednoho hodnotícího období neplní PZ nebo jej odmítají, soustavně neplní své základní povinnosti, chovají se a jednají v rozporu s vnitřním řádem nebo byli za závažný přestupek kázeňsky trestáni celodenním umístěním do uzavřeného oddílu nebo umístěním do samovazby.

a v souladu s pravidly vnitřní diference. U nákupu potravin a věcí osobní potřeby je částka k nákupu také odvislá od skupiny PSVD.

V I. PSVD jsou pro odsouzené umožněny další výhody, například realizování návštěv bez zrakové a sluchové kontroly (tzv. „intimky“¹⁰⁶), využívání posilovny či přednostní zařazení do práce. Zároveň je I. PSVD nezbytností pro udělení propustky z věznice a zejména pro návrh ředitele k podmíněnému propuštění či jeho rozhodnutí o přeřazení odsouzeného do nižšího stupně zabezpečení kde bude rozsah motivačních činitelů opět rozšířen. K takto významným odměnám je splnění podmínky být zařazen do 1. PSVD v podstatě nutností, ačkoliv předpisy toto explicitně nestanovují.

3.4 Východiska právní úpravy

Věc, která nás zajímá při pohledu na právní úpravu je nastavení efektivního systému, v tomto případě tedy jasně daných kritérií pro rozřazování odsouzených, a dále možnost implementace takového systému do praxe. Současná legislativa prohlubuje diferenciaci o několik rizikových skupin, které je žádoucí oddělovat od ostatních vězňů (viz § 7 zákon o VTOS). Přísné požadavky diference se vždy musí přizpůsobit kapacitním možnostem jednotlivých zařízení. Za současného dohledu nad právy a povinnostmi vězňů od různých státních i nestátních organizací můžeme říci, že tato zákonná kritéria jsou vesměs dodržována.

NGŘ č. 40/2017 v úvodu stanoví, že *„odsouzení se umísťují do jednotlivých oddělení věznice s ostrahou podle stupně zabezpečení, který je nutný pro zajištění ochrany společnosti a pro zajištění bezpečnosti ve věznici.“* Z takového požadavku by logicky vyplývalo, že prvotním zájmem umístování vězňů je spíše preventivní, čili bezpečnostní, nikoliv výchovné působení trestu.

106 Návštěvy bez zrakové a sluchové kontroly zaměstnanců (§ 19 odst. 5 zákon o VTOS).

V praxi například pokulhává fakt, že v případě zařazení odsouzených do práce, se jednotlivé stupně zabezpečení na pracovištích prolínají. Nedořešená zůstává i otázka setrvání na nástupní oddělení, dokud odsouzeným není stanoven stupeň zabezpečení. Bylo by zřejmě žádoucí separovat každého jednotlivce samostatně do zjištění potřebných skutečností k zařazení. Toto však většina vězeňských zařízení vzhledem ke kapacitním podmínkám neumožňuje.

Lehce matoucí může být převzaté pojmosloví po novelizaci zákona o VTOS. Zákon č. 58/2017 Sb. přejmul pojmy vnitřní a vnější diferenciacie, které však s předchozí právní úpravou zahrnovaly i systém PSVD. Podle staré právní úpravy se vnitřní diferenciací rozumělo jak rozmisťování do konkrétních věznic, tak systém PSVD, což však značí zcela rozdílné záležitosti. Odsouzení s odlišnými skupinami PSVD se běžně setkávají na stejných oddílech a mohou být i ubytováni společně. Jako smysl motivačního systému je toto i logické. Nová úprava již pod vnitřní diferenciací rozumí pouze členění do jednotlivých stupňů zabezpečení a systém PSVD ponechává stranou.

Právní úprava skutečně v poslední době prochází značně dynamickým vývojem. Pro subjektivní rozhodování zákon připouští minimální prostor, zejména co se týče prvotního umístění vězňů, aby se předešlo neústavnímu či nepředvídatelnému postupu. Při pohledu na současný systém rozřazování si však nelze nevšimnout podobností s již neplatnou novelou č. 294/1993 Sb. zrušenou Ústavním soudem. Podobnost spočívá v opětovném navrácení jistých rozhodovací pravomocí na výkonný orgán, tedy Vězeňskou službu. Současný zákon se snaží vyhnout neústavnímu postupu právě nově navrženou vnější a vnitřní diferenciací, kdy soud rozhoduje o prvotním umístění, čili je zde dodržena právní věta „*jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy*“ (Ústava čl. 90). V další fázi už však do umístění zasahuje správní orgán, a to se stejnou vahou, jako je rozhodování soudu.

Pokud totiž srovnáme podmínky jednotlivých stupňů zabezpečení podle vyhlášky MS, tak rozdíly mezi odděleními jsou v zajištění vnitřní bezpečnosti, tím pádem v omezení pohybu osob, v možnosti pracovat na vnějších pracovištích,

opustit věznici a provádět návštěvy bez dohledu zaměstnanců¹⁰⁷ (nehledě na možnost podmíněného propuštění, které je pravděpodobnější z nižšího stupně zabezpečení, ačkoliv zákon toto výslovně nestanoví¹⁰⁸). Základní typy věznic včetně oddělení jsou zde hierarchicky odstupňovány podle zmíněných omezení, přestože prostupnost mezi stupni zabezpečení je na Vězeňské službě, zatímco přechod do zvýšené ostrahy je již věcí soudu.

Důvody, na základě kterých je rozhodováno o umístění či přemístění mezi stupni, jsou zákonné důvody vztahující se k trestné činnosti odsouzeného či jeho dosavadnímu životu (vnější a primární vnitřní rizika) a jsou poměrně taxativně vymezena pomocí NGR 40/2017. Jedná se však stále o charakteristiky vztahující se k aktuálně spáchanému TČ. Zákon se tedy snaží diferencovat například pachatele drogové kriminality (rozdíl primární a sekundární drogové kriminality¹⁰⁹), nicméně spáchaný delikt sám o sobě nemusí jednoznačně hovořit za osobu pachatele, a pokud v prostředí VTOS za problematické považujeme drogově závislé osoby, pak by zřejmě bylo vhodnější umožnit diferenciaci na základě poznatku o drogové závislosti, nikoliv o spáchaném drogovém deliktu.

Toto je možné (nikoliv však nutné) až během pobytu na nástupním oddíle, kde se rozhoduje o umístění na oddíl, což se ještě v průběhu pobytu ve věznici může měnit. Drogově závislý vězeň tak může být umístěn na SpO. V tomto směru umožňuje zákon rozlišovat pachatele na základě charakteristik jejich osobnosti pouze v posledním bodě hodnocení vnějších rizik (“další významné skutečnosti“), což však nevede k automatickému vydělování osob závislých na omamných a psychotropních látkách (dále jen OPL). Ti tak běžně vykonávají trest na standardních oddílech s ostatními spoluvězni.¹¹⁰

107 Viz § 51–55 vyhlášky MS.

108 Pokud srovnáme počty vězněných osob v jednotlivých typech věznic (potažmo ostrahy) a počty kladně vyřízených žádostí na podmíněné propuštění, tak úspěšnost byla zdaleka nejvyšší v NSZ (cca 60%), ve SSZ dosahovala zhruba 30%, ve VSZ už byla jen 10% a zdaleka nejméně osob bylo předčasně propuštěno ve zvýšené ostraze (1,7%) (Statistická ročenka VS ČR za rok 2021).

109 Primární drogová kriminalita vychází z ustanovení zvláštní části TZ (čili výroba, prodej návykových látek), zatímco sekundární, neboli opatrovací kriminalita je páchána osobami ve snaze obstarat si finanční prostředky k získání drogy.

110 Systém tak ctí obecné nastavení právního řádu o beztrestnosti užívání OPL.

Již u vnějších rizik může být sporné, jak je hodnocena specifická trestná činnost, což podle VS ČR znamená trestnou činnost spáchanou pod vlivem OPL, násilnou či sexuální trestnou činnost. V minulosti již bylo přistoupeno na změnu původně nastavených kritérií, kdy se do tohoto hodnocení promítal i alkohol (jelikož žádný interní předpis VS ČR neupravuje definici OPL, ani neodkazuje na žádnou obecnou normu, například definici návykových látek podle TZ nebo zákona č. 65/2017 Sb. (tzv. tabákový zákon¹¹¹).

Tedy odsouzený vězeň za trestný čin spáchaný pod vlivem alkoholu byl automaticky zařazen do VSZ. Po nějaké době se od tohoto upustilo, neboť vysoký stupeň tím byl bezdůvodně přeplňován osobami, které jinak splňovaly podmínky pro zařazení do nižšího stupně zabezpečení. NGRŽ totiž stanoví, že postačí jedna splněná podmínka pro umístění do VSZ. Naopak pokud vězeň nesplňuje podmínky ani pro vysoký, ani nízký stupeň zabezpečení, tak je umístěn do SSZ.

Zásadním rozdílem ve vnímání diferenciaci i mezi jednotlivými státy, je zda nastavit práva a povinnosti vězňených osob shodně či rozdílně. V případě rozdílného nastavení práv by to vzhledem k judikatuře znamenalo, že o takovém způsobu výkonu nepodmíněného trestu může rozhodovat jen soud, jelikož ten jako jediný orgán má pravomoc rozhodovat jak o kvantitativní, tak kvalitativní stránce trestu.

Současný tuzemský systém se snaží splnit veškeré požadavky, a tak na jedné straně stanoví, že odsouzeným náleží stejná práva bez ohledu na to, v jakém typu zařízení se nachází, v tomto smyslu se jedná o právo na uspokojování kulturních a sociálních potřeb, přijímání návštěv či balíků. Na druhé straně však svěruje Vězeňské službě jisté pravomoci jako nástroj pro zacházení s vězňenými osobami podle jejich chování.

111 Zákon č. 65/2017 Sb. o ochraně zdraví před škodlivými účinky návykových látek.

EMPIRICKÁ ČÁST

4 Život za mřížemi

Pro jednoho může být pobyt za mřížemi jistým „nakopnutím“ k novému startu, jiný jej může vnímat jako naprosté osobní selhání a společenskou devalvací.¹¹² Pro některé jedince bude mít výchovný efekt, spíše než motivační zacházení, striktně daný přísný řád a jednoduchý princip metody „cukru a biče“. Vliv na vězněnou osobu ovšem bude mít i to, v jakém prostředí a kolektivu bude jedinec svůj trest vykonávat.

Psycholog: *„Každý trest je ovlivní do toho dalšího. Sice umí vycházet s ostatními, ale taky se naučí, jak obelhávat systém Ví, jak se dostat k zakázaným věcem. Zároveň se taky umí víc chránit.“*

V prostředí VTOS je však poměrně náročné zacházení individualizovat, jelikož oddíly musí fungovat na jistých univerzálních normách, aby bylo možné udržet vězňaci v chodu. Obvykle se tak menšina musí podřídit většině, zvláště při vědomí toho, kolik osob se v průměru nachází na jednom oddíle a kolik jich spadá pod pravomoc jednoho vězeňského zaměstnance. Záleží tedy zejména na celkové kapacitě věznice, do které bude vězeň umístěn. Podle toho odsouzený pocítí generalizovaný, či více individuální přístup od zaměstnanců.

Dozorce: *„Těžko se bude individuálně přistupovat, když jich tam je 80, menšina se musí podřídit většině ... To jsou většinou ty inteligentní, ale fyzicky slabý, co se snaží vzdorovat, ale nakonec se musí podvolit.“*

¹¹² V posledních studiích se například můžeme dočíst o nezdolnosti (resilience) jako dalším možném faktoru v rozvoji, či potlačení kriminálních tendencí. Termín označuje osobnostní rysy napomáhající zvládat stresogenní situace (Křivohlavý, 1991).

Podle současného diferenciačního systému je u nás nejvíce naplněn vysoký stupeň zabezpečení.¹¹³ Je to mimo jiné ovlivněno i poměrně striktními pravidly rozřazování. Pokud zvážíme počet recidivujících osob, pak je zřejmé, že tato skupina bude výrazně ovlivňovat kapacitu VSZ.¹¹⁴

Ve výzkumné Věznici byly počty odsouzených na jednom oddíle výrazně proměnlivé. Na oddíle kázeňských trestů se standardně nacházelo kolem 30 odsouzených na jednoho až dva dozorce (podle denní či noční služby). Na standardním oddíle pracujících mohl být počet od cca 180 až do 250 odsouzených. Dozorci zde vykonávali službu v 1 až 3 příslušnících. Na 2 vězeňské vychovatele připadalo standardně zhruba 40 až 80 odsouzených.

Předpisy neurčují, kolik nejvýše může mít jeden dozorce na starosti vězňených osob. Vyhláška MS stanoví pouze počet vězňů na 1 vychovatele, který by podle normy měl mít svěřeno do péče nejvýše 20 odsouzených.¹¹⁵ Zaměstnanci přistupují k vězňeným osobám podle priority své práce. Pro dozorce je důležité zajistit na oddílech kázeň a pořádek, zatímco vychovatelé a další civilní zaměstnanci mají na starosti odborné zacházení s odsouzenými.

Na oddílech mohou být odsouzení ubytováni na celách ložnicového typu pro více lidí či klasických celách pro dvě osoby. Rozdíl je v počtu osob umístěných na jedné cimře, který se zpravidla pohybuje od 2 do 12 osob. Počty se v průběhu času pozvolna snižují v souvislosti s tím, jak jsou přehodnocovány vězeňské standardy. Minimální plošná výměra na jednoho vězně je 4m².¹¹⁶ Nicméně pro odsouzené bude poměrně markantní rozdíl, zda budou na cele

113 Podle statistické ročenky VS ČR za rok 2021 byl počet vězňů v nízkém stupni ostrahy 750, ve středním stupni ostrahy 4 447 a ve vysokém stupni 10 845. Počet vězňů ve zvýšené ostraze činil 1161 (Vězeňská služba, Statistická ročenka VS ČR 2021).

114 Je otázkou, zda kumulace těchto osob může vést k nějaké pozitivní změně. V tomto se však všichni respondenti shodují, že mnohem více rizikové by bylo "míchat" recidivisty s prvotrestanými vězni.

115 § 2 odst. 2 vyhláška MS: „Jednomu vychovateli je svěřeno do péče zpravidla nejvýše 20 odsouzených.“

116 Vyhláška MS § 17 odst. 6: „V ubytovací místnosti určené pro ubytování více odsouzených musí na jednoho odsouzeného připadat ubytovací plocha nejméně 4 m². Cela nebo ložnice určená k ubytování pouze jedné osoby nesmí mít ubytovací plochu menší než 6 m².“

ubytování pouze po 2, nebo na hromadné ložnici, která může čítat 10-12 lidí.¹¹⁷ Věznice se novým požadavkům snaží přizpůsobit, ovšem jejich možnosti jsou závislé na přidělených financích a architektonické výstavbě. Stále se totiž jedná o nové standardy aplikované v původních vězeňských podmínkách. Je tedy zřejmé, že výhodou pro vězně bude zařazení do věznice nepotýkající se s tak vysokou přeplněností.

Počet odsouzených má vliv nejen na míru individuálního přístupu, ale též na celkovou atmosféru oddílu. Podmínky jednotlivých oddílů a napříč jednotlivými věznicemi se tak liší nejen materiálními podmínkami a stavebně-bezpečnostní charakteristikou věznice, ale též vlivem personální situace. Obecně se dá říct, že kapacitně menší věznice jsou mezi odsouzenými "oblíbenější". Jsou to obvykle výběrová místa s vysokým procentem zaměstnanosti i lepší vybaveností. Ze Statistické ročenky VS ČR za rok 2021 víme, že v tomto roce byly nejvíce naplněné věznice Heřmanice, Kuřim, Mírov a Znojmo. Průměrná kapacita všech věznic však nepřesahovala 100%.¹¹⁸

Samostatně jsou osoby ubytovány jen výjimečně, a to buď v souvislosti se samovazbou, tedy kázeňským trestem, nebo v určitých případech upravených vnitřním předpisem NGR č. 47/2005¹¹⁹. Jedná se pouze o dočasné řešení, nikoliv standardní ubytování, a obvykle je to z různých preventivních důvodů (např. zdravotní izolace, nový přírůstek do věznice či osoba, která je před lékařskou prohlídkou).

Zmíněné NGR uvádí 5 případů, kdy osoba může být ubytována samostatně, nejdéle to však může být na dobu 24 hod. V praxi se však využívají pouze 2 případy samostatného umístění, a to v momentě, kdy je osobu nutné oddělit od ostatních spoluvězňů, tedy existuje důvodná obava o život nebo

117 Podle výpovědi jednoho z dozorců bylo například na cele původně určené pro 14 osob po rozhodnutí, že do celkové garance m³ se nezapočítává plocha sociálního zařízení, snížen počet na 12.

118 Průměrná kapacita na 19 000 vězňů za rok 2021 byla 94,76 % (Statistická ročenka VS ČR 2021).

119 NGR 47/2005 o samostatném ubytování osob ve výkonu trestu odnětí svobody.

zdraví vězně¹²⁰, nebo je zde podezření na spáchání kázeňského přestupku či trestného činu¹²¹. Tehdy samostatné ubytování trvá do vyřešení případu. Může se jednat o nález zakázaných předmětů u odsouzeného, o podezření na fyzické násilí mezi vězňenými osobami, či požití OPL.¹²² Ve druhém případě může samostatné ubytování iniciovat i sám odsouzený, v případě, že se cítí ohrožen.

Samostatné ubytování osob je pak také využíváno jako kázeňský trest, jenž je možný užit pouze po předchozím posouzení lékaře a na omezenou dobu (maximálně 28 dní). Po dobu samovazby odsouzený *nepracuje, neúčastní se programu zacházení, není mu dovoleno kouřit, číst denní tisk, knihy nebo jiné publikace, kromě právnické, vzdělávací nebo náboženské literatury, a nakupovat potraviny a věci osobní potřeby s výjimkou hygienických potřeb. Není mu dovoleno odpočívat na lůžku mimo dobu k tomu určenou* (§ 49 zákon o VTOS).¹²³

Izolace od ostatních vězňů není prospěšná jak z organizačních a kapacitních důvodů, tak z hlediska předcházení bezpečnostních rizikům (zejména riziko sebepoškozování či sebevražd), proto se v současné době již nepoužívá jako běžný ubytovací profil. S ohledem na osobu vězňeného má izolace neblahé dopady také na jeho psychický stav a vytváří se tím psychické problémy, například neschopnost navazovat sociální vazby (Sochůrek, 2007b). Pro zaměstnance pak se samostatně ubytovanými vězni přibývá práce.

120 NGŘ č. 47/2005 písm. e): „v případě zajištění jeho ochrany života a zdraví (zpravidla při důvodné obavě z násilného jednání ostatních odsouzených, směřující k újmě, která ohrožuje život a zdraví, anebo je natolik traumatická, že její náprava bude po fyzické či duševní stránce obtížná či nemožná).

121 písm. b) *tamtéž*: „v případech, kdy se nepodařilo objasnit všechny okolnosti závažného kázeňského přestupku a prokázat vinu odsouzeného pro dočasné omezení způsobilosti účastnit se řízení o kázeňském přestupku a o uložení kázeňského trestu nebylo možné ve smyslu zákona a vyhlášky co nejdříve rozhodnout.“

122 Všechny tyto případy následně vyšetřuje Oddělení prevence a stížností.

123 Kázeňskými tresty jsou umístění do uzavřeného oddílu až na 28 dnů, s výjimkou doby stanovené k plnění určených úkolů programu zacházení, celodenní umístění do uzavřeného oddílu až na 20 dnů, nebo samovazba až na 20 dnů. Stejně se postupuje i při kázeňském trestu celodenního umístění do uzavřeného oddílu s tím rozdílem, že odsouzený je povinen vykonávat úklidové práce a práce nezbytné k zajištění běžného provozu ve věznici.

Dozorce: *„Když jsou sami na cele, tak otravují, nic si neseženou, chtějí pořád něco od tebe. Na baráku se to pak ztratí.“*

Vězeň může dále pocítit odlišné podmínky ve věznicích, co se týče vybavenosti oddílů, možností pracovního zařazení, sportovně-kulturního zázemí, jisté autonomie, která je mu zde dána a samozřejmě ve skladbě odsouzených, která bude odvislá od zákonných i vězeňských podmínek. Typ věznice a stupeň zabezpečení bude jen jednou z mnoha proměnných, která zdaleka nemusí být kruciální.

Obecně se dá říci, že se stejnou intenzitou jako odlišný stupeň zabezpečení, se do průběhu VTOS promítá celkový charakter věznice. Jsou věznice se zesílenými stavebně-bezpečnostními prvky (Věznice Plzeň, Mírov), věznice jako takové původně vystavené (Vázební věznice Praha-Pankrác), nebo zařízení, která byla časem na věznice přestavena (Věznice Jiřice, Valdice). V rámci jedné věznice se mohou nacházet oddíly s různými stupni zabezpečení. Obvykle to budou dva stupně blízké, tedy nízký a střední, nebo střední a vysoký. Materiální vybavení či vzhled těchto oddílů už však bude odvislý od celkového charakteru věznice (kapacita, architektonické řešení či materiální vybavenost věznice).

Vychovatel: *„Čím víc je na oddíle lidí, tím snáz se mezi nima jeden problémový ztratí, ostatní ho uživí, postarají se, postaví se za šikanovaného. Když máš na cele třeba jen 2 lidi, tak se něco takového těžko odhalí.“*

Jak velké kolektivy ale naopak svědčí odsouzeným? Obecně se zaměstnanci shodují, že i příliš velké hloučky jsou potenciálním nebezpečím. Je zde větší riziko napadení či okradení, hůře se zde budou dodržovat zásady diferenciací, jelikož cely na oddílech jsou v určitých časech stanovených harmonogramem otevřené, a odsouzení se tak potkávají nejen v rámci své cely, ale i celého oddílu.

Zajišťování každodenního režimu ve věznici se pak obvykle provádí buď po celách, nebo po celých oddílech (např. výdej stravy, výměny ložního prádla). Rozhodující pro režimová opatření je charakter oddílu a rizikovost zde umístěných vězňů. Činnosti pak probíhají tak, aby se předešlo kontaktu odsouzených z různých skupin, zejména agresorů a na druhé straně možných obětí násilí.

Problémem je i příliš velká fluktuace jak pro fungování kolektivu, tak pro práci zaměstnanců. Nejstabilnější jsou oddíly pracujících, kam se obvykle vybírají odsouzení s delšími tresty. Naopak třeba nástupní oddíl je pouze jakousi přestupní stanicí před tím, než odsouzený bude umístěn na standardní oddíl, kde již bude vykonávat vlastní trest.

Psycholog: „Rozhodně je lepší stabilní oddíl, tady ví, co od koho můžou čekat, u koho se třeba otevřít, nebo komu se svěřit. Vytváří se mezi nima důvěra.“

Dozorce: „Lepší jsou delší tresty a stabilní oddíly. Obecně je horší, když jdeš do cizího prostředí, zaměstnanci neví, co si na koho můžou dovolit.“

4.1 Oddíly ve věznici

Každá věznice je rozdělena na jednotlivé oddíly, které odpovídají organizaci z hlediska stupňů zabezpečení. Při splnění tohoto zákonného požadavku je pak zásadní především pracovní zařazení odsouzených, případně jejich charakteristika z hlediska určitých specifických potřeb na zacházení. Napříč oddíly je pak možné shledat určité rozdíly v nastaveném režimu a v některých případech i v jejich vybavení, které je vězňům nabízeno.

V obecné rovině jsou oddíly rozděleny na *nástupní, výstupní a standardní oddíl*. Na zcela odlišném režimu pak fungují tzv. *specializované oddíly*

s protidrogovým režimem. Vyhláška MS rozlišuje dále mezi příjmovým a nástupním oddílem věznice. Toto je opět vyústěním snahy o důslednou separaci odsouzených do doby, než je vyhodnocena jejich osobnost.

Do přijímacího oddílu (§ 6 vyhláška MS) se umísťují nově nastoupení vězni. Během této doby se vyhodnocují vnější a vnitřní rizika, provede se lékařská prohlídka a další diagnostická vyšetření. Ke konci pobytu má každý vězeň přiřazen stupeň zabezpečení, a je tak možné rozhodnout o jeho umístění do konkrétní věznice. V této fázi si odsouzený může zažádat o preferovanou věznici a jeho žádost se přes vychovatele zasílá na dispečerské středisko, které k ní může, ale i nemusí přihlížet. Nejde totiž o standardní žádost o přemístění, která již má jisté oficiální náležitosti a v případě nevyhovění musí být i odůvodněna. Tu je však možné podat až na standardním oddíle.

Po absolvování přijímacího pobytu se odsouzený umístí do nástupního oddílu (§ 8 tamtéž). Umísťování na jednotlivé oddíly je pravomoc vedoucího oddělení výkonu trestu, ubytování na jednotlivé cely již provádí vychovatel, a to podle organizačních či bezpečnostních kritérií. Při rozdělování na oddíly se přihlíží v první řadě k určenému stupni zabezpečení, recidivě, osobnostním charakteristikám a zejména také k pracovnímu zařazení. Oddíly mají totiž po většině stanovený režim podle vnitřní režie prováděné práce.

Vychovatel pak při ubytování na jednotlivé cely může přihlížet k osobním preferencím odsouzených a stejně tak na této úrovni může do procesu zasahovat i osoba barákového, tedy vybraný vězeň z řad odsouzených na daném oddíle, který má za úkol zabezpečovat zde kázeň a pořádek (viz dále). V tomto ohledu je tedy důležité i to, jak bude vězeň zapadat do místního kolektivu a bude s barákovým vycházet.

Oddíly jinak v obecné rovině fungují v obdobném režimu. Harmonogram dne je přizpůsoben zejména pracovnímu zařazení osob.¹²⁴ Programy zacházení vězni plní ve svém volném čase a jejich nabídka je odvislá od finančních

¹²⁴ Tak například vězni zařazení do práce ve vnitřní režii vězeňské kuchyně mají budíček ve 4 h ráno. Na běžném oddíle je tento čas posunut až na 6 h ranní.

a personálních kapacit dané věznice. Ne všechny oddíly v rámci jedné věznice však disponují stejnými možnostmi. Ve výzkumné věznici byly zdaleka největší možnosti volnočasového vyžití nabízeny odsouzeným na specializovaném oddíle. Na specializované oddíly jsou umisťováni jen vybraní odsouzení na základě posouzení odborných zaměstnanců. Ačkoliv sem někteří jedinci mohou být zařazeni i opakovaně v případě dalšího pobytu ve VTOS, tak v momentě, kdy je osoba pozitivně testovaná na nález OPL, znamená to její okamžité vyřazení.

Na specializovaném oddíle (dále též SpO) odsouzení nepracují, neplatí náklady výkonu trestu, ale jsou maximálně vytíženi programem zacházení. Jsou ubytováni po menších počtech (2-4 na jedné cele). Snahou zaměstnanců je postupem přikládat na odsouzeného více zodpovědnosti a nechávat zajištění chodu oddílu na nich samotných.

Aktivity se zde plní v komunitách, ve kterých je hlavním principem fungování kooperativní orientace.¹²⁵ Tím je vytvářeno zázemí pro oboustrannou důvěru. Odsouzení se zde znají navzájem díky společným aktivitám a pravidelným setkáváním na komunitě. Zde se rozhoduje většinou, každý má prostor k vyjádření, jsou vyzdvihováni nejaktivnější členové týdně a upozorňuje se i na nedostatky. Aktivity připomínají klasické terapeutické komunity. Tím se utváří mezi odsouzenými vědomí „my“ jako skupiny a vzniká prostor ke kooperativnímu jednání. Podle zaměstnanců zde díky tomu vzniká větší jistota a koheze, což vede i k utužování zdravého sebevědomí jejích členů.¹²⁶

Vychovatelé SpO: *„Když je vidím na nástupáku, tak jsou zvlíčený, vynervovaný, říkáme jim, že tady se uklidní, je to i tím prostředím, tady je čisto, dbáme na kontroly úklidu. Na baráku dostane jen snídani a má třeba klid až do oběda, tady je furt něco, rozcvička, terapie, práce venku, i v dopisech si „stěžují“, že nemají čas ani psát. Nejhorší to je, než si zvyknou na řád. Když tu jsou po*

¹²⁵ Tedy zaměření zájmů na všechny členy skupiny, nejen na své vlastní (tzv. noscentrický přístup).

¹²⁶ Srovnej Výrost, Slaměník a Sollárová, 2019.

*druhý, myslí si, jak to zvládnou levou zadní, myslí si, že to znají ...
Ve skutečnosti se oddíl tolik neliší oproti běžným oddílům v trestu, ale mají
tu lepší vybavení, jiný motivační systém. “*

Výstupní oddíly by měly plnit funkci přípravy odsouzeného na konec trestu a návrat do běžného života. Je zde tedy mnohem větší prostor na samostatnost než v rámci běžných oddílů. Vězni si například mohou sami vařit či prát. Oddíly jsou však kapacitně omezené. Také proto se jedná o vybraná místa a ne každému odsouzenému je zaručeno, že se sem na poslední půl rok svého trestu dostane. Zákon o VTOS totiž zmiňuje pouze možnost zřízení výstupních oddílů.¹²⁷

Rizikovní jedinci mohou být umístěni na krizový oddíl. Pokud odsouzený nahlásí, že má obavu o svůj život, a z toho důvodu nemůže být ubytován mezi ostatními, pak je izolován právě zde. Podle slov dozorce se na „krizovce“ však obvykle točí stále stejní jedinci. Mnohdy je to z důvodu toho, že umístěním na krizový oddíl se snaží domoci určité medikamentace, nebo neumějí vycházet v kolektivu s ostatními spoluvězni. Nadělají si zde dluhy, které nejsou schopni splácet, a tak se raději nechají přemístit.

Dozorce: „Řekne, že se bojí o svůj život, a tak ho umístí na krizovku. Když jsou problémoví, tak je třeba dočasně přemístit do jiný věznice, ale tam taky moc dlouho nevydrží, takže je za chvíli máme zpátky. S takovýma se nedá moc dělat, většinu času jsou na krizovce, nebo na zelený¹²⁸. Na oddíle jim hrozí, že je zbijou, většinou nasekají dluhy, nebo si proti sobě někoho poštvou, takže je lepší je oddělit.“

¹²⁷ § 74 odst. 1 zákon o VTOS: „Ve věznicích lze zřídit výstupní oddíly, do kterých se přiměřenou dobu před očekávaným skončením výkonu trestu zpravidla zařazují odsouzení, kterým byl uložen trest na dobu delší než 3 roky, a odsouzení, jimž je třeba pomáhat při vytváření příznivých podmínek pro soběstačný život v souladu se zákonem.“

¹²⁸ Bezpečnostní cely, které jsou celopolstrované, bez jakéhokoliv vybavení. Vězeň zde nemá k dispozici žádné předměty či osobní věci.

Do standardních oddílů pro pracující se promítá nastavený pracovní režim. Odsouzení jsou jednak díky práci časově vytíženi, tudíž je zahálka nevede k provádění různých diverzních akcí (rvačky, sebepoškozování, kšeftování se zakázanými předměty). U většiny pracujících je obvyklá tendence si práci spíše udržet, což je motivuje k dodržování vnitřního řádu a snaze vycházet se zaměstnanci věznice. Do místní atmosféry se promítá i to, že jsou pracující odsouzení do jisté míry finančně soběstační.

4.2 Dichotomie “hodných a zlých“ (problematika prvotrestaných a recidivistů, vysoký a nízký stupeň zabezpečení, doživotní tresty)

Při otázce, jak osoby ve vězení diferencovat se ptáme zejména na to, jak identifikovat více rizikové jedince, kteří mohou na oddíle vytvářet patologické prostředí a ty, kteří mohou ostatním spoluvězňům předávat kriminální návyky. Zpravidla se takto mohou jevit vězni, kteří ve VTOS strávili delší dobu anebo ti, kteří jsou ve VTOS opakovaně. Stejně tak mohou být za více nebezpečné a problematické vězně považováni odsouzení za zvlášť závažné zločiny, zpravidla násilného charakteru, nebo za vybrané zločiny podle § 88 TZ¹²⁹, případně odsouzení na doživotí. Toto vše jsou parametry, jež automaticky zařazují vězně do vysokého stupně zabezpečení.

Již je nám známo, že samotná diferenciace nebude spočívat jen v jednoduchém systému separování recidivistů od prvopachatelů. V prostředí vězení je navíc pro práci s odsouzenými důležitější než běžné pojetí recidivy (ve smyslu penologickém¹³⁰), označení „psychologický recidivista“, který by v tomto prostředí nacházející se prvně, tak ze své podstaty nebude schopen přijmout jakýkoliv řád či autoritu. Takový jedinec bude ve věznici páchat opakované přestupky vůči interním normám, bude často kázeňsky trestán

129 Podle tohoto kritéria, jsou vězni ve výkonu vazby ubytováni odděleně od ostatních.

130 Toto označení recidivy je naplněno v momentě, kdy je odsouzený alespoň podruhé ve VTOS.

či přemístován kvůli neschopnosti zapadnout do kolektivu a přijmout vnitřní řád, případně bude umístěn na krizový oddíl.¹³¹ V tomto smyslu tedy bude důležitější, zda osoba naplňuje označení nikoli prvovězňeného, nýbrž prvotrestaného¹³². Pro takového jedince pak bude nutné volit vhodné umístění na oddíl (celu), případně způsob zacházení. Tyto vlastnosti se však nutně nemusí vázat na výše jmenované právní kategorie (tj. osoba recidivista či pachatel trestné činnosti násilného charakteru). Podle názoru většiny respondentů jsou v obecné míře takto problematičtí zejména pachatelé drobné majetkové kriminality a zejména uživatelé drog.

Dozorce: „*Nejhorší jsou takoví ty zlodějčci, co se ti sem opakovaně vracejí a už to mají v podstatě jako zaměstnání.*“

Jednoznačná shoda mezi zaměstnanci panuje v pohledu na odsouzené podle rozdílu trestní sazby. Z našeho průzkumu vyplývá, že v chování vězňených osob se zásadně projevuje to, zda mají odsouzení uložený jednorázový delší trest, nebo jsou opakovaně trestáni za krátkodobé přečiny. Vězni s delšími tresty jsou obecně považováni za snazší pro práci dozorců i odborných zaměstnanců.

Vychovatel: „*Lepší vrah, než blbeček, co jde za 3 měsíce domů.*“

Toto do jisté míry odporuje obecně zažitě představě *nebezpečný vězeň = vysoký trest*. Problémy představují zejména vězni s krátkými trestními sazbami, kde je obvykle těžké navázat dlouhodobější spolupráci. Náročné je i jejich zařazení do práce kvůli zdlouhavé administrativě. Vězni s krátkými tresty (zhruba do půl roku) tak obvykle nemají možnost být zařazení do práce.

¹³¹ Například na krizovém oddíle, kde se kumulují osoby s vysokým rozpoznáním rizikem, je proto striktně dodržována diferenciacie a odsouzení jsou zde ubytováni maximálně po dvou.

¹³² Konkrétně u mladistvých pachatelů je toto markantní. Přestože VTOS vykonávají poprvé, tak mají často za sebou předchozí pobyty v nápravných zařízeních pro mládež, což se však na jejich zařazení ve věznici neprojevuje a přistupuje se k nim jako k prvopachatelům.

Dozorci: „*Ti s kratšími tresty jsou většinou drzejší, víc si dovolí, dělají největší bordel ... Víc v pohodě jsou céčkaři než béčkaři, umí se chovat a ví, kdy tě můžou otrávit. Nedovolí si psát nějaké stížnosti.*“

Ne vždy tedy musí být recidivisté těžko zvladatelní. Adaptační procesy ve VTOS totiž fungují odlišně oproti běžnému životu. Vězeň musí do místního kolektivu zapadnout, i když se může jednat o pouhou přetvářku. Pokud bude naopak v opozici vůči kolektivu, může se stát, že spoluvězni toho zneužijí.

Psycholog: „*Hrozí, že přístup “vy jste jiní” odnesou. Nejlepší je neponižovat se a ani úplně nezapadnout do té subkultury.*“

Ze získaných výpovědí vyplývá, že opakované pobyty ve VTOS osobu učí být konformní se systémem, což na jedné straně přispívá k jeho méně konfliktnímu průběhu trestu (zejména z pohledu dozorců), nicméně i přesto se respondenti shodují, že s každým dalším trestem jsou odsouzení pobytem ve vězení ovlivněni. Učí se obelhávat vnitřní řád či manipulovat se zaměstnanci (pohled psychologů a vychovatelů).

U recidivistů není nástup do vězení tak stresovou záležitostí, jelikož zdejší prostředí je jim známé a ví, co již mají zhruba očekávat. Záležitostí však také na tom, jak dlouhá je pauza mezi jednotlivými pobyty za mřížemi. Obecně z výpovědí usuzujeme, že pokud se osoba vrací po více než po 10 letech, tak pobyt probíhá obdobně jako u prvovězněného. Způsob výkonu trestu se totiž mění, odsouzení stárnou, čili i jejich přístup k trestu je jiný (typické je pro věkově starší odsouzené motto “chci mít klid a odsedět si to svoje”). Obvykle také u starších jedinců nefigurují drogy, což je významný rizikový činitel.

Dozorci: „*Prvotrestí jsou mezi vícetresty rizikem. Když bude chodit a říkat “já mezi vás nepatřím” nebo “vy jste horší”, tak si ho hodně rychle srovnají.*“

Názor respondentů na recidivisty se částečně lišil napříč oddíly i zařazením zaměstnanců na konkrétní pozici. Rozhodně však mezi probandy nepanuje jednoznačná shoda na ztíženou práci s vícetrestanými osobami. Na druhé straně vyhlídka na jejich polepšení je v očích zaměstnanců mizivá. Problematicky se recidivisté jednoznačně jeví zaměstnancům na SpO. Právě zde je jejich návyk na prostředí kritický, protože do kolektivu nastupují s vidinou, že již znají místní požadavky, orientují se v aktivitách komunity, a proto mají pocit, že pobyt zde hravě zvládnou. Podle vychovatelů je toto největší chyba v přístupu a opakovaně trestání pak působí rušivě i na ostatní odsouzené.

Může se stát, že i prvotrestané osoby nebudou zpočátku akceptovat vnitřní řád. Buďto se bude jednat o odsouzené, kteří přijdou zvenčí s určitou představou vězeňského života a jejich snahou je dokázat si svou převahu nad ostatními. Těžko se tak přizpůsobí nějaké autoritě a zpočátku si budou vynucovat jisté nestandardní požadavky od personálu, anebo půjde o mladistvé pachatele či odsouzené ve věku mladých dospělých, kteří ačkoliv jsou ve věznicí poprvé, tak za sebou mohou mít zkušenosti z jiných výchovných zařízení.

Mladiství jsou obecně zaměstnanci i vězněnými osobami považováni za nejvíce problematickou skupinu ve VTOS, kvůli nízké zodpovědnosti a vysoké agresivitě. Obvykle nejsou schopni podrobit se rozhodnutí, které není po jejich vůli, a v kolektivu si potřebují dokazovat svou sílu. Tací se rádi pochlubí i personálu se svými prohřešky na svobodě, mluví o svém trestném činu, spíše však jako o hrdinském, kdy například museli bránit někoho blízkého, nebo jako o nespravedlivě potrestaném.

Většina zaměstnanců se shoduje na tom, že pokud je osoba více jak podruhé ve VTOS, pak je zde jen malá šance na nápravu. Nicméně potřeba striktního rozřazování je vnímána všemi jako zcela nezbytná. Prisonizace se totiž bude projevovat v různé míře u každého vězně i u prvotrestaného a její přenos tudíž také. Pokud ji však chápeme bez negativní konotace penologické vědy, může prisonizace pro odsouzeného znamenat i jistý přínos, a to ve smyslu pochopení hierarchie, jaká ve věznicích panuje a splynutí s vězeňskou kulturou.

Dozorce: *„Prvotresti více otravují, píšou si stížnosti, to si recidivista nedovolí, ten ví, kdy tě může obtěžovat a kdy ne.“*

Vychovatel: *„Když se prvotrest s recidivistou nepotká, tak je to určitě lepší. Prvotrest je slušnější, snaží se být ustrojený, není ještě tak zasažen systémem.“*

Následující výpověď jednoho z vychovatelů poukazuje na další důležitý fakt a tím je zohlednění zjevné (viditelné) recidivy a skutečných let strávených za mřížemi. Pro současný systém diferenciací se bere v potaz pouze počet předchozích nepodmíněných trestů, nikoliv doba jejich trvání. Otázka samotné recidivy tedy není jediným zcela směrodatným údajem o osobě, ačkoliv je společně s aktuálním trestným činem jedním z kritérií pro zařazení do stupně zabezpečení.

Vychovatel: *„Dříve soudy zohledňovaly po kolikátý je ve výkonu (myšleno VTOS, pozn. autorky), a hlavně kolik má dohromady odsezení, podle mě, kolik má odsezení za celý život je důležitější než ten aktuální trestný čin, takový je tu pak bije, šikanuje je. Za 30 let jsem takového, co by se polepšil, nezažil, víc jak po druhý v trestu, tak je, podle mě hotovej.“*

Mohlo by se též zdát, že ve vysokém stupni zabezpečení panují zhoršené podmínky, jednak kvůli zařazování odsouzených s vyššími rozpoznávanými riziky a též kvůli omezeným možnostem jejich pohybu. Obecně zažitá představa může být vnímat věznice s vyšší ostrahou jako místa nekázně a neklidu.

Uvolněnější režim, zejména v nižších stupních zabezpečení, však nutně nemusí znamenat, že se zde odsouzení projevují více ukázněným chováním. Z průzkumu se naopak dozvídáme, že v jediném oddíle středního stupně zabezpečení Věznice jsou u odsouzených shledávány větší problémy s chováním než v ostatních oddílech s VSZ. Podle výpovědí vychovatelů se

odsouzení cítí „nepostižitelní“ a mírnější režim má naopak neblahý vliv na jejich uvolněné mravy.

Dozorce: *„Na béčku jsou krátký tresty, pořád se tam řeší půlky, jsou tam za blbosti a jsou tam víc rozjívěný a vdrzlejší. Furt se vzpouzí řádu ... Čím delší trest a závažnější, tím jsou víc krotký a smířený s délkou trestu.“*

Tento pohled dozorce na vězně ve zvýšené ostraze (podle dřívější typizace věznic „dělkaře“) opět není mezi respondenty ojedinělý, ačkoliv v běžné populaci je zakořeněn archetyp vnímání pachatele jako nebezpečného podle spáchaného zločinu, zejména násilného charakteru.¹³³ Rozdíl však může nastat během pobytu za mřížemi, zejména schopností socializace a přijmutím viny. Následující výpověď rovněž hovoří za snazší práci s „dělkaři“ i přes charakter jejich trestné činnosti.

Dozorce: *„Dělkaři jsou nejvíc v pohodě. Ti vědí, že mají dlouhý tresty a chtějí mít klid.“*

Zde se projevuje rozdíl mezi osobnostní pachatele a jeho přístupem k uloženému trestu. Přestože vězni mohou za mřížemi bezproblémově fungovat, neznamená to, že přijali svoji vinu, což je obvykle hlavním krokem k nápravě odsouzeného. Vinu pocítují spíše pachatelé nedbalostních trestných činů, nikoliv opakovaných či předem promyšlených deliktů (Čírtková, 2009). Proto je zejména na oddílech pro vězně se zvýšenou ostrahou předpokladem důsledná diferenciací a ubytování na klasických celách, nikoliv ložnicích. V tomto případě se jedná zejména o zabránění přenosu kriminálního vzorce myšlení.

Ve VTOS také panuje úplně odlišné vnímání doživotních trestů, než je tomu ze strany běžné populace. Zaměstnanci se shodují, že doživotně odsouzení vězni jsou obvykle klidní, smíření s trestem a s vězeňským režimem

¹³³ Viz například výzkum Sociologického ústavu AV ČR *Názory na tresty*.

jsou konformní. V běžném životě mnohdy neumějí žít, ale na vězeňský řád si po čase dokážou zvyknout. Ačkoliv tedy podle obecně panujících představ již nemají co ztratit, tudíž by se dalo čekat, že budou jedni z nejvíce rizikových vězňů, tak tomu tak po většině není. Odsouzení ve věznici se zvýšenou ostrahou mají navíc omezený režim, co se týče volného pohybu po oddíle či v práci, většinu času tak tráví uzamčeni na celách.

V různých stupních zabezpečení navíc funguje zcela jiná hierarchie vztahů nadřízenosti a podřízenosti mezi odsouzenými. Ve středním stupni zabezpečení se mohou vyskytnout i pachatelé násilných trestných činů (díky moderaci původního stupně zabezpečení). Ti jsou na jedné straně na oko ostrakizováni ze strany spoluvězňů před vězeňským personálem, ve skutečnosti se však spíše těší respektu ze strany vězeňského kolektivu. Často pak tyto osoby zastávají pozici barákového, jelikož mezi spoluvězni jsou považováni za skutečnou autoritu a umějí si zjednat pořádek.

Dozorce: „Barákového nikdy nebude dělat prvotrest, to by musel být dvoumetrový chlap, s nějakým vysokým trestem ... A tady je rozdíl mezi céčkem a béčkem. V céčku může být klidně barákový prvotrest a oni ho budou respektovat, ale v béčku těžko. Vícetrest s tebou dokáže komunikovat, říct si svůj názor.“

4.3 Práva a povinnosti vězňů podle zařazení

Vězeňský řád (ve smyslu výchovném) je postaven na jednoduchém principu kázeňských odměn a trestů. Nemusí však vždy mnohdy nutně dojít až na kázeňské potrestání, ale jedinci, který není konformní zkrátka nejsou poskytována jistá privilegia či výhody. Problematický je zde především kolektiv vězňů, který osobu může deformovat, což potvrzují i výpovědi většiny respondentů (zejména dozorců).

Toto může odporovat zaběhnuté představě vězně, který buď zapadá do vězeňského kolektivu a tím pádem je postrachem pro personál, anebo naopak, kolektivu se straní a s personálem je jedna ruka. Obvykle totiž bude vězeň, který je největší autoritou ve vězeňské komunitě zároveň kooperovat i s personálem, zejména s vychovateli.

Ze zákonných norem sice již před lety vymizelo ustanovení umožňující VS ČR zaměstnávat z řad odsouzených tzv. *barákové*, nicméně v praxi se tato pozice zachovala. Z právního hlediska bylo postavení barákových problematické kvůli tomu, že umožňovalo výsadní postavení těmto vybraným osobám, což jde proti zásadě rovných práv všech odsouzených (§ 15 zákon o VTOS). Momentálně osoby barákových plní neoficiální úlohu zajišťování kázně a pořádku mezi spoluvězni, spolupracují s vychovateli nebo pomáhají s vyřizováním drobných záležitostí oddílu (např. roznos letáků apod.).

Zákon připouští určité rozlišování osob na základě vnější a vnitřní diference, zejména co se týče různých motivačních výhod a pracovního zařazení. Odsouzení s nízkým a středním stupněm, výjimečně i s vysokým stupněm zabezpečení mohou využívat jistých úlev spočívajících například v opuštění věznice v souvislosti s návštěvou (až na 24 hod.) nebo v účasti na různých akcích pořádaných mimo věznici (tzv. extramurální aktivity). Možnost opuštění věznice je pro odsouzené samozřejmě tím nejvyšším motivačním činitelem.¹³⁴

134 Vyhláška MS § 51 odst. 3 **NSZ**: „V mimopracovní době se odsouzeným umožňuje volný pohyb mimo věznici, a to k účasti na akcích kulturně výchovných a osvětových, sportovních, bohoslužbách a k návštěvám zdravotnických, rehabilitačních a obdobných zařízení, na základě povolení ředitele věznice, který rozhodne, zda budou doprovázeni zaměstnancem Vězeňské služby.“

odst. 5 „Návštěvy odsouzených se uskutečňují zpravidla bez dohledu zaměstnance Vězeňské služby. V souvislosti s návštěvou může ředitel věznice povolit odsouzenému dočasně opustit věznici nejdéle na dobu 24 hod.; o povolení dočasného opuštění věznice se odsouzenému vydá rozhodnutí ředitele věznice o povolení opustit věznici s vyznačením prostoru, kde a po jakou dobu se může zdržovat.“

§ 52 odst 4 **SSZ**: „Odsouzeným, u nichž lze předpokládat, že toho nezneužijí, může ředitel věznice povolit volný pohyb mimo věznici při plnění pracovních úkolů; dohled nad jejich pracovní činností provádí ředitelem věznice určený zaměstnanec Vězeňské služby nejméně jedenkrát týdně.“

odst. 8: „Návštěvy odsouzených se uskutečňují zpravidla za dohledu zaměstnance Vězeňské

Zákon stanoví obecné předpoklady pro možnost opuštění věznice (záleží zejména na stupni zabezpečení), ale roli hrají též další podzákonná kritéria, zejména stanovení PSVD či plnění programu zacházení. Zákon o VTOS rovněž umožňuje uložit jako formu nejvyšší kázeňské odměny přerušení výkonu trestu (§ 56 zákon o VTOS)¹³⁵. Tato výhoda může být poskytována až na dobu 20 dnů, které se započítávají do celkového trestu. Vyhláška pak specifikuje, že v případě udělení propustky k opuštění věznice se přihlíží jednak k trestné činnosti odsouzeného, délce trestu, typu věznice a stupni zabezpečení a v neposlední řadě i k chování během výkonu trestu (§ 57 odst. 8 vyhláška MS).

Rozdíl mezi stupni zabezpečení je dán také v možnostech pracovního zařazení. Práci odsouzeným zajišťuje jak sama věznice, tak soukromé podnikatelské subjekty. Na pracovištích odsouzení podléhají kontrole zaměstnanců od podnikatelského subjektu, který danou činnost provozuje a zároveň od zaměstnanců VS ČR, kteří dohlížejí na kázeň a pořádek. Intervaly kontrol jsou odvislé od stupně zabezpečení, stejně tak míra kontroly od uniformované stráže, případně od civilních zaměstnanců, tj. mistrů.

služby. V souvislosti s návštěvou může ředitel věznice povolit odsouzenému dočasně opustit věznici nejdéle na dobu 24 hod., o povolení dočasného opuštění věznice se odsouzenému vydá rozhodnutí ředitele věznice o povolení opustit věznici s vyznačením prostoru, kde a po jakou dobu se může zdržovat.“

§ 53 odst. 3 **VSZ**: „Odsouzení pracují zpravidla na pracovištích uvnitř věznice nebo na střežených pracovištích mimo věznici.“

odst. 4: „Odsouzení, u nichž lze předpokládat, že toho nezneužijí, mohou být zaměstnáni na nestřežených pracovištích mimo věznici.“

odst. 7: „Návštěvy odsouzených se uskutečňují zpravidla za dohledu zaměstnance Vězeňské služby. V souvislosti s návštěvou může odsouzeným uvedeným v odstavci 6 ředitel věznice povolit dočasně opustit věznici nejdéle na dobu 24 hod.; o povolení dočasného opuštění věznice se odsouzenému vydá rozhodnutí ředitele věznice o povolení opustit věznici s vyznačením prostoru, kde a po jakou dobu se může zdržovat.“

135 odst. 1: „V případě úspěšného plnění programu zacházení a dosahování účelu výkonu trestu může ředitel věznice formou odměny přerušit výkon trestu odsouzenému až na 20 dnů během kalendářního roku. Doba přerušení se počítá do výkonu trestu.“

odst. 2: „Pro naléhavé rodinné důvody může ředitel věznice přerušit odsouzenému výkon trestu až na 10 dnů během kalendářního roku.“

odst. 3: „Je-li třeba odsouzenému neodkladně poskytnout zdravotní službu, kterou nelze zajistit ve věznici nebo ve specializovaném zdravotnickém zařízení Vězeňské služby, může ředitel věznice na nezbytně nutnou dobu výkon trestu odsouzenému přerušit. Pokud si odsouzený újmu na zdraví nezpůsobil úmyslně, doba přerušení výkonu trestu nepřesahující 30 dnů v kalendářním roce se započítává do doby výkonu trestu.“

Dozorci: „*Na nestřeženém pracovišti mají volnější režim, jsou taky dýl otevřený ... Mohou se pohybovat mimo kriminál, a ne být celý den na oddíle mezi stejnýma lidma.*“

Odsouzení mohou pracovat ve vnitřních prostorech věznice, což jsou obvykle střežená pracoviště s dohledem příslušníků VS ČR, nebo na pracovištích umístěných mimo objekt věznice. Pracoviště mimo věznici jsou zpravidla nestřežená místa, nebo se jedná o pracoviště s tzv. volným pohybem. Volný pohyb umožňuje odsouzenému projít branou věznice, dále samostatný přesun na určené trase mezi věznicí a pracovištěm a následný návrat v určené době.¹³⁶ Vyhláška MS stanoví, že volný pohyb lze udělit pouze odsouzeným s nízkým nebo středním stupněm zabezpečení.

Nestřežená pracoviště mimo věznici jsou místa, na kterých nejsou k zabránění útěku používány prostředky VS ČR a kontrolní činnost je zabezpečována určeným zaměstnancem.¹³⁷ Odsouzení s nízkým, středním nebo výjimečně i vysokým stupněm zabezpečení mohou pracovat na nestřeženém pracovišti mimo věznici. Podle předpisů (vyhláška MS) pracují odsouzení v NSZ zpravidla mimo věznici. Střežená pracoviště jsou pak určena především pro zvýšenou ostrahu. Tito odsouzení mohou též vykonávat vhodnou práci na celách.¹³⁸

Zákonem jsou tedy dána obecná kritéria, která je nutné naplnit, nicméně je zde nechána určitá míra subjektivního posouzení vězeňským zaměstnancům. V případě možnosti opuštění věznice hraje roli jednak zařazení do PSVD, dále pak chování odsouzeného, které se projeví v jeho hodnocení programu

¹³⁶ Kontroly jsou zde prováděny namátkově nejméně jednou týdně.

¹³⁷ Zde jsou kontroly prováděny v časových intervalech dle typu zabezpečení, čili pro nízký stupeň zabezpečení je to jednou týdně, pro střední stupeň jednou za hodinu a pro vysoký stupeň jednou za 45 minut (§ 51–55). Pracoviště umístěná uvnitř věznice jsou pak obvykle střežená, což znamená, že odsouzení jsou pod dohledem příslušníků a k zabránění útěku jsou využívány prostředky vězeňské a justiční stráže. Dohled příslušníků VS ČR spočívá ve vizuální kontrole odsouzených, nad dodržováním kázně a pořádku.

¹³⁸ Kontroly na střežených pracovištích jsou prováděny dle intervalu určeného ředitelem věznice, pouze u zvýšené ostrahy jsou stanoveny na jednou za 30 min.

zacházení a samozřejmě se přihlíží k možným kázeňským odměnám či trestům v průběhu výkonu nepodmíněného trestu.

Vychovatel je ten, který sepisuje návrhy na přerušení trestu (čili opuštění věznice na dobu delší než 24 hod nebo v souvislosti s pracovní činností), což dále schvaluje komise a v konečné fázi o něm rozhoduje ředitel věznice. V případě zařazení do vyšší PSVD (pro které jsou obecně nastaveny shodné podmínky ve všech věznicích), je třeba opětovné vyhodnocení PZ, na které opět musí reagovat vychovatel svým návrhem na přerušení trestu. Do procesu pak zasahuje zejména psycholog, který posuzuje osobnost vězně a jím spáchaný trestný čin.

Dle slov vychovatelů je jistým zažitým pravidlem, že vězeň, ještě před tím, než je mu udělena možnost přerušení trestu, musí být v tomto směru prověřený. Tedy nejdříve je mu umožněno účastnit se extramurálních aktivit, následně může mít udělen volný pohyb v souvislosti s pracovní činností a následně má možnost ucházet se i o tuto nejvyšší odměnu.

Vychovatel: *„Musí být prověřený, nejdřív má povoleny extramurálky, pak mu může být udělen volný pohyb a pak se třeba dočká i propustky. To je pro ně vysoká motivace, když můžou být třeba na Vánoce doma.“*

Věznice průběžně vykazují počty udělených propustek¹³⁹. Je tedy dbáno, aby i v rámci VSZ byla tato možnost v jisté míře realizována jako výrazný motivační prvek pro odsouzené. Přestože je v tomto zákon poměrně benevolentní a umožňuje tyto výhody udělovat i ve vyšší ostraze, tak sami vychovatelé připouští, že i přes snahu individuálně hodnotit odsouzené napříč stupni zabezpečení, bude vždy větší pravděpodobnost pro udělení propustek v nižším stupni zabezpečení a u odsouzených s méně závažnou kriminalitou.

139 Kontrolu v těchto případech provádí Generální ředitelství VS ČR.

Vychovatel: *„Ředitel tím jde v podstatě s kůží na trh a nikdo si asi nelajzne pustit céčkaře, co je agresivní a bude mít násilnou trestnou činnost. Je to namátkově, ale u nestřežených pracovišť se u nás navrhuje propustka ob dva měsíce, u volného pohybu je to jednou za měsíc.“*

Rozdíl mezi stupni zabezpečení je též v rozdílné sebereprezentaci odsouzených. Odsouzení jsou ve věznicích vystrojováni ústavním oděvem (tzv. „sintry“), ovšem v určitých případech mohou nosit civilní oděv. Vlastní oděv a obuv mohou užívat při sportovních aktivitách nebo při vycházkách, nesmí jej však kombinovat s ústavními věcmi. Odsouzení ve SSZ a mladiství jej navíc mohou nosit v průběhu návštěv a při akcích pořádaných mimo věznici. V nízkém stupni zabezpečení dokonce odsouzení mohou nosit vlastní oděv kdykoliv mimo pracovní dobu.¹⁴⁰

Třídícím systémem mezi odsouzenými je i již zmíněný motivační systém PSVD. Zařazení do určité skupiny PSVD je možné až po vyhodnocení programu zacházení, což se děje po 3 měsících ve věznici s ostrahou a po 6 měsících ve věznici se zvýšenou ostrahou. Návrh může dát kdokoliv z odborných zaměstnanců a konečné rozhodnutí je opět na vychovateli.

Speciální pedagog: *„Vychovatel třeba vodí do posilovny jenom první PSVD. Vychovatel si o tom může rozhodnout sám, aby ho donutil dostat se do jedničky ... Pak jsou nějaké specifické výhody, třeba když je hokej, tak můžou koukat dýl, nebo navštěvují hudebnu. Když jsou akce mimo věznici, tak většinou berou jen ty s první diferencí ... Půlky jsou samozřejmě nejvíc.“*

140 § 18 odst. 2 Vyhláška MS: *„Vlastní sportovní oděv a sportovní obuv mohou odsouzení používat pouze při tělovýchovných a sportovních aktivitách a v průběhu vycházek.*

§ 18 odst. 3: *Vlastní oděv a obuv mohou nosit odsouzení:*

písm. a) v oddělení se středním stupněm zabezpečení věznice s ostrahou a ve věznici pro mladistvé v době návštěv, při účasti na bohoslužbách, akcích mimo věznici pořádaných v rámci programu zacházení a ve výstupním oddíle v mimopracovní době podle vlastního uvážení, písm. b) v oddělení s nízkým stupněm zabezpečení věznice s ostrahou v mimopracovní době podle svého uvážení.“

4.4 Peníze, sociální a osobnostní nerovnosti (aneb věci, o kterých se nemluví)

Doposud se jednalo o oficiálně proklamovaná pravidla, která vychází z vězeňské instituce. Z teoretické části však víme, že ve vězeňské subkultuře jsou utvářené vlastní normy, fungující podle jakéhosi "zákona gangů". Zejména se zde prosazuje hegemonní maskulinita¹⁴¹, právo silnějšího a finance, kterými odsouzení disponují. Tyto zákonitosti mohou rovněž zasahovat do diferenciačního systému. V momentě, kdy je odsouzený zařazen na oddíl, kde by například kvůli trestné činnosti, za kterou je momentálně ve VTOS nebyl komunitou přijat, nebo svými specifickými vlastnosti vyčnívá z kolektivu a ze strany spoluvězňů mu tak hrozí šikana či násilí, pak je to důvod k jeho přemístění.

Dozorce: „*Tady potřebují svaly, buď je silnej, nebo má peníze a sežene si silnýho. Ten mu tam leží před celou jako ocásek, nebo přímo na cele a tam se o něj stará, za krabičku cigaret... Uděláš si skupinku lidí, která tě chrání, držíte při sobě, nebo si ji zaplatíš. Síla sílu přebíjí. Oni to znají od začátku, v děcáku už to tak bylo, kdo je silnější, ten vládne.*“

Ekonomická situace osob dostanuvších se do VTOS může být jedním z výrazných činitelů určujících, jak bude vlastní trest osoby probíhat, případně i to, kde osoba trest stráví¹⁴². Z některých výpovědí našeho průzkumu byla jako výběrová věznice označována Věznice Ruzyně, kde údajně bylo možné zaplatit jistý obnos, aby daná osoba mohla nepodmíněný trest vykonávat zde. Osoba

141 Princip stavící do popředí dominujícího muže nad ženou ve společenském uspořádání (viz například práce od Kateřiny Nedbálkové na toto téma ve vězeňském prostředí).

142 I podle Bourdieua se v právu stále objevují chronické nerovnosti společnosti, což se projevuje například možností zaplatit si lepší obhajobu u soudu (Vávra, 2012). Dnes v době rozkvětu humanismu je něco takového téměř nepřijatelné si přiznat, zvláště pokud by se nerovnosti v právu měly týkat sankce, která natolik zasahuje do lidské svobody jako právě VTOS.

disponující penězi si v rámci trestu může dovolit i lepší vybavení či stravu.¹⁴³ Podle slov některých respondentů jsou to ale také tyto osoby, u kterých hrozí pronášení zakázaných předmětů do věznice, zejména elektroniky a mobilních telefonů.

Solventnost osoby bude mít určující vliv i na její postavení ve vězeňské komunitě či na pracovní zařazení. Přestože u části odsouzených vidíme motivaci k práci, tak stále zůstává část těch, kteří se práci vyhýbají. Již krátce po nastoupení do práce žádají přeřadit na jiné pracovní místo, nebo neplní docházku kvůli údajným zdravotním potížím. Neplacení nákladů VTOS je pak jen malou nepříjemností, zvláště pak pro ty, co jsou finančně zajištěni.

Dozorce: „Na jednu stranu je výhoda víc lidí. Když jsou na cele 2 a oba chudý, tak si nic neseženou, ale těch 12 jednoho uživí ... Chudej mu může dělat poskoka, nebo mu prát, uklízet a tak a sežene si aspoň něco. Jinak s tím otravují tebe. Samozřejmě větší kumulace lidí, větší riziko okradení, napadení mezi sebou a podobně.“

Vávra (2012) zmiňuje ekonomický faktor již při stanovení samotného trestu, když poukazuje na to, že je třeba rozlišovat, zda je zločin důsledkem například tíživé ekonomické situace, nebo pouhým "lotrovstvím". Na úrovni vnější diferenciacie můžeme říci, že je toto zohledňováno pomocí polehčujících okolností (§ 41 TZ) Na úrovni vnitřní diferenciacie se pak jako motiv k trestné činnosti (tedy i pohnutka TČ) uvádí popis spáchaného skutku v komplexní zprávě o osobě a v SARPO jako popis dynamických faktorů (situace osoby do doby spáchání TČ).

V případě, že se odborní zaměstnanci k tomu kompetentní rozhodují, zda osobu přeřadit do nižšího stupně zabezpečení, rozhodují veškeré faktory týkající se charakteristiky osobnosti (tedy i zmíněná motivace k TČ). Samozřejmě se pak hodnotí i aktuální situace odsouzeného, tedy jeho postoj k uloženému trestu,

¹⁴³ Například možnost placení si jídel z kantýny pro zaměstnance.

dodržování vězeňského režimu či plnění PZ. Odráží se zde vždy i zmíněná PSVD. Vězeňské systémy pro hodnocení osoby se tedy neustále prolínají.

Jak takové přerazování probíhá, popisuje speciální pedagog takto: nejprve se zhodnotí komplexní zpráva o odsouzeném, následně se vyhodnotí jeho dosavadní způsob života a dodržování vězeňského režimu, pak je možnost odsouzeného přeřadit do nižšího stupně. Není stanoveno, podle jakého principu by daná komise odborných zaměstnanců měla rozhodovat, ale zpravidla by se měla dobrat k jakémusi konsensu všech zaměstnanců. Pokud byť jediný zaměstnanec vyjádří svůj zásadní nesouhlas s přeřazením dotyčného, pak je nízký předpoklad, že se jej ostatní budou snažit přehlasovat. Významnou roli hraje psycholog, který hodnotí osobnost odsouzeného, zejména míru agresivity či násilí.

Násilí se zohledňuje i v prvotním zařazení do stupně zabezpečení, kdy vychovatel podle popisu spáchaného trestného činu v rozsudku posuzuje, zda v něm násilí figurovalo, či nikoliv. Takový aspekt osobu automaticky zařazuje do vysokého stupně zabezpečení. Podle Čírtkové (2015) jsou to zejména osoby z nižších sociálních vrstev, které se projevují snahou řešit konflikty primárně agresí, nebo mají nízký zájem o vzdělání. Sociální určenost osoby je odvislá nejen od příslušnosti k sociální vrstvě, ale též k rase. Oddíl v průzkumné věznici (a z výpovědí můžeme předpokládat, že tato praxe se týká i jiných věznic), který se vyznačoval vysokou kumulací osob z nižší sociální vrstvy, byl ze strany odsouzených i zaměstnanců nejhůře hodnocený. Nejčastěji zde docházelo k násilí mezi vězni a byla zde nejvyšší fluktuace osob mezi oddíly. Příčinou byla především pracovní nezařazenost osob zde se nacházejících osob.

Dozorce: „*Tam je to chlív. Je tam hodně cikánů, feťáků... Jsou tam hrozný podmínky.*“

Osobnostní charakteristika se promítá i do legálního rámce, a to v podobě **NGŘ 2/2019**, které pojednává o předcházení, zabránění a včasném odhalování

násilí mezi obviněnými, odsouzenými a chovanci. Tento interní předpis umožňuje označit příslušnou osobu, u které je vyhodnocené určité riziko násilí (ať už z pozice pachatele či oběti) pomocí příslušné kategorie.

Na základě posouzení psychologa se vězni, kteří by se mohli stát terčem šikany ze strany spoluvězňů, zařazují do seznamu indexovaných osob pod označením možný objekt násilí (zkratka MON¹⁴⁴). Tyto osoby jsou pak zpravidla umístěny na samostatný oddíl, což je obecně zažitém územ ve všech věznicích. Naopak rizikové osoby, které mají sklony k agresivnímu jednání nebo páchání násilí, jsou označeny jako možný pachatel násilí (MPN). Pro zařazení do této skupiny se zohledňuje aktuální chování osoby a dále informace ze spisu. Taková osoba nesmí být ubytována na cele nebo ložnici s MON a dalšími indexovanými osobami. Vyřadit osobu ze seznamu lze jen po posouzení psychologem.

Další rozpoznávané kategorie podle výše zmíněného předpisu jsou NMÚ (nízká mentální úroveň), STH (snížená tělesná hmotnost) a DVO/-P (další vytypovaná osoba/charakteristická profesí). Všem takto indexovaným osobám je věnována zvýšená pozornost ze strany personálu, čímž se má předcházet zejména šikaně či násilí mezi vězni.

Obdobnou problematikou se zabývá i jiný interní předpis, a sice **NGŘ 29/2009**, který umožňuje osoby indexovat jako N – nebezpečná osoba, Ú – útěkář, O – odchod z pracoviště a ZN – zvlášť nebezpečná osoba¹⁴⁵.

144 § 3 odst. 2 NGŘ č. 2/2019: **Kategorie vězňených osob** zařazovaných do seznamu se označují písmennou zkratkou takto:

- a) s výrazně sníženou tělesnou hmotností - **STH**,
- b) se zjevně nízkou mentální úrovní - **NMU**,
- c) možný objekt násilí - **MON**,
- d) možný pachatel násilí - **MPN**,
- e) další vytypovaná osoba - **DVO**,
- f) další vytypovaná osoba charakteristická výkonem profese - **DVO-P**.

145 N – osoba, která fyzicky napadla příslušníka nebo zaměstnance VSČR, PČR, Celní správy, Armády, anebo se o to pokusila, je předpoklad že se jedná o osobu se speciálním výcvikem nebo službou v cizích armádách a chová se agresivně, nebo je zařazena na OZSTZ z důvodného podezření, že chce uprchnout, výjimečný trest 15 – 25 let a je zároveň v III. PSVD, porucha osobnosti s projevy násilí a agrese

Ú – osoba, která uprchla z věznice, při eskortě, příslušníkovi ozbrojených sil a sborů, nebo se o takový útěk pokusila, případně jej připravovala.

O – osoba, která zneužila zařazení na NPMV nebo VPMV, povolení opustit věznici nebo přerušování trestu („odchod“)

Všechny tyto kategorie mají za cíl vytipovávat osoby, které by mohly ve VTOS působit problémy kvůli potenciální agresi. Diferenciace zde v tomto případě naplňuje význam nejen rozmístění, ale též odlišného zacházení.

Vychovatel: *„Je to nějaká prvotní indicie, že ten člověk může být rizikový. Takže neubytuju na jedné cimře MONku a nebezpečnou osobu... Ten předpis umožňuje osoby nějakým způsobem rozlišit a pak už záleží na zaměstnancích, jak s tím budou pracovat, co se týče pracovního zařazení, ubytování, aktivit a podobně.“*

Zacházení spočívá v různých preventivních opatřeních, které jsou k dané osobě přijaté. Jedná se zejména o zvýšené kontroly ze strany dozorců, pravidelné lékařské prohlídky osoby či následné kroky v případě, že již k násilí na osobě došlo. Rizikové jsou vybrané skupiny vězňů. Některé osoby jsou totiž v prostředí VTOS zcela marginalizovány a jiné naopak v rámci vězeňské subkultury ceněny.

V prvním případě se bude jednat zejména o osoby s trestnou činností na dětech a sexualizovaným násilím, které budou ohroženy ze strany spoluvězňů možným rizikem napadení. V současné společnosti jsou totiž zločiny proti dětem brány jako asi vůbec nejvíce zavržení hodné.¹⁴⁶ Odsouzení se tak svým přístupem snaží diferencovat mezi sebou navzájem a vyčlenit se tak od pachatelů této kriminality.

Dozorci: *„Když pustíš takovýho mezi ostatní, tak buď do hodiny přijde pomlácenej, nebo si sám požádá o přemístění ... To je něco (trestné činy na*

ZN – osoba, která byla zařazena na index jako N, Ú nebo O a od předešlého zařazení neuplynula doba 5 let, nebo závažná trestná činnost násilného charakteru spáchaná jako člen organizované skupiny, nebo spáchala násilný trestný čin v průběhu věznění

¹⁴⁶ Nebylo tomu ovšem tak vždy. Vávra (2012) například poukazuje na fakt, že v dřívějších dobách byly za nejvíce trestuhodné považovány zločiny, které působily proti celé společnosti, nikoliv pouze vůči jednotlivci. Zločiny na dětech pak nebyly brány natolik v potaz, jelikož dětem v té době ještě nebyla přisuzována téměř žádná občanská práva, jako je tomu dnes v souvislosti s právní ochranou dětí.

dětech, pozn. autorky), *co asi nikdo z nich, i když venku můžou být sebevětší křiváci, nepromine.*“

Podle slov psycholožky je však problémem i kumulování osob s patologickou osobností na stejný oddíl. Zejména, pokud budeme uvažovat o sexuálních delikventech, kteří si podle výpovědí odborných zaměstnanců mohou mezi sebou předávat své kriminální zkušenosti. Zde je však úskalím omezená kapacita věznic. Je tedy snahou dodržet alespoň jejich oddělování od zbylé části kolektivu, kde by hrozilo jejich napadení.

Jak velkou roli pro umístění hraje věk odsouzeného je patrné při pohledu do členění Věznice. Osoby, které nelze ze zdravotního nebo vysokého věku pracovníčně zařadit jsou označeni jako trvale pracovníčně nezařaditelní (zkratka TPN) a umístěni na zvláštní oddíl. Podle Vyhlášky MS jsou oddíly pro TPN i místem pro specifické zacházení. Setkávají se zde osoby v důchodovém věku a ti, kdo mají nějaké zdravotní omezení bránící ve výkonu běžného trestu, kde by jinak byli povinni pracovat. Podle dozorců je markantní rozdíl mezi staršími a mladými vězni zejména v tom, jak probíhá jejich adaptace v podmínkách VTOS.

Dozorce: *„Ti starší už chtějí mít klid, chtějí si odsedět to svoje, mladý jsou nevyřádní... „*

Podle Vágnerové (2012) se starší člověk vyrovnává snáze s psychickou zátěží ve VTOS proto, že si za svůj život prošel různými stresovými událostmi za svůj život. Dokáže se tak vyrovnat s prostředím lépe než mladý jedinec. Určitý problém v této skupině však mohou plodit i sociální nerovnosti.

Dozorce: *„Ty starý dostávají důchod. Když jsou ubytovaní s mladým, tak ten toho může zneužít. Nebo si ho naopak platí a on jim dělá ochranku.“*

4.5 Východiska empirické části

V právních předpisech se klade důraz převážně na kriminální aspekty v případě kritérií pro diferenciaci. Nicméně při pohledu do zákulisí vězeňského světa vidíme, že záleží na mnoha jiných faktorech, které ovlivňují průběh výkonu nepodmíněného trestu.

V obecných úvahách na odsouzené s delšími tresty, na recidivu či na pracující vězně se názory většiny respondentů shodovaly. Stejně tak tomu bylo i v jejich pohledu na funkčnost jednotlivých oddílů a v zásadě i na současný systém diferenciaci. Zaměstnanci se shodovali, že na oddílech pracujících vězňů je klidnější atmosféra a s odsouzenými se dá snáze pracovat. Naopak jako nejhůře hodnoceny v našem výzkumu vycházely oddíly nepracujících vězňů.

Snahou věznic je zásady diferenciaci, vyplývající z obecných předpisů, dodržovat. Zejména se jedná o separaci recidivistů a prvotrestaných, což se i zaměstnancům VS ČR v rámci výzkumu jeví jako nezbytné. Problémem je samozřejmě kapacita vězeňských zařízení a dostatek personálu.

Indexy používané pro označení nebezpečných osob ve vězení jsou určitou prevencí násilí mezi vězni, nicméně jedná se pouze o interní předpis VS ČR a jistý indikátor pro zaměstnance, že v případě takového vězně hrozí určité riziko násilí. Není však stanoveno, že nebezpečné osoby se musí vždy striktně izolovat. V zahraničních státech je toto naopak signálem pro okamžité přemístění osoby.

Poznatky o vyšší ovlivnitelnosti osob se sníženou inteligencí by například nasvědčovaly tomu, aby osoby označené pomocí zkratky NMÚ byly oddělovány od manipulativních jedinců. Na druhé straně pokud bychom chtěli vymezit každou skupinu ve VTOS zvlášť se vzetím v úvahu veškerých aspektů, tedy délky trestu, typu TČ, osobnostní charakteristiku, kriminální minulost a další, pak by ve věznicích nastala příliš velká diverzifikace vězeňské populace. V podstatě by se tak ustoupilo od myšlenky kolektivního výkonu trestu.

Izolovanost osob navíc podle poznatků z historie také není šťastným řešením.

Otázkou je také formální stránka věci, a to jak například recidivu posuzovat. Ačkoliv zákon v ustanovení § 7 zákona o VTOS (rozmisťování odsouzených)¹⁴⁷ nepřihlíží k zahlazení odsouzení, tak v případě zařazování do stupně zabezpečení již tento údaj vyhláška MS postrádá. Současný systém diferenciací je navíc prostupný a reaguje na aktuální míru rizika odsouzeného. Není tedy vyloučeno, že se odsouzený z věznice se zvýšenou ostrahou může „prosedět“ až do středního či dokonce nízkého stupně zabezpečení (a často se tak děje).

Prvotní kritéria rozřazování jsou striktně dána a jelikož odborní zaměstnanci tyto parametry zpracovávají v elektronickém systému, není možné je v počátku umístění nijak libovolně měnit. Obrat nastává až v momentě, kdy je odsouzenému zpracována komplexní zpráva. Po jejím zhodnocení je možné navrhnout změnu v stupni zabezpečení.

Tento návrh může udělat kdokoli z odborných zaměstnanců na základě informací o odsouzeném, jeho dosavadním způsobu života, přístupu k současnému trestu či charakteru osobnosti. Předpokladem pro změnu stupně zabezpečení je také dosažení 1. PSVD, což je již dlouhodobější proces, kdy odsouzený musí mít vyhodnoceny alespoň 2 programy zacházení. Změnu stupně zabezpečení pak musí odsouhlasit jednomyslně celá komise. Pokud bude jediný zaměstnanec proti, návrh neprojde.

Speciální pedagog: „Když už je po třetí ve výkonu trestu, tak už mám pupínky, ale jde pořád ještě do středního stupně ... Když má 10 let, ale je prvotrest a má to třeba za podvody, tak ať jde chvíli do vysokýho, tady se ukáže, jak se chová a pak ho můžeme přeřadit.“

V tomto směru je tedy již systém flexibilní a dává prostor zaměstnancům,

¹⁴⁷ Zákon o VTOS § 7 odst. 1, písm. b) *odděleně se umísťují ... opakovaně ve výkonu trestu od odsouzených, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé; k zahlazení odsouzení podle zvláštního právního předpisu se nepřihlíží.*

kteří odsouzeného mají možnost nejvíce poznat, aby jej určili do adekvátního stupně zabezpečení, tedy do kolektivu, který je pro něj vyhovující.

Vychovatel: „*I lump, když vidí, že ostatní něco dělají, tak jde sice ze začátku jen tak a nerad, ale když vidí, že to funguje, tak i u takového se může podařit změnit jeho přístup.*“

Pokud za nežádoucí jev kriminální nákazy považujeme například předávání si nelegální předmětů či nedovolenou komunikaci mezi odsouzenými, pak k takovému ovlivnění stačí odsouzeným jen pár hodin společně strávených na jedné cele. Obecně se zaměstnanci shodují, že stačí být i několikadenní pobyt odsouzených na jedné cele, aby od sebe chytili špatné návyky. Odsouzení se navíc běžně setkávají v práci či ve škole a to napříč různými stupni zabezpečení. Obecné předpisy totiž hovoří o rozmístění, čili ubytování v rámci věznice. Vzdělávání a pracovní možnosti jsou odvislé spíše od materiálních a personálních možností daného zařízení.

Počet a typ nabízených pracovních pozic konkrétní věznice může být pro odsouzené i důvodem pro přemístění. V případě, že je odsouzený umístěn do středního stupně zabezpečení, ale zároveň zařazen do věznice, která je profilována jako věznice s vysokým stupněm zabezpečení, pak může mít omezené možnosti pracovního zařazení, jelikož věznice bude spíše disponovat pracovními místy na střežených pracovištích. Výši zaměstnanosti však ovlivňuje zejména počet tzv. *odmítačů práce*. V současnosti je stav takový, že zaměstnanost dosahuje 55,2 %¹⁴⁸, což v podstatě téměř naplňuje stanovenou výši zaměstnanosti od Generálního ředitelství VS ČR.

Vychovatelé na nástupním oddíle, kde se prvotní diferenciací provádí, upozorňují na jisté překážky v zařazování osob, které v některých případech byly

148 Oficiální dokument VS ČR - Denní přehled zaměstnanosti odsouzených za měsíc Duben 2022. Procento zaměstnaných u cizích podnikatelských subjektů se liší u jednotlivých věznic, v celkovém součtu je však téměř dvojnásobný počet odsouzených zaměstnán u vnějších zaměstnavatelů, nikoliv od věznice.

i podle jejich vlastních slov zpočátku zavedení novely nastaveny jako příliš striktní. Pokud například osoba spáchala trestní čin, kde figuroval alkohol, jenž je podle TZ chápán jako návyková látka, bylo konstatováno automatické zařazení do vysokého stupně zabezpečení. Mohlo se tak jednat o prvotrestaného a přečin v podobě ohrožení pod vlivem návykové látky (§ 274 TZ), například jízdy pod vlivem alkoholu.

Vychovatel: *„Při zařazování do stupňů zabezpečení je potřeba se zamyslet nad společenskou nebezpečností trestného činu. Není to čistě o paragrafu, nebo o konstatování, že jde o znak OPL, alkoholu a podobně. Někde je to zbytečně přísné.“*

Vychovatelé představují naprosto zásadní osoby v případě práce s odsouzenými a mají dosti významný vliv i na diferenciaci. Jelikož má vychovatel kázeňskou pravomoc¹⁴⁹, může tímto způsobem zasahovat do jeho hodnocení při plnění programu zacházení, má možnost rozhodovat o jeho zařazení do PSVD, což jsou faktory, které se následně promítají i do procesu přemísťování odsouzených mezi jednotlivými stupni zabezpečení. Ačkoliv tedy prvotní zařazení probíhá podle striktních kritérií obecných předpisů, pak následné přestupy už jsou v rukou zaměstnanců. Problém představuje i ne zcela dostupná informovanost o odsouzených směrem k personálu. V případě pachatelů, kteří byli již jako mladiství souzeni, je tento údaj během jejich prvotní diferenciaci ve VTOS nepřístupný a záznamy o jejich pobytech v nápravných zařízeních pro mladistvé se nezohledňují.

V obecných rysech systém navozuje podmínky pro důslednou diferenciaci odsouzených i jejich přípravu na výstup z VTOS. Bohužel v současných podmínkách věznic není mnohdy ani možné vydělovat osoby v příjmovém či nástupním režimu, což jsou různé fáze příjmu do VTOS, protože kapacita

149 Znamená to, že má jako jediný z odborných zaměstnanců právo odsouzenému uložit kázeňský trest.

a stavební řešení věznic toto zkrátka neumožňuje. Stejně tak specifické oddíly jako SpO či výstupní oddíly jsou legislativou umožněny, nicméně jedná se pouze o vybraná místa s omezenou kapacitou, kterými nedisponují zdaleka všechny tuzemské věznice.

Speciální pedagog: *„Systém diferenciacie se nezměnil ani tak po kvalitatívnej stránke, ako po kvantitatívnej. Dříve bylo více lidí ve středním stupni (podle dřívější právní úpravy věznice s dozorem, pozn. autorky), dnes je systém přísnější a spousta jich spadne do VSZ.“*

Prostředí věznic se vyznačuje mnohými specifiky, která předurčují osobu do jisté skupiny spoluvězňů. Některá souvisejí s trestnou činností (např. násilné a sexuální delikty), jiná jsou pouze neformálním hodnocením uvnitř vězeňské komunity (fyzická síla, finance, věk). Přesto však tyto hodnotové systémy úzce souvisejí a můžeme říci, že jejich následnost je taková, že neformální pravidla se projevují až v momentě určení do věznice pro vlastní výkon trestu, kdy se vězeň adaptuje na toto prostředí.

Odborní zaměstnanci tyto projevy rovněž hodnotí, nicméně pro jejich skutečné odhalení a adekvátní zacházení s vězni podle charakteristik je zapotřebí důsledná vnímavost a jistý smysl pro sociální psychologii. Určitou službu mohou v tomto směru vykonat i samotní odsouzení, zejména osoba “barákového”, který často upozorňuje vychovatele na potenciálně rizikové osoby na oddíle. Od zaměstnanců se pak vyžaduje posouzení, zda je osoba skutečnou hrozbou, či zda je vystavena ostrakizaci ze strany kolektivu, který se snaží o její vyčlenění. Ať tak či tak, musí zaměstnanci zohledňovat všechny detaily vězeňského světa a dokázat nahlédnout i do zmíněného druhého života vězňů.

Závěr

S diferenciací se setkáváme i v běžném životě, kde se lidé shlukují podle svých přirozených dispozic. Ve vězení se však jedná o poměrně exaktní právní mechanismus, který je aplikován na něco tak nesourodého, jako je společenství lidí, potažmo vězeňská subkultura, a pokud budeme člověka uvažovat v jeho jedinečnosti a neopakovatelnosti, musíme tak zákonitě uvažovat i o člověku, který páchá zločiny.

Bohužel je stále snahou v rámci kriminální komunity vytvářet určitý mustr na zacházení s konkrétními kategoriemi pachatelů a typologizovat vězeňskou komunitu. Nový diferenciační systém se tomuto do jisté míry snaží zabránit tím, že část pravomocí přenáší na Vězeňskou službu.

Odborní zaměstnanci mohou díky tomu individuálně rozhodovat o jednotlivcích za mřížemi, se kterými jsou v téměř každodenním styku, mají přístup k údajům z jejich rodinné anamnézy i trestního spisu a mohou sledovat osobu v průběhu výkonu nepodmíněného trestu. Nicméně tento systém vznáší na druhé straně řadu otázek nad jeho zákonností (či dokonce ústavností) a transparentností s pochybnostmi o možnostech jeho předvídatelnosti, jelikož do jisté míry je věznicím umožněno nastavovat si svá vlastní kritéria pro rozřazování (potažmo přeřazování) osob.

S přenosem kompetencí na odborné zaměstnance se pojí mnohá úskalí. Nový diferenciační systém například nezohledňuje odbornost vězeňského personálu, potažmo „vyhoření“ zaměstnanců (u vězeňského personálu často diskutované). Zvláště při práci s kriminální populací musí člověk čelit mnoha zažitým stereotypům (viz třeba vnímání pachatelů nejpřísněji trestaných deliktů vraždy), oprostít se subjektivního hodnocení a nepodléhat manipulativním snahám vězňů.

Vězeňská služba se momentálně potýká s nedostatkem personálu

(zejména uniformovaného).¹⁵⁰ Náhlá obměna větší části zaměstnanců může znamenat riziko nepřipravenosti nových zaměstnanců na specifika vězeňského života a tudíž neschopnost objektivně rozhodovat o odsouzených. Pro zaměstnance to znamená projevit o osobu určitý zájem a mít možnost zhodnotit její dosavadní způsob života i kriminální kariéru, na druhé straně udržet si odstup k jejímu objektivnímu posouzení.

Obecně jsme vyzozorovaly, že se dříve či později většina vězňených osob naučí žít v režimových podmínkách věznice, jelikož si velmi brzy uvědomí, že za jakékoli vybočení obvykle následuje trest (nejenom sankce, ale též nemožnost žádat o určité výhody). Jak moc jsou pak podmínky v jednotlivých věznicích "přísné" se neodvíjí ani tak od zákonného dělení věznic na jednotlivé typy či stupně, jelikož určení stupňů zabezpečení vypovídá spíše o tom, jaké jsou ve věznicích užity prostředky k prevenci proti útěku vězně.

Proč například ve dvou věznicích stejné míry ostrahy funguje zcela jiné režimové zacházení je zřejmě dlouhodobým vyústěním zde zavedených pravidel a především přístupem personálu. Zásadně však nejednotnost pramení z příliš obecných či vágních pojmů v legislativě. Slova jako „zpravidla“ a „obvykle“ činí z právních norem pouze prázdné formulace.

Toto nás vede i k určité úvaze nad přílišnou složitostí právních předpisů, které jsou rozvíte mnoha podzákonými či interními normami. Stručnější a jednoznačné definování jednoduchých pravidel ve vězeňském prostředí by možná přineslo i snazší orientaci v systému a jednodušší práci pro zaměstnance. Větší prostor k vlastnímu posouzení dává možnost odsouzeným osobám vytvářet tlak na personál a hledat skuliny systému, z čehož pramení stres, zmíněný syndrom vyhoření a další neblahé dopady na zaměstnance.

Z výpovědí známe, že v jedné věznicí je například podporován téměř vojensky organizovaný režim, kázeňské tresty jsou psány za byt' nepatrné prohřešky (například zapomenutí si identifikační karty vězně či nezapnutý knoflík

¹⁵⁰ Souvisí s tím i současná polemika na půdě vězeňské instituce o převedení většiny odborných zaměstnanců zpět do služebního poměru, což by mělo přivést ke sboru nové uchazeče o zaměstnání.

u bundy). Jinde může být přístup laxnější. Přehlíží se například ležení na lůžku i mimo povolenou dobu, nebo se nedbá příliš na organizovaný útvar v případě pohybu odsouzených po věznici. Nejednotnost v přístupu zaměstnanců VS ČR panuje třeba i v povolování věcí zasílaných do věznice v balících či přinesených návštěvou, v rámci oddílů i napříč věznicemi. Je zřejmě možné tedy předpokládat i nejednotnost v posuzování možného přestupu na nižší stupeň zabezpečení.

Hrubý rámec nastaveného režimu se jinak příliš neliší, vnitřní řády jsou obvykle koncipovány shodně. Práva a povinnosti vězňených osob jsou nastavena jednotně, jak plyne z obecných předpisů. Můžeme však i zde vyzorovat konkretizaci v dílčích předpisech vězeňské služby, v nichž je sice jednotnost zachována například možností provádět nákupy 2x týdně pro všechny vězňené osoby bez rozdílu, ovšem podle třídění PSVD za rozdílný obnos pro jednotlivé skupiny.

S jistou nadsázkou lze konstatovat, že samotné zařazení soudem není tedy pro vězně až tak podstatné, což je možná i důvodem, který umožnil schválení poslední novely. V dřívějším systému musel být soud rovněž odkazován na údaje Vězeňské služby o osobě ve VTOS, o jejímž přeřazení rozhodoval. Tímto krokem se nyní jen zbavil části agendy, avšak dozorovou pravomoc si stále ponechal (možnost odvolání, případně stížnost odsouzeného).

Nicméně soud v případě odvolání proti prvotnímu rozhodnutí přezkoumává pouze, zda se Vězeňská služba neodchýlila od kritérií stanovených vyhláškou MS, není tedy přezkumným orgánem v pravém slova smyslu s možností rozhodovat podle vlastního uvážení. Pro odsouzené jsou navíc, jak bylo psáno, v první řadě nejvíce citelné podmínky věznic, které pociťují v každodenním režimu, tedy přeplněnost, možnosti aktivit či celkový vzhled oddílů a lokalizace věznice (kvůli návštěvám rodiny a blízkých), dále pracovní příležitosti či možnosti vzdělávání. Tyto aspekty zmíněnou reorganizací v typech věznic v zásadě dotčeny nebyly.

Klíčové důvody o přeřazení do jiné věznice, případně do nižšího stupně zabezpečení od odsouzených jsou pak mnohdy právě tyto výše zmíněné. To, zda je osoba umístěna na pracoviště s dozorem uniformované stráže či pouze civilního zaměstnance už se nejeví natolik podstatné, zvláště pokud jsou nestřežená pracoviště stále umístěna v areálu věznice a osoba se tedy pohybuje vždy v rámci daného zařízení. Stejně tak vyžadování poslušnosti od uniformované služby a důslednost v případě kontroly kázně a pořádku záleží spíše na přístupu jednotlivých zaměstnanců než na typu věznice.

Poslední a neméně důležitou je otázka možnosti podmíněného propuštění, což je pro odsouzené ten nejvyšší cíl, kvůli kterému se snaží být v souladu s celkovým režimem. Často totiž může stačit i sebemenší provinění a jeden kázeňský přestupek může znamenat zavřít si cestu k 1. PSVD, tudíž k přeřazení do nižšího stupně zabezpečení a tím i k větší pravděpodobnosti získat cestu k vytoužené svobodě.

Tato polemika nás vede k přiklonění se názoru, že celý systém diferenciací je stále nástrojem bezpečnostního, nikoliv výchovného charakteru a cílí principiálně na to, kterým osobám umožnit volný pohyb mezi běžnou populací (ať se už to týká pracovního zařazení mimo věznice, propustek či dřívějšího propuštění z VTOS). Věci, které byly diskutovány v teoretických úvahách o přenosu kriminálního chování či odlišného zacházení s recidivisty stojí spíše v pozadí tohoto primárního cíle, kterým je bezpečnost. Pro to může svědčit i to, že nejsou zaznamenány ani odlišné programy zacházení prováděné zvláště pro střední či vysoký stupeň zabezpečení a v podstatě i jednotně nastavená práva a povinnosti v obecných předpisech.

Z tohoto pohledu se nám tedy nový diferenciační systém jeví spíše jako dílčí změna, která české vězeňství sice po formální stránce sjednotila s dalšími státy Evropy, nicméně pro náš samotný systém se nejeví jako natolik převratná (ať už co se týče počtu vězňů či skladbě vězňených napříč jednotlivými stupni zabezpečení). Zejména tato novela znamená úlevu v rozhodovací činnosti soudů a urychlení procesu přeřazování vězňených osob v průběhu VTOS, nikoliv však

při prvotním zařazení prodlouženému tímto v řádu o týdny, které osoba tráví na přijímacím, potažmo nástupním oddíle.

Limity spatřujeme zejména v otevřenosti samotného vězeňského systému reagovat na aktuální situaci. Vězeňství u nás je stále jaksí v pozadí společensko-politického dění a samotný systém je poměrně nepružný. Veškeré změny zde probíhají dlouho, zatíženy tuhou byrokracií a bohužel i mnohdy neochotou personálu být flexibilní k novým opatřením. Je to logické. Strach z jakéhokoliv pochybení v takto choulostivé oblasti, které i v malých rozhodnutích může znamenat porušení práv vězňených osob, je na místě.

V případě novely ohledně redukce typů věznic jsme vyzorovaly ještě tři roky po implementaci novely dílčí změny, které však měly podstatný vliv na vlastní rozhodovací proces (viz třeba změna ohledně trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu). Bohužel panuje určitá diskrepance mezi reálnými podmínkami ve věznicích a legislativním rámcem. Zpětná vazba přichází s určitým zpožděním. Na vině je zřejmě i absence výzkumů prováděných pod záštitou samotné VS ČR a obtížnost pro badatele dostat se k relevantním informacím od samotných aktérů vězeňského světa.

Nastavení hranice trestní sazby pro přestup mezi jednotlivými stupni zabezpečení (tedy 1 a 3 roky zvláště u úmyslných a nedbalostních činů) podle vězeňských zaměstnanců podílejících se na vytváření diferenciačního systému reflektovalo průměrnou délku ukládaných trestů a rozložení aktuální vězeňské populace. Hranice TZ pro přečiny a zločiny nebyla pro diferenciaci použitelná. Přesto však současný systém nahrává největší naplněnosti u věznic s VSZ. Zřejmě tedy jisté moderace kritérií pro zařazení do nejvyššího stupně zabezpečení i s ohledem na současný trend depenalizace byly na místě.

Zřejmě se nedá poukázat na jeden slabý článek systému, jelikož jednotlivé části celého vězeňského kolchozu jsou provázány (od politického zaštitění až po dostatek vyškoleného personálu). Možným úskalím, které souvisí i s nově zavedenou diferenciací je poměrně volné pole působnosti, jenž je věznicím dáváno. Rčení o „státu ve státě“ není podle našeho názoru v tomto

případě zase až tak nepravdivé.

Dost oblastí si Vězeňská služba může interními předpisy určovat sama a nyní se tak týká i rozhodovacího procesu o zařazování osob do vězeňských zařízení, které se ve své podstatě odvíjí od prostého motivačního systému. Ten je vytvářen Vězeňskou službou a hodnocen jejími řádovými zaměstnanci. Ve finále tak rozhodnutí odborných zaměstnanců má vyústění v zákonný obsah zařazování do stupňů zabezpečení, potažmo i na přechod mezi dvěma typy věznic.

Nový systém je tedy jakýmsi pomezím mezi cestou dát Vězeňské službě úplnou volnost a zrušit zcela (jak bylo i v návrhu zákona) vnější diferenciaci, což je samozřejmě pociťováno jako ošemetné vzhledem k předchozí judikatuře, nebo na druhé straně ponechat pouze soud, ať určí, jak přísné bezpečnostní podmínky náleží konkrétní osobě vzhledem ke spáchanému trestnému činu, což se zase jeví jako odklon od současných humanizačních tendencí.

Cílem práce bylo zhodnotit nově zavedený systém diferenciacie a posoudit, jaký vliv má umístění do určitého typu věznice na výkon nepodmíněného trestu u odsouzených mužů. V první části jsme se proto věnovaly teoretickým úvahám nad pojetím diferenciacie, kterou je třeba vnímat nejen jako souhrn trestněprávních pravidel, ale též jako systém zacházení s vězni ve VTOS, ke kterému se pojí různé společenskovední aspekty. Důležité je posuzovat, jak jsou různé nástroje pro zacházení implementovány do praxe a nelze tedy systém hodnotit jen pomocí analýzy psaných předpisů.

Současný systém je odvozen od **zákona č. 58/2017 Sb.**, který přenesl pravomoc v rozhodování o zařazení do typu věznice ze soudního orgánu na Vězeňskou službu. Z právního hlediska je toto pojetí problematické, jelikož je v určitých rysech shodné s předchozí právní úpravou, která byla zrušena nálezem Ústavního soudu č. 8/1995 pro svou neústavnost. Otázka, kde bude odsouzený svůj trest vykonávat totiž i podle zmíněného nálezu souvisí s rozhodováním o vině a trestu, které náleží jedině soudu.

Za současného stavu je však takto zplnomocněn správní orgán, který v praxi tuto zodpovědnost přenáší na odborné zaměstnance, u kterých je jejich kompetentnost odvozována v zásadě pouze z vykonávané pozice.

Ve výzkumné části se věnujeme praktickému vzhledu do prostředí českých věznic, a to z pohledu odborných zaměstnanců, kteří jsou primárními aktéry v rozhodování o této *kvalitativní stránce* trestu. Diferenciační systém je prohlouben dalšími motivačními nástroji používanými v rámci VTOS, které svým způsobem ovlivňují odsouzené možná více než zákonná pravidla stanovená v obecných předpisech. Názory zaměstnanců dokládají, že za mřížemi odsouzení pociťují mnohem více limitů, než je pouhé omezení na svobodě pohybu. Tato pravidla jsou opět plně v rukou odborných zaměstnanců a mohou vyústit i do procesu rozmisťování a možnosti přestupu mezi typy věznic.

Momentální systém rozdělení věznice s ostrahou na 3 podúrovně stupňů zabezpečení vnímáme spíše jako určitý formální počín, který umožňuje soudu delegovat své povinnosti na VS ČR. Nicméně v praxi stále můžeme mluvit o 4 typech věznic, jako tomu bylo za předchozí právní úpravy. Rozdíly mezi věznicemi jsou taktéž obdobné a liší se zejména v možnosti zařazení odsouzeného do práce a míře dohledu nad jeho pohybem uvnitř i mimo věznici. Skutečné rozdíly v právech a povinnostech mohou odsouzení pociťovat v případě zařazení do skupiny PSVD či umístění na konkrétní oddíl, což však nepodléhá obecným, ale interním normám a organizaci věznice.

Pro odsouzené jsou důležité různé motivační bonusy, jako je možnost opuštění věznice či přerušování trestu, na které mohou dosáhnout v případě dobrého chování. To během VTOS posuzují zejména vychovatelé, kteří (kromě ředitele a několika dalších nadřízených osob) mají kázeňskou pravomoc. Jsou také těmi, kdo nejčastěji ukládají kázeňské postihy a výrazně zasahují do procesu rozmisťování. Z tohoto postu jsou hlavními osobami pro vyslovení verdiktu nad odsouzeným v případě jeho umístění/přemístění.

Motivační činitelé jsou důležité zejména ve vyšším stupni zabezpečení. U nízkého stupně je nepovažujeme za natolik podstatné, jelikož zaměstnanci se

povětšinou zabývají pozitivní motivací odsouzených a jejich žádostmi o přestup do nižšího stupně. Z pohledu předpisů jsou odsouzení ohroženi přestupem do vyššího stupně zabezpečení v případě zákonných důvodů (viz § 6a odst. 7 vyhláška MS), jedná se však o poměrně taxativní výčet kritérií, které se vztahují k trestné činnosti odsouzeného či jeho kriminální minulosti. Pokud tyto důvody srovnáme s navazujícím odstavcem, který umožňuje odsouzené umístit i do nižšího stupně zabezpečení (§ 6a odst. 8), pak zde již nalézáme jako jedno z kritérií “charakteristiku osobnosti“ odsouzeného. Toto dává prostor pro individuální rozhodování zaměstnanců, zda pouze na základě chování vězně (jeho polepšení) je možné jej přemístit, či nikoliv. Zároveň se tím však otevírá i prostor pro diskuzi, nakolik je takové rozhodování možné svěřit Vězeňské službě.

Současná právní úprava si je tohoto vědoma, a proto v případě NGR 40/2017 je změna stupně zabezpečení při přestupu do vyššího stupně limitována tak, že v § 6 odst. 6 písm. b) stanoví, že zvýšení o dva stupně zabezpečení (na základě vyhodnocení primárních rizik) je možné jen v „mimořádných případech“. Při změně stupně zabezpečení na základě posuzování chování odsouzeného (plnění programu zacházení a dodržování vězeňského režimu) je to možné vždy jen o jeden stupeň (§ 6 odst. 6 písm. e). Interním aktem se Vězeňská služba snaží redukovat svévolné zásahy do přemísťování vězňů pouze na základě hodnocení jeho souladu s režimem, které bude vždy svým způsobem vycházet ze subjektivního náhledu zaměstnanců na chování vězně.

Nabídnout jistá řešení stávající situace není primárním cílem této práce, neboť současnou diferenciaci nepovažujeme *a priori* za špatně uchopenou. Systém je poměrně detailně propracován, nicméně vyskytují se zde jistá úskalí, která by v budoucnu mohla být problematická z obdobného důvodu jako za předchozího právní úpravy.

Z našeho pohledu by mělo praktický přínos vypuštění ustanovení o pracovním zařazení ve Vyhlášce MS, které stanovuje, jak často a kým je

prováděn dohled nad pracovní činností odsouzených v rámci jednotlivých stupňů zabezpečení. Z pohledu odsouzených osob nepovažujeme za významné, zda dohled dochází v podobě uniformované stráže či civilních osob a zda tento dohled probíhá v intervalu hodiny či dnů. Obdobným způsobem jsou osoby kontrolovány na jednotlivých oddílech věznice v rámci obchůzkové činnosti dozorců a tento dohled je stanoven pouze interními pravidly v rámci bezpečnostních směrnic. Nepovažujeme jej tedy za otázku limitu svobody pohybu a tato dílčí změna by pomohla praxi v případě zařazení osob na některý druh pracoviště. Stává se totiž, že možnost pracovního zařazení se podřizuje rozhodování o umístění do stupně zabezpečení, aby bylo možné osobu vhodně zaměstnat například podle odborné kvalifikace.

Jiným případem je umožnit vězněné osobě opustit věznici, ať už v případě odchodu do práce, návštěvy či jiných akcí konaných mimo prostory věznice. Zde bychom se přikláněly k tomu, co bylo nastíněno ve výzkumné části, tedy posuzovat toto bez ohledu na umístění do stupně zabezpečení. Umožnění dočasného volného pohybu osobě je rizikové bez ohledu na její umístění do stupně zabezpečení a tato možnost vychází v první řadě od jejího schválení vychovatelem. Jako motivační prvek toto považujeme za významné a zároveň by se tak mohlo předejít možným budoucím sporům o ústavnosti současného postupu. Zároveň, pokud má být dodržen princip rovnosti práv odsouzených, pak takový postup by byl spíše ctěním této zásady než otázkou, který typ věznice disponuje silnějším technickým zabezpečením proti útěku, což opět osoby ve VTOS nemusí bezprostředně pociťovat, namísto zmíněnému omezení.

Snahou výzkumu bylo seznámit veřejnost odbornou i laickou s prováděním u nás nejpřísnější trestní sankce a jejích dopadů na vězněnou osobu. Tento cíl považujeme za naplnění díky zprostředkování názorů samotných aktérů vězeňského světa, které mohou objektivně zhodnotit dopad systému na vězněné osoby. U uvedeného vyplývá, že právní úpravu nelze kriticky posuzovat, pokud neznáme kontext vězeňského života a jeho praktického vyústění.

Právní normy nelze nikdy vyjádřit zcela explicitně a vždy bude záviset na jejich převedení do praxe. Z výzkumu vyplývá, že přísnost vězeňského režimu závisí zejména na přístupu zaměstnanců, jejich uchopení pravidel a vůli je dodržovat. V tomto ohledu tedy vězeňství zůstává stále ošemetnou oblastí pro možnost posouzení, zda jistá opatření jsou v souladu s ústavností, či již překračují požadované limity práv a svobod ve VTOS.

Z našeho pohledu se požadovaný záměr práce podařilo naplnit. Provedený výzkum umožnil komplexní pohled na vliv diferenciací na vězněné osoby. Zároveň pro zaměstnance, kteří přichází do styku s vězněnými osobami může být určitým pomocným nástrojem, který utváří povědomí o zodpovědnosti jejich rozhodování. Zaslíbený pohled do vězeňského života považujeme za nezbytný pro provádění dalších penologických výzkumů.

Zdroje

I. Monografie

BAUMAN, Zygmunt. *Myslet sociologicky: netradiční uvedení do sociologie*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-85850-90-7.

CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4033-1.

ČERNÍKOVÁ, Vratislava a Vojtěch SEDLÁČEK. *Základy penologie pro policisty*. Praha: Vydavatelství Policejní akademie České republiky, 2002. ISBN 80-7251-104-1.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie*. 2., upravené vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-213-4.

DIRGA, Lukáš. *Humanizace českého vězeňství očima jeho aktérů*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2020. ISBN 978-80-261-0848-1.

DRAHÝ, František, HŮRKA Jindřich a PETRAS Michal. *SARPO: charakteristiky odsouzených v českých věznicích: deskriptivní studie*. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2018. ISBN 978-80-270-5197-7.

FARRINGTON, Karen. *Svět za mřížemi: šokující pohled do skrytého světa zločinu a trestu, plného korupce, sadistických trestů, obchodů s drogami a vražd vězňů*. Líbeznice: Víkend, 2009. ISBN 978-80-7433-009-4.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.

GARLAND, David. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. 1. vydání. Chicago: The University of Chicago Press, 2001. ISBN 10: 0199258023.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. 1. vydání. Praha: Argo, 1999. ISBN 9788072031245.

GŘIVNA, Tomáš, SCHEINOST Miroslav a ZOUBKOVÁ Ivana. *Kriminologie*. 4., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2014. ISBN 978-80-7478-614-3.

HÁLA, Jaroslav. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 2., doplněné vydání. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006. ISBN 80-86708-30-6.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 4., přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

HONZÁK, Radkin. *Emoce od A do P*. Praha: Galén, 2020. ISBN 978-80-7492-492-7.

CHMELÍK, Jan, NOVOTNÝ František a STOČESOVÁ Simona. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016. ISBN 978-80-7380-583-8.

KUCHTA, Josef, VÁLKOVÁ, Helena a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2005. ISBN 978-80-7400-732-3.

MAŘÁDEK, Vladimír. *Vězeňství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2005. ISBN 80-7368-002-5.

MEZNÍK, Jiří a KALVODOVÁ, Věra. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 802101248X.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2020. ISBN 978-80-7553-842-0.

PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-737-X.

ROZUM, Jan, TOMÁŠEK, Jan, VLACH, Jiří a HÁKOVÁ, Lucie. *Efektivita trestní politiky z pohledu recidivy*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2016. ISBN 978-80-7338-164-6

SCHEINOST, Miroslav a kolektiv. *Trestní sankce – jejich uplatňování, vliv na recidivu a mediální obraz v televizním zpravodajství*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2015. ISBN 978-80-7338-148-6.

SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie, I. díl*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007a. ISBN 978-80-7372-203-6.

SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie III: Negativní jevy ve vězení*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007b. ISBN 978-80-7372-205-0.

SULLIVAN, H. Stack.. *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: WW Norton & Co, 1968. ISBN 9780393001389.

SYKES, M. Gresham. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press, 2007. ISBN 9780691130644

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 5. vydání. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0225-7.

VÁVRA, Martin. *Kdo je vinen? Sociologie trestního práva a trestání*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012. ISBN 978-80-7380-390-2.

VOJTKO, Honza. *Vztahy a mýty*. Praha: Tympanum, 2020. ISBN 978-80-7637-036-4 .

VÝROST, Jozef, SLAMĚNÍK Ivan a SOLLÁROVÁ Eva. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-247-5775-9.

WATSON, B. John. *Behavior: An Introduction to Comparative Psychology*. New York: Henry Holt and Company, 1994. ISBN 1164045121.

ZEMAN, Petr a kol. *Uživatelé drog ve vězení – hodnocení účinnosti terapeutických programů*. Praha: IKSP, 2019. ISBN 978-80-7338-178-3.

II. Časopisecké články

BRENNAN, Tim a WELLS, Dave. The Importance of Inmate Classification in Small Jails. *American Jails*. USA: Northpointe Institute for Public Management, 1992, 6(2), 49-52.

DEFLEM, Mathieu. Ferdinand Tönnies on Crime and Society: An Unexplored Contribution to Criminological Sociology. *History of the Human Sciences*. California: Sage Publications, 1999, 12(3), 87 – 116.

GOFFMAN, Erving. Asylums: Essays on the social situation of mental patient and other inmates. *Journal of Health Services Research & Policy*. New York: Anchor Books, 1961, 13(1), 47-49.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. Nezdolnost typu hardiness. *Československá psychologie*. Brno: Akademie věd České republiky, 1991, 35(1), 59- 65.

MAREŠOVÁ, Alena. Limity redukce kriminální recidivy. *Kriminalistika*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2021, 1.

MAREŠOVÁ, Alena. Trendy vězeňství ve světě – soumrak optimistických předpovědí. *Trestní právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2020, 24(3), 4-9.

MAREŠOVÁ, Alena, TAMCHYNA Miroslav. Nepodmíněný výkon trestu odnětí svobody u mladistvých odsouzených v běhu času a současná skladba mladistvých vězňů. *Kriminalistika*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 2016, 2, 107-117.

PROVAZNÍK, Jan. Charakteristické rysy koncepce trestního řízení před rokem 1990. *Trestní právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, 23(1), 5-12.

SVOBODA, Vladimír. Jak se rodí zločinci? *Téma*. Praha: Mafra, 2021, 20, s. 62.

III. Zákonná úprava

Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona č. 58/2017 Sb., sněmovní tisk č. 588.

Zákon č. 58/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí

svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

Zákon č. 65/2017 Sb., o ochraně zdraví před škodlivými účinky návykových látek
Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (*trestní řád*).

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby.

IV. Webové stránky a elektronické zdroje

AKHAR, Madeeha. *The Swedish Prison System* [online]. The Horizon Sun, 2022 [cit. 3.1.2022]. Dostupné z: <https://thehorizonsun.com/features/2020/12/18/the-swedish-prison-system/>.

Association for the Prevention of Torture. *Separation of detainees* [online]. APT, 2019 [cit. 31.3.2021].

Dostupné z: <https://www.apt.ch/en/knowledge-hub/detention-focus-database/safety-order-and-discipline/separation-detainees>.

CARCEDO, J. Rodrigo, LOPEZ, Félix, ORGAZ, M. Begoña, TOTH, Katalin a FERNÁNDEZ-ROUCO. *Men and women in the same prison: interpersonal needs and psychological health of prison inmates* [online]. Spain: 2007, 52(6), 641-657 [cit. 25.11.2021].

Dostupné prostřednictvím Science Direct z: doi: [10.1177/0306624X07311596](https://doi.org/10.1177/0306624X07311596).

CLEMMER, Donald Observations on imprisonment as a source of criminality. *Journal of Criminal Law and Criminology* [online]. Chicago: Northwestern University Pritzker School of Law, 1950, 41(3), 311–319 [cit. 23.10.2021].

Dostupné prostřednictvím Science Direct z: <http://dx.doi.org/10.2307/1138066>.

DIRGA, Lukáš. *Vliv prostředí totální instituce na identitu vězeňských dozorců [online]*. Plzeň, 2013. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Filosofická fakulta. Katedra sociologie [cit. 1.11.2021].

Vedoucí práce Jaroslava Hasmanová Marhánková.

Dostupné z: https://otik.uk.zcu.cz/bitstream/11025/8883/1/DIRGA_Lukas_DP_2013_Sociologie.pdf.

DORJSUREN, Bolorzul. *Norway's prison system benefits its economy* [online]. The Borgen project [cit. 10.4.2021].

Dostupné z: <https://borgenproject.org/norways-prison-system/>.

FABÍKOVÁ, Jana. *Diferenciace odsouzených a psychologické aspekty s diferenciací spojené*. Brno, 2016. Diplomová práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity. Obor Právo a právní věda. Katedra trestního práva [cit. 10.8.2021]. Vedoucí práce Marek Fryšták.

Dostupné z: <https://theses.cz/id/o2aky8/>

HOCHSCHILD, Arlie Russell. Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. *The American Journal of Sociology* [online]. Chicago: The University of Chicago Press, 1979, 85,(3), 551-575 [cit. 10.9.2021].

Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2778583>.

KALVODOVÁ, Věra. Evropská vězeňská pravidla - nejvýznamnější dokument mezinárodní penologie. *Časopis pro právní vědu a praxi* [online]. Praha:

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 1997, 5(1), s. 89-95 [cit. 2.1.2022].
Dostupné z: <https://journals.muni.cz/cpvp/article/view/9262>.

MERTL, Jiří. „Musíte makat a poslouchat, no“: Vězení, potlačování autonomie a responsabilizace u vězňených a propuštěných osob v ČR. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Akademie věd České republiky, 2020, 56(4), 523-553 [cit. 9.2.2022].

Dostupné prostřednictvím Science Direct z: DOI:10.13060/csr.2020.017.

SHAMMAS, L. Victor. Sykes: The Society of Captives. *The Encyclopedia of Corrections* [online]. Norway: Wiley-Blackwell, 2017, 1, 1-4 [cit. 2.11.2021].
Dostupné prostřednictvím Science Direct z:
<https://doi.org/10.1002/9781118845387.wbeoc122>.

Sociologický ústav AV ČR [online]. *Názor na tresty* [cit. 4.7.2022]. Dostupné z:
https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a295f9/100207s_ob30411.pdf.

SMÉKAL, Vladimír. *Integrační funkce osobnosti, koncepce a problémy* [online]. Sborník prací filozofické fakulty a brněnské univerzity. 1(27), 1993 [cit. 8.7.2021].
Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/_flysystem/fedora/pdf/112696.pdf.

ŠULCOVÁ, Johana. *Ústavněprávní aspekty přeřazování odsouzených mezi jednotlivými typy věznic* [online]. Brno, 2019. Diplomová práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity. Katedra ústavního práva a politologie [cit. 9.10.2021].
Vedoucí diplomové práce Pavel Kandalec.
Dostupné z: https://is.muni.cz/th/wxmzv/DP_Sulcova_Final.pdf.

Vězeňská služba České republiky [online]. *Generální ředitelství 2022 - Sdělení* [cit. 3.10.2022]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/2022>

Vězeňská služba České republiky [online]. *Historie* [cit. 8.9.2022].

Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/penologicky-vyzkum>

Vězeňská služba České republiky [online]. *Penologický výzkum* [cit. 4.9.2022].

Dostupné z: <https://www.vscr.cz/sekce/penologicky-vyzkum>.

Vězeňská služba České republiky [online]. *Statistická ročenka VS ČR 2021* [cit. 3.5.2022].

Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/rocenky/statisticka-rocenka-2021.pdf>.

WIKSTROM, H. Per-Olof a DOLMEN, Lars. *World factbook of criminal justice systems* [online]. Sweden: National Council for Crime Prevention, 1994 [cit. 12.4.2021]. Dostupné z: <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/wfbcjssw.pdf>.